

HUMANETTEN

[Om HumaNetten](#)
[Tidigare nummer](#)

NUMMER 9
hösten 2001

HumaNetten utges av [Institutionen för humaniora](#), Växjö universitet.

[Kontakt](#)
[Webmaster](#)

ISSN: 1403-2279

INNEHÅLL:

Texter baserade på föredrag hållna vid årets

Humanistdagar:

Gunilla Byrman & Tuija Virtanen, [Det lokala globalt - om nyheter på webben](#)

Hans Hägerdal, [Indonesiskan - ett konstgjort språk som lyckats](#)

Karl G. Johansson, [Varför forska om fornisländska i 2000-talets Sverige?](#)

Staffan Klintborg, ["Språket är inte huvudproblemet. Problemet är det andra, landskapet." Tomas Tranströmer och Robert Bly om sina ömsesidiga översättningar.](#)

Eva Larsson Ringqvist, [Franskan - världsspråk, EU-språk eller bara för fransmän \(och några till\)](#)

Anders Åberg, [7 x 70 + 1 = skandal](#)

Texter från ett seminarium om **historieämnets legitimitet:**

[Förord](#) av **Peter Aronsson**

Ola Agevall, ["Historieämnets legitimitet": några preliminära frågor](#)

Roddy Nilsson, [Historieämnets legitimitet i en postmodern tid](#)

Bengt Göransson, [Historieämnets legitimitet: skola, akademisk disciplin, offentlighet](#)

Marie Eriksson, [Reflektioner kring Renée Frangeurs avhandling "Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige"](#)

Aktuellt

[Ny avhandling om presshistoria](#)

Recensioner

[Lars Melin](#), [Språk som syns](#) (Gunilla Byrman)

[Åsa Linderborg](#), [Socialdemokraterna skriver historia](#) (Roddy Nilsson)

OM HUMANETTEN

[Detta nummers förstasida](#)
[HumaNettens hemsida](#)
[Institutionens hemsida](#)

HumaNetten utges av Institutionen för humaniora vid [Växjö universitet](#).

HumaNetten kom till för att förverkliga ett av målen i institutionens Verksamhetsplan och kvalitetsprogram för läsåret 1997/98, nämligen att göra läsvärda texter producerade vid institutionen tillgängliga för en större läsekrets. **HumaNetten** vill också vara ett forum för recensioner av nyutkommen litteratur och för debatt. **HumaNetten** utkommer höst och vår. Recensioner och debattinlägg infogas löpande i det aktuella numret.

Presumptiva bidrag skickas som Word- eller RTF-dokument till [Börje Björkman](#). Redaktionen förbehåller sig rätten att kvalitetsgranska och refusera insänt material.

© respektive författare. Det är tillåtet att kopiera och använda material ur HumaNetten för forskningsändamål om källan anges. För övriga ändamål kontakta författaren.

Institutionens redaktionsråd:

Docent [Gunilla Byrman](#) (redaktör)

Docent [Christina Angelfors](#)

Professor [Tuija Virtanen-Ulfhielm](#)

Kontakt:

[Börje Björkman](#)

Webmaster:

[Agneta Fridhammar](#)

Postadress, telefon- och telefaxnummer:

Institutionen för humaniora, Växjö universitet, 351 95 VÄXJÖ

Tel 0470-708000 (vx)

Fax 0470-751888

Det lokala globalt - om nyheter på webben

Av **Gunilla Byrman, docent i nordiska språk och Tuija Virtanen, professor i engelska**

[Länk till presentation av Gunilla Byrman](#)

[Länk till presentation av Tuija Virtanen](#)

1 Inledning

Nyheter på webben kan förväntas vara annorlunda än dem vi finner i en traditionell papperstidning. Men fortfarande har inte så mycket uppmärksamhet riktats mot texter i datoröverförd kontext. Vi har undersökt nyheter på Internet och har framför allt studerat lokala nyheter i Växjö.

Den ursprungliga idén med studien var att undersöka nyhetstexter, nyhetskulturer (interdiskursivitet) och interaktivitet i det lokala nyhetsområdet. Men den nyhetsajt som vi valde att undersöka gick i konkurs endast tre månader efter starten, och inga jämförbara sajter har funnits att tillgå sedan dess. Vår studie inriktar sig därför också på den stora tidningen i Växjö, nämligen *Smålandsposten* och dess webbversion.

Vi var också intresserade av hur gamla textgenrer utvecklas och nya uppkommer. Genrer kan indelas i redan etablerade, fullständigt nya och hybridiserade (Fairclough 1992). Den sistnämnda involverar etablerade inbäddade genrer, t.ex. en nyhetstext med citat från ett kommunalt protokoll, kulturartikel eller statlig utredning men kan även vara en blandning av olika genrer på ett mer indirekt sätt. Det är i själva verket hybridgenrer som vi oftast möter då vi läser texter.

Vårt material kommer från en miljö där etablerade genrer redan existerar, och där den lokala nätförmedlade tidningen (diskursgemenskapen) har makt och möjlighet att välja om den ska fortsätta att förmedla genrer som i papperstidningen eller om den ska utveckla webbgenrerna, eller kanske helt och hållet förändra dem för att passa det nya kommunikationsbehovet och distributionssättet. Generellt kan en viss förändring konstateras i många professionella genrer när de förmedlas och konstrueras via webben (jfr Virtanen & Maricic 2000).

Undersökningen visar att papperstidningsgenren är prototypen för den nätbaserade nyhetstexten; den etablerade genren har helt enkelt överflyttats till den nya miljön. Detta innebär att trots en stor potential har den elektroniska nyhetstexten inte medfört en ny eller hybridiserad genre. Den har snarare blivit en smula hemlös i det nya mediet. Vi tror att hybridiseringen är en förutsättning för att genren ska överleva i den elektroniska tidningen. Webbtidningen måste helt enkelt erbjuda något utöver papperstidningen.

I det följande ska vi först skissera den historiska utvecklingen av svenska medier. Sedan presenterar vi resultaten som rör den lokala nyhetstexten, och slutligen ska vi helt kort visa på vad som har hänt sedan vi avslutade vår undersökning i april 2001.

Ur ett historiskt perspektiv kan den svenska medieutvecklingen beskrivas på följande sätt. I figuren nedan är fokus på det som är tekniskt möjligt att producera.

Tidningar 1700-talet och framåt
--

Skriven text	
Bilder	
Etermedier	
1900-talet och framåt	
Radio 1920-talet	TV 1950-talet
Talad text Talspråk	Rörliga bilder Talad text Skriven text Stillbilder
Interaktivitet	Interaktivitet
Elektroniska medier på 2000-talet	
Skrivna texter Stillbilder Tal Rörliga bilder Interaktivitet (genom tal och rörliga bilder?)	

Figur 1. Historisk översikt av svenska medier.

Figuren indikerar att elektroniska medier har en stor teknisk potential som kan utnyttjas för exempelvis nyheter. Likaledes visar figuren att den förbättrade tekniken över tid innebär ökade teknisk möjlighet för interaktivitet.

I studien har vi arbetat med följande frågor:

1. Hur skiljer sig den elektroniska tidningen från papperstidningen i den lokala nyhetskontexten (nyhetsdiskursen)?
2. Vad händer med den lokala nyhetstexten när den publiceras på Internet?

Vi argumenterar för att interaktivitet praktiskt taget inte existerar på den lokala elektroniska nyhetssajten, och att papperstidningar och elektroniska tidningar i princip har samma form och innehåll i lokaltidningar.

Utifrån dessa påståenden kan viktiga frågor som rör genredynamiken i medieutrymmet ställas. Man kan till exempel fråga sig hur den elektroniska nyhetsgenren konstrueras, hur dess utveckling påverkar närliggande webbgenrer och vilka konsekvenser dess Internetförmedling får för den grupp av mediegenrer som denna genre är del av och samtidigt hjälper till att utforma. Sådana frågor ska inte beröras i denna artikel om den lokala nyhetsgenren. Men vi vet att det faktum att vi använder datorer för kommunikation påverkar språkbruk och de genrer som vi lever med, lokalt och globalt.

Såsom vi nämnt tidigare diskuterar vi i denna artikel enbart skillnaderna och likheterna i lokala nyheter som förekommer i elektroniska tidningar och papperstidningar.

2 Material och metoder

Materialet består av två webbsajter som vänder sig till en lokal läsekrets i Växjö. Vi har undersökt:

- a. Växjösidorna på webbsajten *24timmar* (www.24timmar.se). Denna sajt existerade enbart som Internettidning och gick i konkurs i början av 2001 efter bara tre månader.

b. Den största lokaltidningen, *Smålandsposten* (grundad 1866) och tidningens Internetversion (startad 1997).

Vi har närläst tre nummer av *Smålandsposten* och *Smålandspostens* elektroniska version från hösten 2000 och våren 2001 samt två nummer av nyhetssajten *24timmar*. På detta sampel har vi gjort en ingående analys av ett antal lokalnyheter. Men hela materialet är naturligtvis större. Vi besökte sajterna ungefär en gång i veckan under tre månaders tid.

3 Resultat

3.1 Skillnader - webbtidning och papperstidning

Den första huvudfrågan som diskuteras är: Hur skiljer sig elektroniska tidningar från traditionella papperstidningar? Vi diskuterar resultaten i skillnaderna under fem rubriker: annonsering, nyhetsutrymme, textuell tystnad, layout, läsbarhet och interaktivitet.

Annonsering

Det ska konstateras att tidningar är ekonomiskt beroende av annonser, och elektroniska medierna är generellt ingen ekonomisk succé, även om Sverige är ett datortätt land. Sextio procent av befolkningen hade tillgång till Internet via hemdator eller dator på arbetet våren 1999 (Hedman 2001:52). Det är fler än i de flesta andra länder. IT-sektorn är expansiv och stadd i stark utveckling, samtidigt som många nystartade elektroniska medier har gått i konkurs.

Anledningen är att både elektroniska medier och papperstidningar är beroende av annonsintäkter. Traditionella dagstidningar och andra traditionella medier har en ganska komplex och omfattande annonsverksamhet. För närvarande verkar de lokala elektroniska medierna däremot inte favoriseras av annonsörerna.

I vårt elektroniska material är annonserna få och reklambaner visar liten variation. Skribenter och producenter verkar inte att utnyttja det nya mediets teknik fullt ut. Kanske beror det på att det är baner och andra bilder som gör att datoranvändaren får vänta längre på att sajten ska laddas ner och komma upp på skärmen.

Nyhetsutrymme

Till skillnad från traditionella papperstidningar har elektroniska tidningar tillgång till oändligt utrymme. Men detta visar sig inte i verkligheten. Nyhetstext som publiceras på Internet tenderar i själva verket till att vara kortare än motsvarande text i papperstidningen. Vad som är förbokad på en given plats måste rymmas på bildskärmen tillsammans med menyer och andra länkar, baner, logotyper, bilder. En webbtidning som *Smålandsposten* vill inte heller konkurrera med sin egen papperstidning genom att göra webbtidningen lika innehållsrik.

Textuell tystnad

En annan skillnad mellan elektroniska medier och traditionella papperstidningar har att göra med textuell tystnad. En viktig, stor genre kan förbli opublicerad i webbtidningen medan papperstidningen måste fylla det förbokade utrymmet med något. När ingen eller enbart en liten text finns tillgänglig kan tidningssidan fyllas med stora bilder.

Ett exempel på textuell tystnad som vi stötte på i materialet är en recension av hiphopstjärnan Fevens konsert i Alvesta den 17 mars på nöjessidan i papperstidningen ("Feven försökte väcka publiken" av Hanna Johansson, *Smålandsposten*, 19.3.2001). När vi tittade på webbtidningens nöjesavdelning fanns inte recensionen eller någon motsvarande text där, vilket hade varit fullt möjligt. I webbtidningen har redaktionen nöjt sig med att exponera ramen för standardmeny och baner. Att det ser ut på detta sätt har sannolikt att göra med

hur många läsare de två medierna har. Redaktörerna på webbtidningen har inte lagt ut recensionen eftersom de vet att den inte har så många läsare. Däremot har recensionen fler potentiella läsare i papperstidningen. Papperstidningen har förpliktelser mot sina prenumeranter, som vill få valuta för sin penga i form av en välfylld avisa med varierade läsning.

Layout

När man flyttar nyhetsartiklar från den traditionella tidningen till den elektroniska versionen, som *Smålandsposten* gör, påverkar detta artiklarnas layout. Spaltbredden förändras. Vi är vana vid att traditionella tidningar sätter texten i smala spalter. Artikelns storlek och infogning av bilder påverkar också textens utseende. Hur detta görs varierar inom en viss tidning men också från tidning till tidning. De elektroniska medierna i studien presenterar all text på ett och samma vis, oberoende av textens längd. Och standardspalten i webbmedier är mycket bredare än i en traditionell tidning.

När en nyhetstext som skrivs för den traditionella tidningen enbart läggs ut på nyhetssajten påverkas typografin. Exempelvis uppträder bindestreck på oönskade ställen och marginalerna är inte nödvändigtvis raka. Det kan se ut på följande vis:

Stängt i Vatikanen

SMÅLÄNNINGEN OCH FÖRRE ambassadören i Vatikanstaten

Lars Berg-qvist ger i boken *Den heliga Pyramiden* (Timbro) en beskrivning över den katolska kyrkans inflytande i världen. Det handlar om en kyrka som i politiska sammanhang arbetar för fred i konfliktfyllda områden, verkat för att de skulder som tredje världens länder ofta fått ärva från tidigare diktaturregimer skall skivas av och för att förtryckta folk skall befrias.

Nu ser det ut som om den svenska ambassaden vid den Heliga stolen som beskickningen i Vatikanen kallas kommer att läggas ned. Beskickningen offras tillsammans med ambassaderna i Beirut, Lima och Tunis när utrikesdepartementet vill spara pengar för att - vilket är helt riktigt - öppna nya utlandsmyndigheter i bland annat den ryska enklaven Kalinin-grad vid Östersjön.
(*Smålandspostens* webbtidning 15.2.2001)

Andra signaler på bristande redigering inkluderar stavfel som lämnas utan åtgärd.

Då det finns bilder i webbtidningen tycks de inte heller vara så noggrant redigerade; för det mesta är de bara placerade ovanför texten. Om vi betänker den tid det tar för de flesta användare att öppna sajter med bilder och animationer, så är det kanske bäst att ha så lite som möjligt av detta med den nuvarande tekniken; de tar helt enkelt för lång tid att ladda hem.

Andra skillnader rör rubriker, ingresser och bildtexter under de enstaka bilder som finns. Alla nämnda kategorier verkar vara kortare i den elektroniska versionen än i den traditionella papperstidningen. Ingresser och mellanrubriker förlorar ibland också fetstilen när de transporteras från papperstidning till webbtidning.

Allmänt visar *24timmar* en sämre layout än en motsvarande webbversion av *Smålandsposten*, som i sin tur har sämre layout än den traditionella pappersversionen av tidningen. Layouten ser platt och kompakt ut och är mindre attraktiv än den typografiskt mer varierade papperstidningen.

Läsbarhet

Även om sidorna i den elektroniska versionen kan ha hel del vitt utrymme, så är detta utrymme inte placerat på så sätt att det blir optimal läsbarhet, som dubbelt radavstånd eller indrag för att indikera styckegräns. Vi kan således konstatera att elektroniska medierna använder typografin minimalt för att urskilja textsektioner. Detta gör att de är mycket svårare att läsa än traditionella papperstidningar.

Dessutom är bilder och färger på datorskärmen av lägre kvalitet än i en papperstidning, och bilderna är ansträngande att titta på från en datorskärm. Det har gjorts undersökningar om hur snabbt det går att läsa på skärm respektive papper. Resultaten visar att läsning på datorskärm går 20-30 % långsammare än läsning från papper (Mullan 1997).

Interaktivitet

Anledningen till att vi valde *24timmar* för studien var det faktum att sajten erbjöd interaktiva sidor för privatpersoner, organisationer och företag. På nyhetssajten *24timmar* uppmanas läsarna till att skriva egna texter: "Bli medlem i 24timmar.se! [...] Jättelätt att uppdatera, och du får till och med skriva in egna nyheter!" (*24timmar*, 16.11.2000). Människor uppmuntrades således att skicka in egenhändigt skrivna nyhetstexter. Nedanstående text är ett typisk bidrag insänt av en privatperson.

Feven till Alvesta

Hiphopstjärnan feven kommer till freedom i alvesta på fredag den 13:e oktober. Feven kommer på fredag den 13 att uppträda på freedom i alvesta. Hon är just nu aktuell med låten "Dom tio budorden". Öppet: 21.30 till 01.00
Åldersgräns: 15 år och uppåt (född 85). Lokalen ligger centralt, mitt emot statoril i alvesta. Mer info finns på hemsidan: <http://www.fdm.nu>
(*24timmar*, 16.11.2000)

Exemplet är typiskt och belysande på så sätt att det visar att den person som skickat in nyheten förefaller att ha bristande vana att producera korta, informativa och välformulerade nyhetstexter. Möjligheten för lekmän att skriva korta nyhetstexter har huvudsakligen resulterat i information om kommande möten och evenemang. Rent allmänt är det få texter av detta slag i *24timmar*. *Smålandspostens* webbtidning erbjuder inte sina läsare att skriva nyheter över huvud taget, men väl att kommentera journalisternas texter. Detta uppmuntras även av papperstidningar, som i regel anger relevanta e-postadresser i slutet av nyhetstexterna.

Det verkar som läsarna och användarna inte tvekar om att skicka in kommentarer via e-post för publicering i debattsektionen eller att besöka chatten. Men allt tyder på att användarna av *24timmar* inte har fallit för idén att skriva egna nyheter. Det är begripligt eftersom en genomsnittsanvändare inte har den kompetens och träning som krävs för att göra en nyhetstext som är lättläst och läsvärd. Den traditionella tidningsläsaren verkar vilja läsa vad som står i tidningen och reagera på det, men inte skriva texter själv.

Sammantaget fann vi att de elektroniska tidningarna inte var mer interaktiva än papperstidningar, trots den lovande potential hos det nya mediet.

3.2 Webbnyhet - pappersnyhet

Låt oss nu gå vidare till vår andra fråga: Vad händer med nyhetsartikeln när den publiceras på nätet? Vi har valt att kontrollera våra resultat mot ett genreschema (Swales 1990, Bhatia 1993) som upptar följande punkter:

- Kommunikativa mål
- Diskursgemenskap (=mediegemenskap)
- Genrenamn
- Textstruktur
- Grad av prototypikalitet hos texten
- Publikdesign
- Positionering
- Stil
- Faktaurval

Alla texter har kommunikativa mål, och vi noterar att den elektroniska och traditionella nyhetstexten delar de flesta kommunikativa mål, på samma sätt som traditionella tidningar av olika slag och format kan sägas göra det.

Den lokala elektroniska tidningen och den traditionella delar också den professionella diskursgemenskapen (mediegemenskapen) som finns med i den sociala konstruktion av nyhetshändelsen i nyhetstexten.

Genrenamnet *nyhetsartikel* erkänns och känns igen av den professionella diskursgemenskapen som äger och hanterar den. Också läsarna av den traditionella tidningen och användarna av nyhetssajten erkänner och känner igen olika genrer och vet i princip hur man benämner dem, exempelvis ledare, recension, reportage.

Genren i båda medierna delar även den generiska textstrukturen eller textupbyggnaden (jfr Byrman 2001). Texterna som vi har undersökt visar också en hög grad av prototypikalitet, dvs. de är typiska för genren. De som publicerades i den lokala papperstidningen är lite mer prototypiska än de som publicerades som elektroniska nyheter på *24timmar* eller på webbtidningen *Smålandsposten*, där skillnaderna i de två versionerna av samma tidning framför allt beror på layout och grafik.

Mest skilde sig tidningarna åt i publikdesign. Den traditionella tidningen tycks ha en högre medvetenhet om den tänkte läsaren - tidningens prenumeranter - än webbtidningen, vilket är förståeligt. Eftersom Internet erbjuder fri tillgång till den elektroniska tidningen, så är användarna inte nödvändigtvis identiska med papperstidningens läsekrets - även om båda läsarkategorierna i första hand kan förväntas vara intresserade av lokala händelser och nyheter. En viktig skillnad är just att webben tillåter läsare av elektroniska nyheter att ta del av det lokala globalt - var de än befinner sig - och då är förväntningarna inte desamma som på hemmaplan. Men inget av de elektroniska medier som vi har undersökt tycks investera alltför mycket i webbdesign som underlättar för läsarna.

Schemats punkter: positionering, stil och faktaurval har vi inte närmare berört i vår undersökning. Men det kan sägas att de två elektroniska medierna visar ideologiska skillnader, som framkommer i texterna genom positionering, stil och faktaurval, där *Smålandsposten* intar en traditionellare position både i stil och faktaurval än *24timmar*.

Finns det då inget textdrag som är utmärkande för enbart en elektronisk tidning? Jo, det finns ett karakteristikum i den elektroniska nyhetstexten som är frånvarande i den traditionella papperstidningen och det är tidsmarkörer som påminner användarna om att nyheten förmedlar något som alldeles nyss hänt eller kanske till och med ännu pågår medan man läser.

I början av texten kan det stå så här:

[torsdag 2000-11-16 16:07]
[uppdaterad 18.50]

I slutet av texten:

onsdag 14 februari 2001 05:00

I själva brödtexten hittar vi exempelvis följande formuleringar:

nu under eftermiddagen
för några minuter sedan

Markörer, som visar pågående realtid, hjälper till att sälja idén att sajten bevakar nyheter on-line, och de ger intryck av att användarna har tillgång till det allra nyaste genom frekvent uppdatering. Just på denna punkt kan nyhetssajter så småningom komma att likna TV-kanaler som CNN. För det mesta indikerar dock både bristen på realtidsmarkörer och frekvent uppdatering under dagen att journalisterna på den lokala tidningen inte är medvetna om eller intresserade av eller har tid eller ekonomi till att infria användarnas förväntningar på denna punkt.

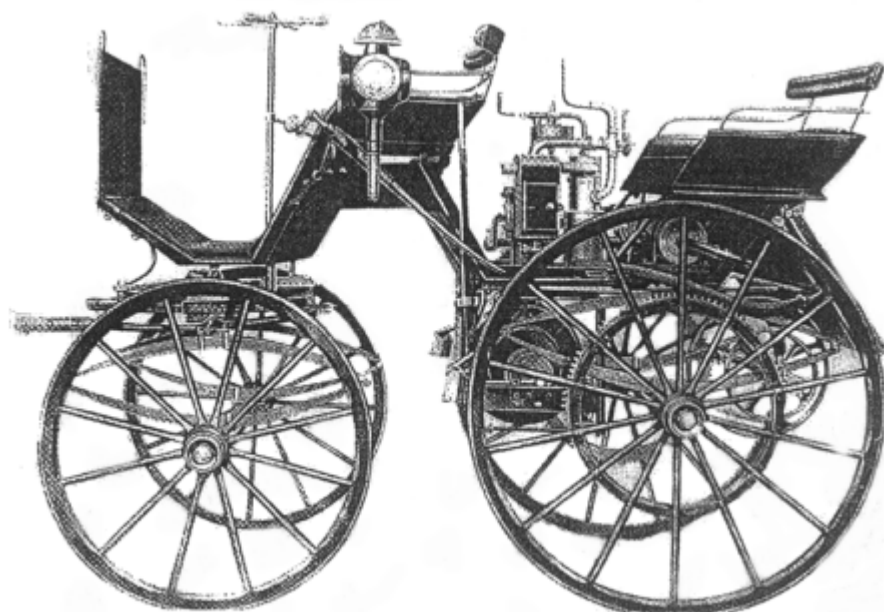
Det är tydligt att den traditionella papperstidningen fortfarande spelar större roll än webbtidningen. Upprepade gånger hittade vi nyheter som först publicerades i papperstidningen och som mycket senare på morgonen eller förmiddagen publicerades i den elektroniska tidningen.

4 Diskussion

Sammanfattningsvis har vi visat att lokala elektroniska medier generellt sett är en produkt med lägre kvalitet än motsvarande pappersversion, därför att tidningsföretaget inte tjänar pengar på den elektroniska versionen. Andra tänkbara anledningar är att teknologin behöver förbättras och likaså journalisternas kunskaper om hur man redigerar en sajt. De webbnyheter som vi studerat skrivs för en traditionell tidning, och de är i allmänhet inte speciellt anpassade för det elektroniska mediet.

Interaktiviteten utnyttjas inte heller fullt ut. Med utgångspunkt i det experiment som nyhetssajten *24timmar* gjorde genom att låta användare bidra med egna nyhetstexter, kan vi konstatera att läsare vill läsa, inte skriva tidning. Det lovvärda och demokratiska initiativet från webbtidningens sida blev ett misslyckande.

Till och med elektroniskt publicerade nyheter skrivna av professionella journalister påminner oss om den första bilen eller hästlösa vagnen. Det innebär att en ny företeelse ser ut som en gammal eftersom producenten inte vet hur han eller hon ska ändra den gamla så den blir alldeles rätt anpassad till den nya funktionen från början.

Daimlers första bil med fyra hjul från 1886 var en ombyggd hästdragen vagn med en motor på 1,5 hästkrafter. Det första motorfordonet var som en hästvagn därför att byggaren skapade det på grundval av vad han kände till, och han var inte tillräckligt djärv eller fantasifull att designa och bygga någon fullkomligt nytt.

Situationen tycks vara densamma som för webbversioner av lokala tidningar. Här kan både knappa ekonomiska resurser och tekniken påverka situationen. Läsarnas konservatism betyder också en hel del; de vill att nyheter ska se ut som de alltid gjort. De elektroniska tidningarna i vårt material är strukturerade som traditionella papperstidningar och använder inte hela den multimodala potentialen som finns på Internet: ord, bild, animation, ljud och film.

Men om allt detta hade utnyttjats så hade mediet kanske inte längre identifierats som

tidning, och då hade verkligen nya genrer uppstått - och det är förmodligen det som kommer att hända framöver. Framtida studier får utvisa hur elektroniska medier kommer att utvecklas. Men, själva det faktum att elektroniska medier existerar har redan satt press på traditionella papperstidningar så att de förbättrar kvaliteten på sina texter. De måste vara på alerten för att inte förlora läsare (Palme 2001).

5 Quo vadis?

Vi slutförde vår undersökning våren 2001, men webbtidningen som medium utvecklas ständigt. Vilka förändringar har skett för de lokala webbmedierna sedan vi avslutade vår undersökning? I korthet kan följande sägas: *24timmar* finns inte längre, och *Smålandspostens* nätversion har blivit proffsigare. Projektledaren för webbredaktionen (Haggren 2001) upplyste om att starten på webbtidningen 1997 mest var ett strategiskt steg. Papperstidningen var och är grunden, och från den lägger redaktionen ut nyheter på webben. Man vill från tidningens sida ha en lokal profil. Webbtidningen har numera tilläggsmaterial såsom lokala radionyheter som ligger som ljudfiler, ca 1,5 minuter långa, och vars innehåll finns som skrivna texter i papperstidningen. Så småningom vill redaktionen också ha bildfiler, dvs. videosnuttar med rörliga bilder.

Även publikdesign får ökad uppmärksamhet. *Smålandspostens* webbredaktion har gjort en användarundersökning av webbtidningen. Resultatet visar att 1/3 av användarna finns utanför papperstidningens spridningsområde. Dessutom är det många debattörer och ungdomar som använder den. Numera får redaktionen också förvånande många läsarcommentarer, som kan skrivas in och som visas direkt efter artikeln på webben. Kommentarererna ligger kvar en vecka, sedan tas de bort (Haggren 2001).

Hösten 2000 började redaktionen att uppdatera texter mer frekvent i samband med att man införde ny teknik. Det finns numera en medveten strävan efter att anpassa tidningen till distributionssättet. I framtiden kan redaktionen också tänka sig att ha hela *Smålandsposten* på webben, men då måste användarna betala för att få tillgång till webbtidningen (Haggren 2001).

Betallösningar kommer antagligen att tillämpas i framtiden och det finns tidningar som redan har det. Om till exempel *Aftonbladet* hade haft betallösning den 11 september med en krona eller 10 öre per besök så hade tidningen idag varit betydligt rikare. *Aftonbladets* sajt hade ca 1,2 miljoner besök den 11 september och 1,4 miljoner dagen efter (SDS 2001).

I denna artikel har vi - förutom skillnader och likheter mellan webbtidning och papperstidning - diskuterat några av den lokala webbtidningens oförlösta möjligheter. Dessa är ekonomiska, interaktiva, multimodala och genremässiga.

6 Litteratur

Bhatia, V. K. 1993. *Analysing Genre. Language Use in Professional Settings*. London & New York: Longman.

Byrman, G. 2001. "Municipalstämma hölls i går i Tomelilla ...". I *Verklighetens texter. Sjutton fallstudier*, s. 443-483, red. Melander, B. & Olsson, B. Lund: Studentlitteratur.

Fairclough, N. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

Haggren, K. 2001. Muntliga uppgifter från Kerstin Haggren till Gunilla Byrman, 23.10.2001.

Hedman, L. 2000. "På väg mot en ny tidning". I *På väg mot medievärlden 2020*, s. 46-67, red. Hvitfelt, H. & Nygren, G. Lund: Studentlitteratur.

Mullan, P.S. 1997. *Applying Speed Reading Techniques to Improve Competence and Confidence in On-screen Computer Reading*. Unpublished M.Ed. thesis, Trinity College,

Dublin. Available at http://www.users.redcreek.net/mullanp/Fr_thesis/

Palme, C, 2001. "Dagstidningen är inte död". *Dagens Nyheter*, 3.4.2001.

SDS. 2001. "Gratisläsning på nätet begränsas". Nyhetsartikel från TT. *Sydsvenska Dagbladet*, 19.9.2001.

Swales, J. M. 1990. *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.

Virtanen, T. & I. Maricic. 2000. Queries on the Linguist List: A move-structure analysis of a computer-mediated genre. I *Perspectives on Discourse*, s. 123-143, red. Virtanen, T. & Maricic, I. Acta Wexionensia 2. Växjö: Växjö University Press.

© [Gunilla Byrman](#) & [Tuija Virtanen](#)

Indonesiskan - ett konstgjort språk som lyckats

Av Hans Hägerdal, universitetslektor i historia

[Länk till presentation av Hans Hägerdal](#)

Skillnaderna mellan att studera språk och historia är inte nödvändigtvis särskilt stora. Det finns flera aspekter på detta. Så har ju postmodernisterna lärt oss att språket för historikerna är lika med världen. De har också försökt intala oss att den fiktiva romanen och den historiska berättelsen är av samma skrot och korn. Så fort vi försöker forma en historisk text kommer vi oundvikligen att dras med de begränsningar språket lägger på våra möjligheter att uttrycka oss vetenskapligt. Men språk kan också vara historia på ett mer direkt sätt. Genom att söka efter ordens ursprung, och studera hur de trängt in i språket får vi oss till livs en mängd högintressant information kring politisk historia, kulturhistoria, religionshistoria, och så vidare. Att läsa en text utifrån ett etymologiserande, ordhärledande, perspektiv är att vandra genom historiens innehållsrika salar, att uppleva invasioner och folkvandringar, religiösa omvändelser och kulturella matriser, regimers uppgång och fall. Inte minst intressant blir ett sådant studium då vi rör oss med språk vilkas utbredningsområde och karaktär förändrats starkt under modern historia - kanske till och med uppkommit ganska nyligen. Jag ska här ta upp ett sådant språk. Jag tänker nämligen ge en historisk exposé över indonesiskan, eller *Bahasa Indonesia* som det egentligen heter.

Indonesien som begrepp har inte funnits speciellt länge. Namnet självt uppfanns av ett par engelska orientalisterna i mitten av 1800-talet. Man satte helt enkelt samman det geografiska namnet Indien med det grekiska ordet för ö, *nesos* (jämför Peleponnesos i Grekland). Men namnet användes föga under lång tid. Istället talade man lite löst om Ostindiska Öarna fram till andra världskriget. Som namn på ett land dyker Indonesien upp först 1945. Allt detta betyder ju att ett språk som kallas *indonesiska* rimligtvis måste vara någonting ganska nytt.

Detta blir än mer uppenbart när man försjunkar i en atlas över Indonesien. Vi rör oss med en tropisk önation som innefattar en väldig mängd öar. En del säger 14 000 medan andra talar om 17 000 - i vilket fall som helst ett försvarligt antal öar. De olika öarna eller ögrupperna har var och en sin historia, sina kulturella egenheter. Ofta har de också sina egna språk. Man finner i dagens Indonesien mer än tvåhundra austronesiska språk och mer än hundrafemtio melanesiska. På en liten ö som Alor i östra delen av önationen, som är stor som en svensk kommun, kan språkvetaren botanisera bland åtta språk och sjuttio dialekter, de flesta obegripliga för grannarna. Det finns språk som talas av tiotals miljoner människor, och det finns språk som bara talas av ett par isolerade byar och knappt ser ut att överleva nästa generation. En del av de här språken har sina egna skriftsystem. Antingen har man använt sig av arabisk skrift och anpassat den till det egna språket (*Jawi*-skriften). Eller också har man skrivtecken som från början härstammar från Indien. En del av de här systemen använder folk fortfarande, framför allt på Java och Bali (*aksara Jawa*, *aksara Bali*). På andra håll är det numera nästan bara lärda personer som känner till de gamla skrivtecknen.

Indonesien präglas alltså av en stor mångfald. Men varifrån kommer då det indonesiska nationalspråket? Varifrån tog man det tungomål som gör att en bybo från Sabang i nordväst kan tala med en bybo från Merauke i sydöst utan större problem? Var hämtade man det som blivit ett kitt för att hålla samman det väldiga och mångskiftande landet? Ja, för att besvara den frågan måste vi gå en bit tillbaka i historien. Indonesien har aldrig i äldre tid utgjort en stat, ett rike, vilket skiljer det från länder som Vietnam, Burma och Thailand. Det var helt enkelt Ostindiska Öarna eller, för att använda en inhemsk

beteckning, *Nusantara*, 'arkipelagen'. Istället har det varit europeiska kolonisatörer som tagit initiativet till att samla öarna under en politisk auktoritet. Alltifrån början av 1500-talet genomkorsades arkipelagen av portugisiska, spanska, engelska och holländska kölar, på jakt efter kryddor och rikedomar. Alltifrån 1600-talet kom holländarna att dominera på öarna, och under 1800-talet och början av 1900-talet lade de under sig hela det vidsträckta området med våld, hot och diplomati. Ett område som sträckte sig lika långt som från Kap Trafalgar till Ural hade kommit att domineras av den vite mannen.

Som goda kolonisatörer gav holländarna de infödda skor såväl som struktur. Med hjälp av byråkrati och utbildning strukturerade de sin stora ostindiska mjölkossa (*Nederlandsch Oost-Indië*) och knöt det ekonomiskt till sitt lilla kalla och platta land borta i Europa. Sin huvudstad och sina viktigaste omsorger förlade man till ön Java, ungefär lika stort som den Apenniniska halvön, en tätbefolkad risodlande miljö där de flesta var och är muslimer. Det var också i första hand på Java som folk började fråga sig en för holländarna synnerligen obehaglig fråga: Kunde man inte strängt taget klara sig bättre utan kolonialherrarna? Under 1900-talets första decennier började allt fler unga män svara "jo" på den frågan. Man borde bilda ett alternativ, en rörelse för att arbeta för att frigöra det stora och oenhetliga väldet som holländarna snickrat ihop.

År 1928 samlades engagerade aktivister till en ungdomskongress i storstaden Batavia, det vi idag kallar Jakarta. Här hördes det klatschiga slagordet "Ett folk, ett språk, ett hemland: Indonesien". Man dammade alltså av 1800-talsbegreppet Indonesien och tänkte sig att de hundratals folken i Ostindien skulle kunna konstituera sig som ett folk, som en superstam: indonesier. Men för att skapa ett folk måste man ha en viktig gemensam nämnare. Man måste ha ett språk. Var skulle man få det ifrån?

Ett alternativ var det javanesiska språket som ändå pratades av ungefär halva befolkningen i det som skulle bli Indonesien. Men här fanns ett litet aber. Förutom att det inte var alldeles enkelt att lära var javanesiskan var ett socialt väldigt ojämnt språk. Det kanske kan låta märkligt att ett språk kan vara odemokratiskt, men det var javanesiskan. Det hade olika nivåer beroende på om man talade till en person förnämare eller ringare än en själv. Vissa ord måste man helt enkelt byta ut beroende på vem man tilltalade. Det lät inte riktigt bra för de nymornade nationalisterna som drömde om ett modernt, pluralistiskt, helst demokratiskt samhälle när man väl fått undan holländarna.

Men det fanns ett annat alternativ. På en del håll på Sumatra och Borneo pratade man malajiska, liksom i de engelska kolonierna på Malackahalvön. Det var inget speciellt svårt språk och det var praktiskt att använda som kommunikationsmedel, till exempel handelsmän emellan. Holländarna själva fann det praktiskt att använda malajiska i sina affärer med de infödda. Alltså, kunde man inte ta upp malajiskan som ett nationalspråk och utveckla det, stoppa in alla de moderna termer som måste finnas i det progressiva samhälle man drömde om? Det slog an. Trots att malajiskan bara talades av en mindre del av folk i arkipelagen kunde man nu undvika att javaneserna, den viktigaste folkgruppen, framstod som någon slags förstarangsmänniskor inför de yttre folkslagen. Alla i arkipelagen kunde samlas kring ett språk, indonesiskan.

Indonesien vann sin frihet i en blodig revolution 1945-49 och därefter utvecklades det nya språket snabbt. Det var ett lätt språk att lära, med skonsam grammatik och strikt regelbundna verbformer. Än lättare blev saken av att man valt att skriva det med latinska alfabetet. I Indonesien finns en känd maträtt som kallas *gado-gado*, en sorts salladsblandning med jordnötssås. Dagens indonesiska är just en *gado-gado*, där man blandar och ger ingredienser som det faller sig. Här finns ord som egentligen är sanskrit som kom till arkipelagen med besökare från Indien för nästan tusen år sedan, och som ofta stoppats in via javanesiskan. Så har vi *wanita* (kvinna) och *raja* (konung). Här finns persiska ord som anlände med influenser från Mellanöstern för många hundra år sedan, till exempel *nama* 'namn'; man hör att det rör sig om ett indoeuropeiskt språk. Här finns ett och annat som rovgiriga portugisiska sjöfarare bidrog med på 1500-talet och senare: *sentosa* 'säker' och *pesta* 'fest'. Här finns arabiska ord som allvarstygda muslimska

missionärer predikade: *tafsir* 'tolkning' och *musyawarah* 'överläggning'. Här finns holländska ord som låter nästan som ren och skär svenska: *handuk* 'handduk' och *gratis* 'gratis', för att inte tala om det oundvikliga lilla ordet *ya* 'ja'. Och här finns ett väldigt och ständigt ökande antal internationella termer som inte tarvar översättning: *internasional*, *mobil*, *stabilisasi*, *telegrap*, *teknik*, *demokrasi*, *universitas* och mycket annat. En specialitet är alla akronymerna i indonesiskan. Långa och krångliga uttryck förkortas fyndigt och klatschigt. Västra Borneo, Kalimantan Barat, blir *Kalbar*. De väpnade specialstyrkorna, Komando Pasukan Khusus, blir *Kopassus*. Och den förfärliga Asienkrisen, Krisis moneter, kallas familjärt *Krismon*.

Hur har då detta språk slagit an i den väldiga övärlden? Faktiskt mycket bra. Idag pratar den stora majoriteten av indonesierna ledig indonesiska. Och inte bara det. Konsten att läsa och skriva har ökat drastiskt. När de unga nationalisterna gjorde upp sina nationsbyggarplaner 1928 kunde kanske bara 10-20 procent av männen på öarna läsa och skriva, och bland kvinnorna rörde det sig bara om någon enstaka procent. Idag har det nationella utbildningssystemet väsentligen höjt procentsatsen för de bägge könen till 80 procent eller mer.

Indonesien har under de senaste åren varit ett land som dragits med stora problem, både ekonomiskt och politiskt. Asienkrisen har drabbat Indonesien hårdare än något annat land i regionen, vilket i förlängningen har lett till politiska omvälvningar. Förändringen mot ett mer demokratiskt styrelsesätt efter 1998 har inte hindrat stora slitningar mellan olika grupper av människor. Extremism och etniskt hat har utbrutit med jämna mellanrum i spåren av den störttykande ekonomin. Om det spridda och mångkulturella landet alls kan överleva som nation i framtiden kommer detta säkert i mycket att vara språkets förtjänst. Ett språk som både är lätt att ta till sig och som är i ständig utveckling efter tidens behov.

© [Hans Hägerdal](#)

Varför forska om fornisländska i 2000-talets Sverige?

Av Karl G. Johansson, universitetslektor i nordiska språk

[Länk till presentation av Karl G. Johansson](#)

I Värnamo visades i sommar en utställning om vandalerna, ett germanskt folk som fått ett enligt somliga oförtjänt eftermäle vilket främst framkommer i ord som *vandal*, *vandalisera* och *vandalism*. Jag hade inte själv möjlighet att se denna utställning, men från bekanta som sett den har jag förstått att den var väl värd ett besök. I en understreckare i Svenska Dagbladet den 7 oktober kritiserar Dick Harrison, historiker från Lund, känd för sina många böcker om olika aspekter på europeisk medeltid, den publikation som utkom i samband med utställningen i Värnamo. Dick Harrison är märkbart irriterad över de ideer om vandalernas ursprung och historia som framförs i katalogen av Pontus Hultén och Marie-Louise von Plessen. Han påpekar att vi i själva verket inte vet särskilt mycket om vandalernas äldsta ursprung, som i katalogen förs till Småland, och deras öden efter att deras rike i Nordafrika ödelagts av en östromersk här år 534, som av katalogförfattarna förläggs till området runt Östersjön där områdesnamn som *Vendel* och *Vendsyssels* anses vittna om deras närvaro under *Vendeltiden*. Varför blir nu Dick Harrison så förargad över detta? Ett citat från understreckaren kan nog ge en förklaring, och dessutom leda oss in på det som den här artikeln skall handla om. Han skriver:

Vadan denna min upprördhet? Varför ondgör jag mig över en av vårt lands mest respekterade museiprofiler i modern tid? Svaret är att jag ser ett spöke vandra genom boken, och det är Olof Rudbecks spöke, den gammalsvenska göticismens spöke, en tjutande gast från fordom som ånyo iklätt sig ett blodfärgat lakan med rostiga kedjor. Den "sanna historien" om vandalerna tycks sprungen ur ett svenskt bygderomatiskt förflutet som jag inbillade mig att vi lämnat bakom oss för länge sedan.

Denna konflikt mellan en yrkeshistoriker och utställningskatalogens författare relaterar direkt till flera områden där jag själv är verksam och kan därför utgöra en god startpunkt för en diskussion om meningen och relevansen för vår tid att studera de fornisländska texterna och deras språk. Olof Rudbeck utgör nämligen en slags höjdpunkt på den första svenska forskningsinsatsen på det fornisländska området, en höjdpunkt som de flesta av oss inte vill förknippas med i dag. Under 1600-talets svenska stormaktsperiod utvecklades i Stockholm och Uppsala en livlig forskning i gamla dokument och i arkeologiskt material, allt för att belägga en storslagen historia och ge legitimitet till Sveriges anspråk på att vara en ledande europeisk makt. Liknanden verksamhet finner vi i Danmark där det naturligtvis var Danmark som skulle lyftas fram. Den nationalism som går under benämningen *göticism* kom att under den här tiden utvecklas till en statsangelägenhet där kungamakten stod som högsta garant. Men här börjar även den långa forskningshistorien på området som vi själva, vare sig vi vill det eller ej, är en del av. Även om vi i dag tar avstånd från den ideologi som utgjorde incitamentet för 1600-talets forskning kan vi inte undgå det faktum att materialet i stor utsträckning insamlades och sorterades under den här perioden, och att en del grundläggande linjer i forskningen om materialet stammar härifrån. Dick Harrison trodde att Rudbecks spöke spelat ut sin roll, men så är tyvärr inte fallet. Det är inte bara i nynazistiska kretsar utan även i mer respektabla miljöer både inom och utanför universitetet många föreställningar i omlopp om goter och vikingar som härstammar från Rudbecks göticistiska spökslott utan att vi egentligen är medvetna om det. Det är därför viktigt att vi som humanister inte förskansar oss i universitetets glashus eller i vårt snäva ämnes avskildhet utan ständigt deltar i den offentliga debatten för att bemöta de värsta missförstånden och de farligaste chauvinistiska tendenserna i dagens sökande efter regional identitet i en allt mer global värld. Dick Harrisons understreckare, liksom hans vilja att i

sina böcker sprida kunskap om medeltida historia, är goda exempel på hur humanister kan delta i debatten.

De forskningsområden som omedelbart kan ställas upp där forskning kring de fornisländska texterna är relevanta i förhållande till den i dag pågående diskussionen om globalt och lokalt har ofta en eller annan anknytning till 1600-talets göticistiska insamlings- och forskningsverksamhet. Inledningsvis är det naturligtvis denna verksamhet i sig själv som ger oss inblickar i hur vår bild av den fornisländska världen börjar formas, i ideologiska formuleringar men även i forskningsresultat och översättningar. Men dessutom kommer själva samlingarna som initierades av de göticistiska forskarna att vara intressanta. Dessa båda områden har under de senaste årtiondena varit svårt eftersatta i svensk forskning. Detta leder mig in på det tredje området som jag vill diskutera i dag, nämligen den moderna forskningen kring den fornisländska litteraturen. På dessa områden var Sverige en framstående forskningsnation under första hälften av 1900-talet, med åtskilliga framstående filologer med internationellt rykte. Men hur ser det ut i dag? Detta återkommer jag till efter en kort historisk översikt.

1664 utkom *Götreks saga* för första gången på svenska. Det var fornforskaren Olof Verelius som försvenskat den isländska fornaldarsagan, alltså en saga om ting som redan islänningarna under medeltiden betraktade som forntida. Verelius fortsatte redan efter två år med en översättning av ytterligare en äventyrlig saga, nämligen *Bosa saga*, som är lite fräck i sina historier och som av en norsk forskare nyligen har diskuterats i samband med Boccaccios *Il Decamerone*; namnet *Bosa* för tankarna till författarens namn *Boccaccio*. Ytterligare en fornaldarsaga översattes av Verelius. Det var *Hervarar saga* som utkom 1672. På titelbladet kan man läsa: "Hervarar saga på gammal götska med Olai Vereli uttolkning och notis". Här är begreppet *gammal götska* intressant; denna benämning på fornisländskan är nämligen central för göticisternas bruk av det fornisländska materialet. *Hervarar saga* var förvisso intressant ur ett svenskt perspektiv i det att den återgav en historia om föregivet svenska förhållanden i en fjärran urtid, men det var som källa till ett gammalt götiskt språk de isländska texterna kom att få stor betydelse. Förutom att introducera ättestupan i Sverige, en företeelse som fortfarande lever i varje bygd med självaktning där det finns ett högt stup att kasta sina gamla och orkeslösa samhällsmedborgare från, introducerar Verelius i sin översättning av sagan ett antal ord i svenskan som är direkt hämtade i källtexten. Som exempel kan nämnas ett ord som *idrott* som här förekommer för första gången i en nysvensk text. Nåväl, det skall erkännas att svenskan fortfarande inte nått sin fulla status i Verelius arbete. Trots de språkpolitiska idéer som kom att bli så viktiga för stormaktstidens göticism, kanske främst företrädda av Georg Stiernhielm, var det latinet som var Verelius vetenskapliga språk. När han skall kommentera sagan gör han det självklart på latin.

Snart kom emellertid andra fornisländska texter i sökljuset för de götiska fornforskarna. Redan 1670 utkom den så kallade *Norlandz Chronika och Beskriffning*, en översättning av Snorre Sturlassons *Heimskringla* utförd av islänningen Jonas Rugmann, från trycket hos Johann Kankel på Visingsö. Rugmann var på väg till Köpenhamn för att fortsätta sina studier där, när hans skepp tvingades in till svensk hamn. Han kom snabbt i tjänst hos Per Brahe på Visingsö och kom, liksom flera andra islänningar som kom till Stockholm och Uppsala under 1600-talets andra hälft, att spela en viktig roll för de svenska fornforskarna. Utan hjälp från språkkunniga islänningar hade arbetet med att översätta och kommentera det isländska materialet naturligtvis blivit betydligt svårare. Rugmanns översättning av Snorres berättelser om de nordiska fornkungarnas liv kom sannolikt att ytterligare öka intresset för de isländska handskrifterna. Här kunde ju ett storslaget förflutet beläggas i de gamla "götiska" skrifterna. Bara några decennier senare utkommer Snorres verk ännu en gång på svenska. Den här gången är det en av tidens stora personligheter, Johan Peringschiöld, som står för översättningen. Parallellt med den svenska översättningen utges nu den isländska texten och dessutom en latinsk översättning. Detta stora arbete utkommer under åren 1697- 1700 och utgör väl monumentalverket för den svenska göticismen vid sidan av Olof Rudbecks *Atlantica*. Efter dessa stora insatser minskar intresset för de göticistiska ideerna. Sverige förlorar under de följande decennierna sin position som

europaisk stormakt, och de efterföljare till Rudbeck och Peringschiöld som finns, personer som Eric Julius Björner och Johan Göransson, betraktades redan av många i sin samtid som kufar. Därmed inte sagt att de götiska idéerna försvinner. Även en skribent som Olof Dalin bygger vidare på det chauvinistiska verket i sin svenska historia. Det är de mer explicit uttalade formerna för göticism som nu nedtonas. En nytändning får göticismen inte förrän under första hälften av 1800-talet, när författare som Erik Gustaf Geijer och Esaias Tegnér tar upp de götiska ideerna i sin diktning. Här dyker den berömda ättestupan åter upp i poesin, t.ex. *På Hallebergs stupa* från 1815 av poeten Vitalis:

Här stod mannen uti forna dagar
med föragt för lifvet och dess flärd
och till trots utaf Naturens lagar
hängick dristigt till en annan verld

Exemplen på hur nordisk manlighet i forntiden i kontrast till en förvekligad samtid när en förödande slavmentalitet vunnit insteg kunde bli många från den här tiden. Romantikens göticism bygger alltså vidare på stormaktstidens bild av vikingen som en manlig förebild och den forntida historien som exempel på en germansk storhetstid när män var män. Denna bild har kanske bleknat i sentida forskning, men dessförinnan var den som vi vet en viktig beståndsdel i den nazistiska ideologin. Redan med generationen efter Verner von Heidenstam hade denna storvulna germanska ideologi spelat ut sin roll som inspirationskälla för svenska författare. Den förpassades med nazismens fall åtminstone tillfälligt till det bygderomantiska förflutna där Dick Harrison liksom jag själv anser att den hör hemma.

Men vart tog det göticistiska språkprogrammet vägen? Med de ovan nämnda Eric Julius Björner och Johan Göransson marginaliserades de göticistiska strävandena efter att återetablera ett götiskt språk med utgångspunkt i fornisländska och fornsvenska källor. Men idén om svenska språket som modersmål hade definitivt etablerats även utanför de göticistiska kretsarna. Under 1700-talet utvecklas forskningen i det äldre språkmaterialet samtidigt som svenska språket diskuteras livligt av språkryktare. Mot slutet av seklet är språkvården väl etablerad och svenska betraktas som ett modernt språk. Svenska Akademien bildas som en språkvårdande institution och svenska språket blir en huvudangelägenhet för många humanister. Samtidigt vinner den jämförande språkvetenskapen insteg i universitetsvärlden. Engelsmannen William Jones har med ett föredrag om paralleller mellan de europeiska språken och det indiska sanskrit lagt grunden för studiet av de besläktade språk som kommit att kallas indoeuropeiska. I den framväxande jämförande språkvetenskapen spelar i Norden en dansk forskare, Rasmus Christian Rask, en avgörande roll. Han beskriver fornisländskans grammatik och sätter denna i relation till den indoeuropeiska diskussionen, och dessutom lämnar han bidrag till beskrivningen av danskt, fornengelskt, samiskt och finskt språk som har haft stor betydelse för studiet av dessa. Rasmus Rask var ett barn av sin tid och kom med utgåvor av Snorres *Edda* och eddadiktningen att sätta ny fart på forskningen kring den fornisländska litteraturen och det fornisländska språket. Hans utgåvor låg även till grund för de göticistiskt präglade översättningar till svenska av fornisländska texter som utkom under 1800-talets första decennier och som kom att påverka romantiska poeter som Geijer och Tegnér.

Denna göticistiska och nationalromantiska tradition leder nu rakt in i den nordiska nationalromantiken under andra hälften av 1800-talet. I Norge börjar språkforskare samla in dialektmaterial och läraren Ivar Aasen skapar det som kommit att bli ett av de två norska skriftspråken, nynorsk. I alla de nordiska länderna utvecklar sig studiet av de egna språken och dessas historia till ett universitetsämne, Nordiska språk, som vid mitten av 1800-talet får sin första professur i Sverige. Under de närmaste hundra åren växer detta ämne ut till att omfatta många olika forskningsaspekter av svenska språket med anknytning till forskningen om de andra nordiska språken. En särställning i alla de nordiska länderna får det fornisländska materialet. Om man vill nå berömmelse inom ämnet ska man skriva något viktigt om fornisländskt språk. Under den här perioden är alltså Sverige en av de ledande

nationerna i världen på det här området. Adolf Noreen skriver en historisk grammatik för fornisländskan som ännu i dag ligger till grund för alla som studerar detta språk, och forskare som Ernst Albin Kock och Sven B.F. Janson, Gustav Lindblad och Elias Wessén gör betydande insatser för utforskningen av det isländska materialet.

Här kan det vara värt att återvända till 1600-talet ett ögonblick. Det material jag talar om är de isländska skinnhandskrifter som bevarats från medeltiden och som innehåller islänningasagor, nordiska kungasagor, eddadiktning och mycket mer av intresse för forskarna. Den största samlingen av isländska handskrifter byggdes upp av islänningen Árni Magnússon under de första årtiondena av 1700-talet. Den har sedan dess förvarats vid Köpenhamns universitet där ett helt institut ägnats åt studiet av dem. Sedan 1971 har Danmark emellertid lämnat tillbaka åtskilliga handskrifter till Island där ett systerinstitut i dag har ansvaret för förvaring och forskning.

De svenska göticisterna var emellertid inte så mycket sämre på att samla in handskrifter. Dels sände man islänningar ut på handskriftsjakt på Island, dels köpte man in samlingar från Danmark, och därigenom skapades betydande samlingar av isländska medeltidsmanuskript vid universitetsbiblioteket i Uppsala och Kungliga biblioteket i Stockholm. När den nordistiska forskningen i det fornisländska materialet tog fart under 1800-talet fanns det alltså ett rikt material att förvalta i de svenska samlingarna. Forskare som Adolf Noreen och Sven B.F. Janson hade tillgång till material på hemmaplan som i mångt och mycket inte stod det dansk-isländska efter. Det var därför inte onaturligt att den svenska forskningen på området blev så betydande. Värderingen av fornisländskan kan illustreras av ett citat ur Elias Wesséns bok *De nordiska språken*. Wessén skriver:

Isländskan är under medeltiden Nordens ojämförligt viktigaste språk. Den är först och främst det älderdomligaste av de nordiska litteraturspråken och därför av utomordentligt stor betydelse för förståelsen av deras ursprungliga förhållanden och deras utveckling. Isländskan kan i detta avseende i viss mån jämföras med latinet; den har för Nordens språk samma betydelse som latinet för förståelsen av franskan och de övriga romanska språken. (s. 34)

Under andra hälften av 1900-talet gick emellertid intresset för de fornisländska texterna stadigt ner i samma takt som språkhistoria och andra traditionella nordistikämnen vek undan för ett ökande intresse för lingvistik och modern svenska. Undervisningen i ämnet reducerades successivt under årtiondena från 1960 till 1980. När vi nått så långt fram i tiden är det egentligen bara enstaka studenter med specialintressen som lägger någon större vikt vid studiet av de fornisländska texterna. I grundutbildningen kan man som mest tala om orientering i ämnet. Detta syns alltså även i den svenska representationen inom den internationella forskningen på området. Sverige representeras i dag främst av historiker och litteraturvetare inom områden, där det isländska materialet studeras, medan filologer och språkhistoriker lyser mest med sin frånvaro.

Nu kan man fråga sig utifrån det sagda varför vi över huvud taget ska ha någon utbildning och forskning i det fornisländska materialet. Och här menar jag att min framställning kan leda till följande iakttagelser.

En viktig del av svensk historia, kulturhistoria och språkhistoria har utgångspunkter i 1600-talets göticistiska forskning i det här materialet. För att vi seriöst ska kunna tränga in i den göticistiska tankevärlden krävs det att vi upprätthåller en kompetens inom nordisk filologi. Detta är i särskilt hög grad viktigt för studiet av periodens betydelse för den svenska språkidentitetens framväxt, för hur vi ser på vårt svenska språk. De linjer som utgår från 1600-talet har som vi kunde se utvecklats av våra största romantiska skalder och haft stor betydelse för vårt universitetsämnes utveckling. Här är det värt att tänka på hur många svensklärare som under de senaste etthundraåren har fått sin utbildning vid våra institutioner för nordiska språk.

Men vi har också en, eller kanske två sammanhängande, förpliktelser i det internationella forskningsområdet som vi i dag har svårt att leva upp till. Det första gäller hur vi förvaltar våra samlingar av fornisländska handskrifter om detta sätts i relation till omvärldens

intresse. Under de senaste trettio åren har det kommit ut två doktorsavhandlingar om fornisländska handskrifter i Sverige. Den ena utkom 1974 och den senaste, min egen, 1997. Och detta från det land som har två av de största samlingarna av fornisländska handskrifter i världen. Sätts detta i samband med den andra punkten där vi kan sägas ha ett ansvar, nämligen att föra vidare den tradition av framstående forskning som Sverige kunde framvisa fram till för några decennier sedan är det väl egentligen skandalöst att vi inte upprätthåller kompetensen på detta område.

Hur är det nu till sist med språket i ett globalt och lokalt perspektiv? När vår nutid blir alltmer global blir det allt viktigare för oss med en förankring i det lokala eller regionala. Det kan därmed vara relevant att tala om språket inte enbart i ett nutidsperspektiv utan även i ett historiskt perspektiv. Vårt eget språk och de nordiska språken har ett förflutet som är en del av vår identitet. I tider när allt fler söker sin identitet i historien och traditionen blir det allt viktigare att förvalta och förmedla det vi vet om denna historia. Om vi inte gör detta på ett ansvarsfullt och seriöst sätt riskerar vi att samma historia åter hamnar i händerna på ytterlighetsgrupper som tar patent på sanningen, och att okunnigheten breder ut sig även inom forskningsdiscipliner vid våra universitet. Dick Harrisons irritation över behandlingen av vandalerna kan säkert även finna näring i arbeten som publiceras av universitetsforskare som i brist på kompetent utbildning på området vrider forskningens klocka tillbaka, inte bara till före nazismens misshandel av källmaterialet utan rentav helt till Olof Rudbeck.

© [Karl G. Johansson](#)

[\[Detta nummers förstasida\]](#) [\[Om HumaNetten\]](#) [\[Institutionen för humaniora\]](#)

"Språket är inte huvudproblemet. Problemet är det andra, landskapet." Tomas Tranströmer och Robert Bly om sina ömsesidiga översättningar.

Av Staffan Klintborg, universitetslektor i engelska

[Länk till presentation av Staffan Klintborg](#)

"Andrum juli" ur diktsamlingen *Mörkerseende* (1970) med sin strama uppbyggnad kring ett fåtal metaforer som utvecklas nästan till bristningsgränsen är en typisk skapelse av Tomas Tranströmer, den svenske diktare som är mest känd utanför landets gränser. Kanske mer känd utomlands än här hemma. En sökning på namnet Tranströmer på Internet för en tid sedan gav 50,799 träffar i webbtexter på svenska. I texter på engelska blev det 73,668. Hans lyriska produktion omfattar blygsamma 11 titlar, från *17 dikter* 1954 till *Sorgegondolen* 1996, vilka alla ryms i en enda volym, vidare en tunn skrift med minnen från barndom och skoltid samt enstaka bidrag i olika tidskrifter. Det slaganfall som för några år sedan drabbade vår nyss 70-åriga poeten har naturligtvis ytterligare begränsat hans skaparförmåga. Sedan länge är Tomas Tranströmer en ständig Nobelpriskandidat, men det återstår att se om Svenska Akademien efter många år åter skulle våga utse en svensk pristagare. Man kan erinra om att han erhållit en lång rad andra internationella utmärkelser, inklusive det prestigefyllda amerikanska Neustadtpriset 1990, vilket bl.a. ledde till att ett helt nummer av tidskriften *World Literature Today* detta år ägnades åt honom.

Min artikel kommer att behandla översättningar av Tranströmers dikter till engelska och även ett par exempel på honom själv som översättare av dikter skrivna av den amerikanske poeten Robert Bly, som presenteras närmare längre fram. Ett skäl till att välja just Tranströmer - förutom att han är en av mina favoritdiktare - är att det begränsade omfånget av hans samlade verk samt hans internationella ryktbarhet lett till att så gott som alla hans dikter blivit översatta till engelska, och åtskilliga av dem till flera andra språk. Enligt Libriskatalogen på nätet rör det sig om mellan 25 och 30 olika språk, inklusive språken i Baltikum samt kinesiska, japanska och vietnamesiska. Flera Tranströmerdikter föreligger dessutom i olika engelska tolkningar. I *Tomas Tranströmer: Selected Poems 1954-1986* (red. Robert Hass, 1987) är inte mindre än 11 olika översättare representerade.

Många försök att förklara Tranströmers popularitet utanför Sverige ges i samband med utdelningen av Neustadtpriset. Hans svenska generationskamrat Lasse Söderberg skriver sålunda i *World Literature Today* (1990): "He appears to me to be considerably closer to a number of foreign poets than to the most influential among our own", och tillägger att Tranströmer inte bara är en av de fåtal översatta svenska poeterna utan kanske också den ende som haft ett tydligt inflytande utomlands.

Det är också slående hur hans översättare till olika språk vittnat om sin starka själsfrändskap med den svenske diktaren. Så här skriver i samma tidskrift den holländske poeten J. Bernlef: "It was as if I already knew these poems, as in a *déjà vu*, as if they already existed inside me and the reading brought them out. This was the start of what you could call 'a cannibalistic process.' Of course I should have written these poems myself. But Tranströmer already had! The only thing I could do about this deplorable situation was translate his poems into Dutch. ... Such is the fate of the cannibal. He begins seeing things the way his victim saw them. He sees what he has eaten. (Det var som om jag redan kände dessa dikter, som i ett *déjà vu*, som om de redan existerade inom mig och kom fram genom läsningen. Detta var början till vad man kan kalla "en kannibalistisk process" Han börjar se

på saker och ting ur sina offers synvinkel. Han ser vad han har ätit) (*World Literature Today* 1990). En annan drar paralleller mellan Tranströmers poesi och hans yrke som psykolog. Alla hans översättare påpekar dessutom det nära samarbetet och hans otroliga vänlighet gentemot dem. Det existerar inte en tryckt tolkning som inte Tranströmer själv har granskat, påstår man.

Det finns en speciell anledning till att jag valt detta ämne just i år. Det har nämligen nyligen kommit ut en brevväxling mellan Tranströmer och Bly under namnet *Air Mail* (2001). Dessa brev, som skrevs mellan åren 1964 och 1990, ger dels en ofta mycket humoristisk skildring av de bådars samvaro och privatliv (ståhejet kring deras uppläsningsturnéer men också barnafödande och penningbekymmer). Inte minst består de av ingående diskussioner om deras ömsesidiga översättningar, vilka skänker oss djupa inblickar i poesins och översättningens väsen.

En av Robert Blys tolkningar är just "Andrum juli", som han kallar "Breathing space July", från vilken jag återger sista strofen:

The man who spends the whole day in an open boat
moving over the luminous bays
will fall asleep at last inside the shade of his blue lamp
as the islands crawl like huge moths over the globe.

I originalet lyder motsvarande rader:

Den som färdas hela dagen i öppen båt
över de glittrande fjärdarna
ska somna till sist inne i en blå lampa
medan öarna kryper som stora nattfjärilar över glaset.

I en tidigare version gav Bly intrycket av att gestalten i första raden rör och att den blå lampan var en fotogenlampa. Detta har ändrats i slutversionen, som står tryckt i *Friends, You Drank Some Darkness*, hans tolkningar av de tre svenska diktarna Martinson, Ekelöf och Tranströmer (1975).

Tranströmers brevkommentarer till dikten ger också oss svenska läsare en nyckel till bilden i slutstrofen. Han skriver där att han föreställer sig att öarna/malen kryper över en skärm. Samma brev (20-11-70) inleds för övrigt med att författaren självironiskt smickrar sin översättare: "Monica tycker att dina översättningar är en aning bättre än originalen" och vidare påpekar att "Andrum juli" i Blys version blivit "rumsligt större". I följande brev utvecklar Tranströmer sina tankar om att landskapet blivit kaliforniskt. Han syftar speciellt på *bryggorna* i föregående strof som vuxit till *ocean docks*. Bly försvarar sig med att bryggor som har *stenar i magen* inte förekommer annat än vid havskusten i USA och att andra småbryggor bara står på trästolpar. Mot detta påpekar Tranströmer att bryggorna även i den svenska skärgården måste förankras på det här sättet mot vinterstormarna. Bly har dock inte låtit sig övertyga utan hans koppling till oceanen kvarstår, kanske för att diktens landskap inte skall försvåra tolkningen för hans amerikanska läsare.

Som helhet håller sig Bly dock nära originalet. Citatet ovan som påstods härröra från fru Monica förstärks genom andra antydningar om hur de båda poeterna upplever sin själsfrändskap. På ett ställe skriver Tranströmer (*Air Mail*:65): "Underbart att flyttas över till blyish. Kanske blir dikterna egentligen lika levande på engelska som på svenska." Han går ännu ett steg då han hävdar att dikten "Ur en afrikansk dagbok" (*Klanger och spår* 1966) "låter så bra i tonen i din engelska version att jag undrar om den inte från början tänktes på engelska och den svenska texten är en sorts översättning" (*Air Mail*:74). Ett visst drag av inbördes beundran kan inte förnekas hos de båda vännerna.

Mina funderingar över vad det är hos Tranströmer som gör att han anses vara lätt att översätta har lett till följande iakttagelser:

1. Han använder mycket konkreta, ofta vardagliga ord, som varje svensk läsare kan begripa.

Själv skriver han på ett ställe apropå en av sina översättares ålderdomliga ordval, att hans eget språk alltid är "rättfram 1900-talsspråk" (Om samma översättarkollega påstår den inte lika hänsynsfulla Bly att "ibland skriver hon två hela rader utan att det smyger sig in någon 1500-talsengelska alls." (*Air Mail*:193).

2. Hans ordföljd och syntax i övrigt utgör normal samtidssvenska.

Detta kan naturligtvis åstadkomma problem vid överföring till språk med annorlunda ordföljd. Bly nämner en rad ur dikten "Skepparhistoria" från *17 dikter* (1954 i *Samlade dikter*:15): "I norr går de riktiga lodjuren" och kritiserar ordföljden i en kollegas "In the north flits the real lynx." Ingen skulle säga "In Washington run the demonstrators" med verbet före substantivet, menar han. Själv avviker Bly från andra översättare ofta genom att hans ordföljd är helt annorlunda än originalets, som i tolkningen av "Öppna och slutna rum" i *Friends You Drank Some Darkness*:213).

3. Lärda och litterära citat är få.

Här skiljer sig Tranströmer från t.ex. Ekelöf utom i några av de längre dikterna, som sviten *Östersjöar* (1974) eller dikten "Balakirevs dröm" (i *Hemligheter på vägen* 1958).

4. Anspelningar på specifikt svenska företeelser förekommer sällan.

Den svenska visan eller schlagern klingar inte i bakgrunden. Tranströmer inordnar sig inte heller i Bellmanstraditionen.

5. Hans dikter har en naturlig talspråksrytm och saknar rim.

Men, bör tilläggas, de är ändå stränga i formen, vilket går en del uttolkare förbi. I stället för traditionella slutrim förekommer bl.a. alliteration och halvrim. I "Med älven" (*Mörkerseende* 1970) har t.o.m. några Danteterziner smugits in. Dock medger diktaren: "Ingen läsare har ännu av sig själv upptäckt rimmen här". Han säger sig därför vara tvungen att utbreda sig ganska utförligt om den här texten "som en professor" och ägnar således ett helt brev åt denna dikt. Samtidigt avvisar han varje påstående om att han skulle drömma om en rimmad översättning. Undertecknat: Din gamle vän, professor Kenneth Burke (*Air Mail*:171-174). Lättheten i Tranströmers poesi kan nog trots allt betecknas som vilseledande.

Vad som mer än allt annat kännetecknar Tranströmers poesi är ju bildspråket. Bly säger (*When Sleepers Awake*:285) att man kan bli tvungen att förändra diktens form. Bildspråket får man inte manipulera.

Dikten "Hemåt"(ur *Sanningsbarriären* 1978) är så kort att jag tillåter mig reproducera alla fyra raderna:

Ett telefonsamtal rann ut i natten och glittrade på landsbygden och i förstäderna.

Efteråt sov jag oroligt i hotellsängen.

Jag liknade nålen i en kompass som orienteringslöparen bär genom skogen med bultande hjärta.

Denna dikt föreligger inte bara i en tolkning av Robert Bly. I *When Sleepers Awake* (1984:288ff), en volym ägnad åt Blys diktning, har vi möjlighet att följa tillblivelseprocessen i inte mindre än fyra steg. Diktens första metafor uppträder alltså i följande versioner:

1. A telephone conversation ran out in the night and glittered in the country towns and in the suburbs.

2. A telephone call ran out into the night and shone there over the villages and the suburbs.
3. A telephone call spread out into the night was shining here and there in the country fields and outskirts of cities.
4. A telephone call floated out into the darkness, and I felt it glittering here and there in the towns and at the edges of cities.

För det första kan vi konstatera att alla tolkningsförsök är längre än originalet. Detta kanske förvånar, för många hyser nog uppfattningen att om man översätter från engelska till svenska blir texten längre på grund av engelskans enkla formlära. Sanningen ligger troligtvis i att översättandet i sig medför en ökad längd, bl.a. eftersom vissa ord i originalspråket måste förtydligas i målspråket.

De fyra versionerna diskuterades vid ett seminarium som hölls på Columbia University. Vid detta tillfälle uppmanar Bly publiken att jämföra verben *glitter* och *shine*. Han får förslagen *shimmer* och *glisten*, men förkastar båda av olika skäl. *Gleam* avvisar han själv, eftersom det kan ge associationer till en tandkräm som heter Gleem. Ett annat knepigt verb är det första, *rann*. Vi får veta att översättaren fortfarande inte är nöjd med vare sig *ran out*, *spread out* eller *floated out* trots att författaren ingående skildrat scenen i ett brev. En student i auditoriet framkastar "What about *flowed*?", varpå Bly blir stormförtjust och vänder sig till Tranströmer, som själv är närvarande vid seminariet. Denne håller med om förslaget, som enligt hans uppfattning absolut stämmer med lexikonet.

Man uppehåller sig också mycket vid ordet *förstäderna*. Här är det Tranströmer som påpekar att *suburbs* ger felaktiga associationer. I Amerika är det medel- och överklassen som bor i "suburbs" medan slummen finns i städernas centrum. I Sverige är det tvärtom, säger han. Lexikaliskt är ordet således rätt, men ur sociologisk synpunkt fel.

I slutmetaforen är det *orienteringslöparen* som förorsakar bekymmer:

1. I resembled the needle in a compass which the cross-country runner carries through the forest with beating heart.
2. I resembled the compass needle that the cross country runner carries on ahead with thumping heart through the woods.
3. I was like the needle in the compass that the cross country runner with chest thumping carries through the fir forest.
4. I was like the needle in the compass that the forest runner has along as he runs cross country with his chest thumping.

Blys första tanke var att det rörde sig om *cross-country skiing*, men sedan fick han klart för sig att varken det eller *cross-country running* var det rätta. Springer man med karta och kompass i skogen, så kallas det faktiskt *orienteering* även på engelska (ett av de få svenska ord som smugit sig in i engelskan vid sidan av *ombudsman* och *smorgasbord*). Men Bly hävdar att ordet ännu inte existerar i engelskan. Hans argument lyder: "A technical word or a dry word becomes a huge hole in the poem through which all the emotion drains out."

Han får på sätt och vis igen vad gäller *hjärta*. Det tycker han låter för emotionellt, och därför har han undvikit det. Men *chest thumping*, invänder Tranströmer, låter som en sport: "like having a world champion of chest thumping, or something like that."

I den slutliga versionen, tryckt i *Truth Barriers* (1980), Blys översättning av *Sanningsbarriären*, har dikten döpts om till "Calling Home" och de båda metaforerna lyder nu så här:

A telephone call flowed out into the night, and it gleamed

here and there in fields, and at the outskirts of cities.

...

I resembled the compass needle the orienteer runner
carries as he runs with heart pounding.

Nu finner vi att översättaren fastnat för *gleamed* (trots tandkrämen), att *chest thumping* förvandlats till *heart pounding*, att han kompromissat i *orienteer runner* samt att studentens förslag om *flowed* blivit införlivat.

Vid samma seminarium avslöjar Bly hur han går tillväga när han översätter poesi. Han talar om fem eller sex steg:

Det första steget innebär att slå upp ord i lexikon. Fastän Bly själv, som är norskamerikan hjälpligt förstår svenska anser han det inte väsentligt att behärska det språk man översätter ifrån. Det viktigaste är att kunna engelska.

I steg två gör han en ordagrann översättning och försöker samtidigt komma underfund med om originaldikten tilltalar honom känslomässigt. Om inte, glöm den! "It's like a woman: if a woman doesn't move you, leave her alone. Someone else will come along and she will move that person."

I det tredje steget gäller det att lägga den ordagranna versionen åt sidan och rad för rad försöka återge originalets känsla. Och detta måste ske, inte på någon sorts översättningsengelska, utan på talad amerikansk engelska.

Ett nödvändigt fjärde steg är att visa förslaget för någon som verkligen kan ursprungsspråket från födseln. Vi har redan hört att alla tolkningar av Tranströmers dikter är granskade av honom själv.

Först på femte plats hamnar ljudet (the sound). Detta är svårt att kontrollera brevlades, och allra bäst, inflikar Tranströmer, är det om man kan sitta tillsammans, helst i den miljö där dikten utspelas. Bly har ju haft förmånen att gästa diktarens hem i skärgården och se fjärdarna och bryggorna.

Bly nämner inte grammatiken eller formerna. Hur viktigt är det egentligen att finna så exakta motsvarigheter som möjligt? När det gäller just grammatiken i översättning från svenska till engelska vill jag lägga till några synpunkter.

Ordföljden har vi redan berört ur stilistisk synpunkt. Vi erinrar oss att vissa tolkningar, enligt Bly, får en ålderdomlig prägel om man gör våld på den naturliga engelska syntaxen. I sin önskan att låta naturligt kastar Bly själv ganska våldsamt om ordföljden t.ex. i sin översättning av "Öppna och slutna rum" (*Klanger och spår* 1966), vilket naturligtvis riskerar att fokus hamnar på andra ord än i ursprungstexten. I stort sett råder dock inga större olikheter mellan svenskan och engelskan i det avseendet.

Större är skillnaden i artikelbruket vid substantiv. Dels saknar ju engelskan ofta artikel när svenskan har bestämd form. Men än betydelsefullare är att ett skifte från svenskans slutartikel till engelskans *the* förändrar rytmen, så att en dikt i engelsk dräkt tenderar att halka in i den jambiska trallen: (DIDÁDIDÁ i stället för DÁDIDÁDI). Detta är kanske orsaken till att *Vägen tar aldrig slut* eller *Horisonten skyndar framåt* (i dikten "De fyra temperamenten", *Hemligheter på vägen*, 1958) blir till *Road never ends* och *Horizon races outward* (*Selected Poems*, 1987:30).

För verbens del kan det handla om tempus. Rytmskt kan våra långa former (som *arbetade*) motsvaras av ett enstavigt engelskt imperfekt (*worked*). Dessutom tillkommer engelskans aspekt, dvs. översättaren måste välja om *glittrade* står närmare *was shining* än *shone*. På samma sätt kan ett svenskt prepositionsuttryck bytas ut mot t.ex. en satsförkortning: *The rider thrown off* i stället för *med ryttaren avkastad* ("Caprichos", *Selected Poetry*:31).

Besvärligare än både syntaxen och formläran är semantiken och det som jag har valt till rubrik för dagen: "Språket är inte huvudproblemet. Problemet är det andra, landskapet, associationerna."

Ett smakprov på problemord, alla hämtade ur Tranströmerdikter och tagna från Blys och andras tolkningar:

Fjärdar är inte samma som *fjords*, en 'älv' flyter fram annorlunda än en 'å', norskättlingens *by* är svenskens *stad*, skall ett 'torg' motsvaras av *a square* eller *a marketplace*, är en 'fäbod' *a shepherd's hut* eller *a mountain village*, 'stridare vatten' har inget att göra med *fighters* och *a blue anemone* kan uppfattas som en 'blå vitsippa' och inte som en 'blåsippa'. 'Blåeldsblått' är knappast *fiery blue* för en gotlänning, för vars inre syn denna färgnyans är för evigt inpräntad. Varför översätta 'lamslagen' med *his body is stiffened*, när *paralyzed* täcker både den bokstavliga och den metaforiska innebörden? Vi 'lutar oss' mot friheten får en annorlunda betydelse i *We lean towards freedom*. Blir *Nils Dacke* intressant om han måste fördes med fotnot, vad är en 'hötorgsmålare', osv.

Till detta kommer stilistiska olikheter. "Vädertavla" (*Hemligheter på vägen*, 1958) inleds "Oktoberhavet blänker kallt/med sin ryggfena av hägringar." *The October sea glistens coldly with its dorsal fin of mirages* blir snarast störande med sin zoologiska terminologi. Till sist återstår oupptäckta tryckfel: 'buljongtärningar': *bullion cubes*!

För att belysa olikheter och olika fällor har jag som min tredje text valt att jämföra två olika tolkningar av samma Tranströmerdikt: "Ensamhet" (*Klanger och spår* 1966), den ena gjord av Robin Fulton (i *Tomas Tranströmer: Selected Poems, 1954-1986* 1987), den andra Robert Blys. Jag citerar diktens anslag i originalet och i de två tolkningarna:

Här var jag nära att omkomma en kväll i februari.
Bilen gled sidledes på halkan, ut
på fel sida av vägen. De mötande bilarna -
deras lyktor - kom nära.

Mitt namn, mina flickor, mitt jobb
lösgjorde sig och blev kvar tyst bakom,
allt längre bort. Jag var anonym
som en pojke på en skolgård omgiven av fiender.

Robin Fultons:

One evening in February I came near to dying here.
The car skidded sideways on the ice, out
on the wrong side of the road. The approaching cars -
their lights - closed in.

My name, my girls, my job
broke free and were left silently behind
further and further away. I was anonymous
like a boy in a playground surrounded by enemies.

och Robert Blys:

Right here I was nearly killed one night in February.
My car slewed on the ice, sideways,
into the other lane. The oncoming cars -
their headlights - came nearer.

My name, my daughters, my job
slipped free and fell behind silently,
farther and farther back. I was anonymous,
like a schoolboy in a lot surrounded by enemies.

Själva anslaget blir helt olika eftersom ordföljden - och därmed fokus - skiljer sig markant.

På fel sida av vägen översätts ordagrant hos Fulton men blir hos Bly till *into the other lane*. Mina flickor i andra strofen skulle kunna missuppfattas av någon som inte känner diktaren och hans familj lika väl som Bly, som för tydlighets skull väljer *my daughters*.

I femte strofen förekommer en annan bilmetafor:

Bilen kom loss
och krälade snabbt tvärs över vägen.

Hos Fulton blir den till

The car broke free
and scuttled smartly right over the road.

och hos Bly

The car took hold
and fish-tailed back across the road.

Båda interpreterna har tagit fasta på djurmetaforen i verbet men *scuttled smartly* ger snarast intryck av en ekorre än en orm, medan jag föreställer mig att *fishtailed* beskriver en reptillikande rörelse.

Senare i samma dikt förekommer en hänvisning till ett för många svenska läsare välkänt landskap: *den frusna östgötska slätten*. Fultons skotska eller andra engelskspråkiga läsare lär emellertid ha svårare att föreställa sig *the frozen Östergötland fields*. Blys *frozen Swedish fields* kan möjligen kritiseras som en feg undanflykt men bilden överensstämmer säkert med hur många föreställer sig Sverige utan att känna landets geografi närmare.

Dessa få exempel ger naturligtvis inte full rättvisa åt de båda översättarna. Om man skall tillämpa Blys fem steg på hela slutresultatet så förefaller Fulton att inte precis ha hoppat över det tredje steget, det om att börja om från början och söka sig fram till det moderna talspråket, men åtminstone fastnat mer i steg två, den ordagranna översättningen. Hans version är ganska korrekt, men inte något därutöver.

Om vi nu håller med om att Bly är en kongenial översättare av Tranströmer, vad har gjort honom till det? Är de varandras själsfränder? Som personligheter? Som poeter? På tu man hand är deras uppträdande mycket olika. Där Tranströmer är lugn, ödmjuk, nästan blyg till sin natur är Bly yvig, talför, något av en estradör. I ett avseende är de åtminstone lika. Vi har fått en glimt av deras beredvillighet att diskutera med och lyssna till sin publik och även ta till sig dess synpunkter på vad de har skrivit.

För att kunna jämföra de båda som poeter lämnas här några smakprov ur Blys dikter. Den första, "Solitude late at night in the woods" är hämtad ur diktsamlingen *Silence in the Snowy Fields*, (1962), och dess första strof lyder:

The body is like a November birch facing the full moon
And reaching into the cold heavens.
In these trees there is no ambition, no sodden body, no leaves,
Nothing but bare trunks climbing like cold fire!

Denna dikt står översatt i samlingen *Stigar* (1973). Om boken skriver Tomas Tranströmer: "Drygt hälften av häftet upptas ... av översättningar, men det är dikter som står mig så pass nära att jag känner dem som mina egna. Det spelar ingen roll vem av oss som skrev dem från början." För att man skall kunna bilda sig en egen uppfattning om detta påstående följer här första strofen i Tranströmers tolkning:

Kroppen liknar en björk i november som står
vänd mot fullmånen
och sträcker sig rätt in i de kalla himlarna.

Hos träden här finns ingen ambition, ingen
blöt kroppslighet, inga blad.
Ingenting utom kala stammar klättrande som
kall eld!

Den nya klädedräkten är omisskännligt svensk i snittet: *facing and reaching* har blivit *som står vänd ... och sträcker sig*. Men originaltextens particip ger ett eko i sista radens *klättrande* liksom *de kalla himlarna* utgör en helt ordagrann översättning från engelskans *the cold heavens*. Det konkreta *no sodden body* har däremot fått vika för det abstrakta *ingen blöt kroppslighet*.

Trots att bägge diktarna i egna ursprungsverk lever upp till iden om det talade språket som de själva förfäktat i sina kommentarer kan man skönja en viss skillnad i stilnivåerna mellan Blys original och Tranströmers tolkning. Inledningsorden i andra strofen har samma vardagliga prägel hos båda: *My last walk in the trees has come* motsvaras av *Nu är det min sista vandring bland träden*, liksom *At dawn* blir till *När det dagas*. Den följande radens *I must return to the trapped fields* lyder i den svenska versionen *måste jag åter till de inhägnade fälten*. Förutom att originalets *trapped fields* säger mera än *de inhägnade fälten* svävar ett skimmer av svensk romantik över hela raden (Tegnér's "Flyttfåglarna"?) liksom över valet av *himlarna* i den föregående strofen och över återgivandet i den tredje och sista strofen av Blys *in the bare woods* som *i kala skogen* utan artikel.

Dikten avslutas med meningen

The leaves are down, and touching the soaked earth,
Giving off the odor that partridges love.

Hos Tranströmer blir detta till

Löven är där nere, mot den fuktiga jorden,
ger ifrån sig den lukt som raphönsen älskar.

I analysen av första strofen illustrerades hur Blys participformer återgavs på svenska. Här möter vi ännu en variant i och med att satsen som inleds med *giving off* översätts rakt av till *ger ifrån sig* utan något bindeord till det föregående. Näst sista raden är en ordagrann återgivning av *The leaves are down*, ett uttryck som i allmänhet inte innebär mera än att löven har fallit. På samma sätt som Tranströmer uppfattar flera tolkningar som "blyish" så påminner faktiskt *Löven är där nere trapped fields* om de första raderna i "Andrum juli", den dikt som inledde denna artikel:

Den som ligger på rygg under de höga träden
är också däruppe.

Uttrycket kan kanske kallas "tranströmerskt"?

Även om man således kan påvisa skillnader i den språkliga och stilistiska nivån, är det framför allt till innehållet som Blys dikt närmar sig en Tranströmerdikt: motivet, skogsvandringen, det vertikala perspektivet från människan upp i träden mot fullmån. Men också i rytmen och ordvalet, vilket slutligen får illustreras med hjälp av slutraderna i en annan Blydikt, "Digging worms" ur diktsamlingen *This Tree Will Be Here for a Thousand Years* (1979):

Last night I dreamt my carelessness started stones
dislodging near a castle. The stones
did not hurt my shoulders when they hit and went
through,
but the wall of the castle fell.

Stigar 1973 tolkar Tranströmer dessa slutord sålunda:

I natt drömde jag att min vårdslöshet satte

några stenar i
rullning nära ett slott. Stenarna
gjorde inte illa mig när de träffade mina
skuldror och gick tvärs igenom
men slottsmurarna rasade.

Vad som är intressantast i den här dikten är inte de enskilda avvikelserna, som hursomhelst är få, utan Blys stenar som rullar tvärs igenom utan att göra skada. De låter bekanta. Jämför med dessa rader:

The music is a house of glass standing on a slope;
Rocks are flying, rocks are rolling.

The rocks roll straight through the house
But every pane of glass is still whole.

Musiken är ett glashus på sluttningen
Där stenarna flyger, stenarna rullar.
Och stenarna rullar tvärs igenom
Men varje ruta förblir hel.

Vad är original och vad är översättning här? Den svenska texten är hämtad ur "Allegro" från *Den halvfärdiga himlen* 1962 och översättningen är Blys av denna Tranströmerdikt (*Friends You Drank Some Darkness*:193)

Till sist: för att ytterligare komplicera svaret på frågan om vad som är original och vad som är översättning, låt mig citera Tranströmers eget tacktal till Neustadtpriset där han beskriver beskriver diktandet så här: "The poem as it is presented is a manifestation of another, invisible poem, written in a language behind the common languages. Thus, even the original version is a translation." (Den dikt vi ställs inför är ett uttryck för en annan, osynlig dikt, skriven på ett språk bortom de vanliga språken. Sålunda blir även originalversionen en översättning.)

© [Staffan Klintborg](#)

[\[Detta nummers förstasida\]](#) [\[Om HumaNetten\]](#) [\[Institutionen för humaniora\]](#)

Franskan - världsspråk, EU-språk eller bara för fransmän (och några till)

Av Eva Larsson Ringqvist, professor i franska

[Länk till presentation av Eva Larsson Ringqvist](#)

Artikelns rubrik är en lätt travestering av titeln på en bok som kom ut för några år sedan och som fick stor uppmärksamhet och mycket lovord. Det var en bok om det engelska språket av Jan Svartvik, tidigare professor i engelska vid Lunds universitet. Boken heter *Engelska - öspråk, världsspråk, trendspråk* (Norstedts Ordbok, 1999) och den handlar både om engelskans utveckling från de äldsta tiderna och framåt och om engelskans ställning i världen idag.

Men denna artikel skall handla om franskan och franskans positioner i världen. Något öspråk har franskan aldrig varit; ett världsspråk är det kanske på sätt och vis fortfarande, men det beror på vad man lägger in i det begreppet. Trendspråk - kanske inte; det fanns en tid då franskan verkligen var ett trendspråk, men den tiden får nog sägas vara förbi. Min hypotes är att när ett språk slutar att vara trendspråk, då är också dess ställning som världsspråk hotad.

Låt oss börja med några motsägelsefulla uppgifter för att problematisera vad som kan tänkas ligga i begreppet världsspråk. I den grammatikbok som ofta används på inledande kurser i franska (*Bonniers franska grammatik*, 1999) finns det inledningsvis en översikt över det franska språkets utbredning i världen. Det börjar hoppfullt: "On parle français sur les cinq continents" (Franska talas i alla fem världsdelarna) och slutar inte mindre hoppfullt: "Dans le monde, il n'y a jamais eu autant de francophones qu'aujourd'hui!" (Det har aldrig någonsin funnits så många franskspråkiga i världen som idag). Mot detta kan man ställa en mycket mer alarmerande rubrik tagen ur ett slags fransk motsvarighet till Svartviks bok om engelskan, Henriette Walter, *Le français dans tous les sens* ("franskan på alla håll, på alla ledder", dvs. både ur ett utvecklingsperspektiv och ur ett samtida perspektiv; inom parentes sagt en mycket läsvärd bok även för den som inte har ett specialintresse för fransk språkhistoria). I det kapitel som handlar om franskans ställning utanför själva Frankrike har den första rubriken följande formulering: "Jusqu'où ira la chute?" (Hur stort skall fallet bli?), alltså en rubrik som låter förstå att franskan inte alls är på frammarsch utan att dess roll blir alltmer begränsad i vårt moderna samhälle. Vad ligger bakom de helt olika synsätten i Walters bok och i den franska grammatikboken, kan man undra.

För att få ytterligare en bakgrund till resonemanget om vad som gör ett språk till ett världsspråk kan man betrakta följande tabell från Svartvik (s. 3) om världens största språk.

Världens största språk	
kinesiska	1 071 miljoner
engelska	427 miljoner
spanska	266 miljoner
hindi	182 miljoner
arabiska	181 miljoner
portugisiska	165 miljoner
bengali	162 miljoner
ryska	158 miljoner
japanska	124 miljoner
tyska	121 miljoner
franska	116 miljoner

Det är en grov uppskattning, ingenting annat är möjligt i många fall, av hur många som talar några olika språk. Franskan hamnar som synes längst ner i denna uppställning, strax under tyskan och japanskan. Man kan lägga märke till att engelskan - världsspråket, trendspråket - inte toppar listan. När man visar en statistik av det här slaget, måste man alltid ta med en hel del förbehåll och förklaringar. Några frågor, som kan verka banala men som inte alls är lätta att svara på, inställer sig genast: "Vad är ett språk?" eller "Vad kan räknas som ett och samma språk?" och "Vem skall räknas in som talare av ett visst språk, bara den som växer upp med språket som modersmål eller också den som lär sig språket senare i livet?" och "Hur väl måste man i så fall behärska språket för att räknas som talare av språket?"

Kinesiskans topposition på listan över världens största språk väcker just den här frågan om vad som egentligen skall räknas som ett enda språk. Inom det som vi kallar för kinesiska finns olika former som vi är vana att kalla för dialekter, men det är inte fråga om dialekter på samma sätt som skånskan och gotländskan är dialekter av det svenska språket. Talare av en kinesisk dialekt har knappast förutsättningar att förstå en talare med en annan kinesisk dialekt men däremot kan de kommunicera skriftligt, därför att det finns ett enhetligt skriftspråk för de olika kinesiska dialekterna. Anledningen till att detta kan fungera är det speciella kinesiska skriftspråket som inte är baserat på att ljudmässigt återge det talade språket utan på bildtecken för olika företeelser. Ett sådant skriftspråk blir mycket stabilt eftersom det inte behöver följa de ljudförändringar som varje språk undergår under århundradenas lopp. Men ur det talade språkets synpunkt vore det kanske riktigare att tala om de olika kinesiska dialekterna som inte bara olika dialekter utan som besläktade men olika språk (ungefär som svenskan och danskan och norskan) och då skulle inte kinesiskans övertag rent statistiskt bli så stort i en tabell som denna.

Svårigheten att ange med någorlunda exakthet hur många som talar ett visst språk, kan illustreras med uppgifter som gäller franskan. Enligt Svartviks tabell rör det sig om 116 miljoner talare. I andra sammanhang, t.ex. i den ovan citerade inledningen till den franska grammatikboken uppges att antalet fransktalande i världen uppgår till omkring 150 miljoner människor. Som man förstår så är det inte någon liten felräkning av befolkningen i något undanskymt utvecklingsland som svarar för den differensen, utan skillnaden beror på hur man räknar, vilka principer man har för att klassa någon som fransktalande.

Så länge som det rör sig om språkligt homogena länder med tillförlitlig befolkningsstatistik är problemet ändå hanterbart. Om man utgår från att det finns ungefär 55 miljoner invånare i Frankrike, kan man anta att det stora flertalet av dessa, men givetvis inte alla, har franska som modersmål, genomgår sin skolutbildning på franska och använder franska i sitt yrkesliv. Men går man bara till de kringliggande länderna Belgien och Schweiz, blir bilden mer komplicerad. Även i dessa länder finns det grupper av befolkningen, betydande grupper, som på samma sätt som befolkningen i Frankrike har franska till modersmål, som utbildningsspråk och som yrkesspråk, men jämsides med dem finns det andra befolkningsgrupper som har flamländska, tyska eller italienska som modersmål. I de senare grupperna, som alltså inte har franskan som modersmål, träffar man ändå på ett betydande antal som behärskar franskan väl på grund av de kontakter över språkgränserna som finns

inom de respektive länderna, i någon liten mån redan på skolnivån men framför allt genom rörligheten på arbetsmarknaden.

I länder som Belgien och Schweiz kan man leva sitt liv som enbart franskspråkig, en situation som vi återfinner i de franskspråkiga delstaterna i Kanada. En väsentlig och nödvändig förutsättning, som är tillgodosedd i dessa länder, är att man som franskspråkig kan få hela sin utbildning, inklusive universitetsutbildning, på franska och att man kan leva i en miljö där franska är kommunikationsmedlet både i det dagliga livet och i kontakter med myndigheter av olika slag.

När dessa förutsättningar inte är uppfyllda, dvs. när man inte har tillgång till skolutbildning på franska och när franskan inte kan användas som kommunikationsmedel i det dagliga livet och i yrkeslivet, kan man befara att franskans ställning som modersmål på sikt är hotad, eftersom de i grunden franskspråkiga i praktiken måste vara tvåspråkiga för att klara sig i samhället. Denna situation präglar de rester av franskspråkighet som t.ex. finns i södra USA i de gamla franska kolonierna, särskilt i delstaten Louisiana. Även om franskan kan leva kvar som ett språk för den privata sfären, lever den farligt. Vilka språk förmedlas vidare till nästa generation i blandäktenskap med en fransktalande men tvåspråkig förälder och en engelsktalande kanske enspråkig förälder? Det brukar vara en bra styrkemätare på de båda konkurrerande språken. En inte särskilt djärv gissning är att det i normalfallet blir enbart engelskan.

Franskspråkigheten i Louisiana liksom i Québec och andra franskspråkiga områden i Kanada är en rest av 1600-talets kolonisationer i västlig riktning. Vad finns kvar som språklig rest av senare kolonisationsvågor, under 1700-talet österut mot Asien och under 1800-talet söderut mot den afrikanska kontinenten? I många av dessa stater lever franskan kvar men sällan som modersmål utan som undervisningsspråk och som statsförvaltningens språk. Liksom engelskan i många av de forna brittiska kolonierna, har franskan, kolonistörernas språk, fått tjäna som den förenande länken i en i övrigt mycket splittrad språkmiljö. Franskan fick bli det språk som öppnade dörren till högre utbildning i det egna landet eller i Frankrike. Franskan är inte det dagliga umgängesspråket utan ett intellektuellt, akademiskt, kanske också litterärt språk (man kan t.ex. tänka på den senegalesiske poeten Léopold Sédar Senghor). I de tre nordafrikanska staterna Marocko, Tunisien och Algeriet har situationen delvis blivit en annan. Efter frigörelsen har franskan successivt tappat terräng till förmån för arabiskan inom både utbildning och administration. Däremot är kunskaper i franska, åtminstone i en talad vardagsfranska, spridda i stora delar av befolkningen i de mer tätbefolkade områdena. Var och en som rest i de här länderna vet att franskan fortfarande är ytterst gångbar t. ex. i affärer och på hotell och restauranger.

Vilka av alla dessa som här nämnts skall räknas som fransktalande? Naturligtvis alla de som har franska som modersmål, även de som är tvåspråkiga och som kanske inte använder franskan i sitt yrkesliv. Kanske bör man också räkna hit de som fått hela sin utbildning på franska och som använder franskan i sitt yrke. Med en sådan beräkning kommer Henriette Walter, som citerades ovan, fram till ungefärligen följande siffror för fransktalande utanför Frankrike (s 189):

- 10 millions pour l'Europe (sans la France);
- 15 millions pour l'Afrique du Nord et le Moyen-Orient;
- 10 millions pour l'Amérique (Canada, États-Unis, Antilles);
- 7 millions pour l'Afrique noire;
- 4 millions pour le reste du monde (océan Indien, Asie, Océanie).

Tillsammans med Frankrikes ca 55 miljoner skulle man komma upp i ca 100 miljoner fransktalande i världen, alltså en något försiktigare siffra än den som angavs i Svartviks tabell.

Vad kan då ligga bakom det optimistiska uttalandet i grammatikboken, "det har aldrig någonsin funnits så många franskspråkiga i världen som idag"? Är det helt taget ur luften?

Nej, det är det naturligtvis inte, men frågan är om det kan tas till intäkt för att franskans ställning blivit starkare. Det finns två omedelbara orsaker till att antalet fransktalande ökar. Den ena är folkökningen, den andra är att skolgången blivit mer utbredd i t.ex. en del afrikanska länder där franskan tjänar som utbildningsspråk. Men det tycks behövas mer än så för att ett språk skall kunna behålla sin ställning som världsspråk. Svartvik gör, när han talar om de engelsktalande i världen, en indelning i tre kretsar: den inre kretsen som omfattar länder där engelskan är det enda eller i alla fall det dominerande modersmålet (detta skulle för franskans del motsvara Frankrike och delar av Belgien, Schweiz och Kanada), den yttre kretsen omfattar länder där en stor del av befolkningen har engelska som andraspråk (en situation som närmast motsvarar den som funnits i de nordafrikanska länderna, men där franskan som vi sett tappar mark) och slutligen den växande kretsen, som omfattar länder där engelskan har en stark ställning som främmande språk, alltså som ett språk som många studerar i skolan och lär sig behärska mer eller mindre bra (och här vet vi att franskan är på tillbakagång i många länder, bl.a. i Sverige). Det verkar som om man kommer till en viss brytpunkt, där ett språk blir så dominerande att det blir det självklara valet, om valet finns, för den som skall göra sig ansträngningen att lära ett främmande språk. Franskan kan komma in, liksom tyskan eller spanskan eller ryskan, men först när man uppnår lyxen att få tillfälle att lära sig inte bara ett utan två främmande språk i skolan. Det kan påpekas att EU sedan länge har haft som mål att varje individ skall ha möjlighet att lära sig inte bara ett utan två språk utöver sitt modersmål. Vi har ännu inte uppnått det målet i EU, inte ens i Sverige. Sverige måste ändå bedömas ha ett gott utgångsläge genom att vara ett av de första länderna där ett främmande språk blivit ett obligatoriskt skolämne för alla elever utan att språket har någon annan officiell status i landet.

Man kan spekulera i varför just engelskan tycks ha nått över denna brytpunkt, när det för några sekler sedan säkert vägde betydligt mer jämnt mellan engelskan, franskans, spanskan, portugisiskan och tyskan, som alla spreds över världen med kolonistatorerna. Man kan säkert, med Svartvik, avvisa tanken att det skulle ha något att göra med engelskans inre struktur, att engelskan mer än de andra språken skulle lämpa sig för att läras in av utlänningar. En mycket troligare förklaring har att göra med politisk, kulturell och ekonomisk makt. Utvecklingen av engelskan på den nordamerikanska kontinenten måste ha varit en avgörande faktor. Medan franskans trängdes undan till smärre rester, blev engelskan det dominerande och sammanhållande språket och när USA växte till en stormakt, var det med engelskan som kommunikationsmedel som man utövade och utövar sitt inflytande. Den forna kolonin har tagit över moderlandets roll och blivit den viktigaste garanten för engelskans ställning i världen. För franskans finns ingen liknande utveckling att peka på i de tidigare kolonierna. Om inte USA hade varit, hade förmodligen världens språkliga karta sett mycket annorlunda ut. Den engelske filosofen David Hume förutsåg detta mycket klart redan på 1760-talet när han uttryckte sig ungefär så här: "Låt fransmännen stoltsera med den spridning som deras språk har just nu. Våra fästen i USA är solida och i full tillväxt. De tillförsäkrar det engelska språket en stabilitet och varaktighet som vida överträffar franskans" (citerad av H. Walter, s. 184).

Men USA utövar sitt inflytande inte bara som en politisk stormakt. Engelskan upprätthåller sin ställning som världsspråk genom att också vara ett trendspråk. Vi vet alla hur anglofon och framför allt amerikapåverkad t. ex. massmediavärlden är i ett land som Sverige. Med nya företeelser kommer också de språkliga begreppen, mycket påtagligt inom datorsektorn, IT-branschen, musiksektorn osv. Globaliseringen av näringsliv och vetenskapliga kontakter har vidare framkallat behovet av ett gemensamt kommunikationsmedel och engelskan kommer allt mer självklart att spela den rollen.

I en mycket uppmärksam lag från 1994 har Frankrike gjort ett försök att bromsa denna utveckling. Syftet med lagen är att säkerställa användningen av franskans i olika offentliga sammanhang. Det kan gälla annonser, varumärkesbeteckningar, avtal och kontrakt, konferenser och publikationer av olika slag. Vid vetenskapliga konferenser t.ex. som anordnas i Frankrike av fransmän, men som mycket väl kan vända sig till en internationell publik, skall varje deltagare ha möjlighet att uttrycka sig på franska i både föredrag och

debatter. Bötesbeloppen för dem som bryter mot lagen är ganska måttliga, men de finns där stipulerade: 5000 F för enskild person och 25 000 F för juridisk person. I vad mån en lagstiftning av det här slaget verkligen lyckas stärka ett språks ställning, åtminstone inom landet, är det sannolikt för tidigt att uttala sig om.

När Henriette Walter i sin bok frågar sig hur länge franskans tillbakagång skall fortsätta, jämför hon med en tid då franskan var språket på modet, den tidens trendspråk, åtminstone i den begränsade del av världen som vi brukar sätta i fokus i historieskrivningen. Franskan talades i s.k. finare kretsar i hela Europa och franska filosofer på modet var gäster vid de kungliga hoven, Voltaire hos Fredrik den II i Preussen och Descartes hos drottning Kristina i Sverige. Rimligen måste man ha kunnat tala med varandra och inte bara om banaliteter. Denna franskans storhetstid har naturligtvis inte gått spårlöst förbi. Här är ett mycket litet axplock av vad som finns kvar i svenskan som lån från franskan:

Heminredning:

Schäslong

Fåtölj

Byrå

Mat:

Champinjon

Dessert

Puré

Militära termer:

Armé

Löjtnant

Diverse småord:

Apropå

Visavi

Pö om pö

Inte minst småorden är viktiga tecken på att ett språk utövar inflytande på ett annat. Att man när man får in en produkt på marknaden också importerar den främmande beteckningen på den produkten är en vanlig företeelse och kanske ett exempel på språklig bekvämlighet, men när ett språk börjar att smitta av sig på andra genom att också exportera diverse småord med en mer abstrakt betydelse, kanske också kraftuttryck, då vet man att det språket verkligen är ett språk på modet, ett trendspråk. Men när hörde man senast någon utbrista Parbleu! - kanske i något teaterstycke från förra sekelskiftet. Nu är det enstaviga engelska kraftuttryck som barn och ungdomar droppar omkring sig i all oskyldighet.

Finns det då ingen nisch kvar där franskan har kvar sin obestridda roll som världsomfattande språk, kan man undra. Längre var den internationella diplomatin ett sådant område. På bilar kunde man och kan man fortfarande se de magiska skyltarna CC och CD som skall uttydas Corps consulaire och Corps diplomatique (konsulskåren och diplomatiska kåren), men officiellt diplomatiskt språk är franskan nu enbart i Vatikanstaten och då delar det den platsen, kuriöst nog, med latinet. Men det finns ett område där franskan, mycket diskret, men ändå tydligt för den som vill se, har en alldeles speciell ställning. Många av oss handskas dagligen med tjänstekuvert men kanske utan att tänka på vad som står i den lilla rutan högst upp till höger, på den plats där frimärket brukar sitta. Där står: Porto betalt - Port payé. Ingen engelska här inte, men vilka relationer postverket har till det franska språket, får utredas i annat sammanhang. Kanske ett ämne för en kommande kandidatuppsats?

© [Eva Larsson Ringqvist](#)

7 x 70 + 1 = skandal

Av fil. dr Anders Åberg

[Länk till presentation av Anders Åberg](#)

Pressfotografernas kameror skjuter blixtrar. Ett hårt sidoljus från handhållna lampor kastar långa skuggor i en biograffoajé. TVs skjutjärnsreporter Bo Holmström sticker fram mikrofonen under näsan på Olof Palme: "Vad tyckte statsrådet om filmen?" Svaret kommer snabbt och politikerrutinerat: "Inga kommentarer!" Vad tyckte finansminister Sträng? Inga kommentarer! Statsminister Erlander? Inga kommentarer!

Det är den 7 januari 1964. En grupp statsråd och tjänstemän i statsförvaltningen går på bio för att se skandalfilmen som få har sett men vars titel är på allas läppar, Vilgot Sjömans och Lars Görlings *491*. Motvilligt måste statsråden sedan som högsta censurinstans avgöra om filmen ska förbjudas eller tillåtas. En films konstnärliga halt har därmed blivit en kabinetsfråga.[\[1\]](#)

*

Det offentliga samtalet om film i Sverige har sitt ursprung i flera häftiga debatter i 1900-talets början om filmens förmodade skadeverkningar. Den negativa hållning till filmeländet som de kulturella eliterna högröstat gav uttryck för i dagstidningsdebatter och pamfletter bidrog aktivt till filmcensurans inrättande 1911.

Under 1920- och 1930-talen etablerades en verklig filmoffentlighet i Sverige. En kader av skribenter publicerade återkommande filmkritik i branschtidningar och dagspress, filmsamfund bildades, arkivverksamhet bedrevs och utgivning av mer eller mindre anspråkslös filmlitteratur förekom.[\[2\]](#)

Under och efter andra världskriget ansågs den svenska filmen genomgå en metamorfos från utskäld och stillös pilsnerfilm till jämförelsevis uppblåsen och ambitiös filmdramatik med klart urskiljbara, konstnärliga ambitioner. Ett liknande språng tog även filmoffentligheten. Utgivningen av filmlitteratur blev betydligt ymnigare, och skribenter som Gerd Osten, Artur Lundkvist och Rune Waldekranz svarade för synnerligen seriösa och ofta djuplodande texter om filmens historia och formvärld. I den kulturintresserade borgerlighetens husorgan Bonniers litterära magasin skrev den österrikiske vattenreningsexperten och filmfantasten Harry Schein filmkritik som var så komplicerad att den då och då föranledde samma anklagelser för obegriplighet som ofta riktades mot författarna i fyrtiotalistkretsen. Från och med mitten av 1950-talet skedde en estetisk och politisk radikaliserings av filmsamtalet. Man kan säga att det nu hade etablerats en svensk konstfilmsinstitution, där filmen naturligt betraktades ungefär på samma sätt som en bok betraktades i den litterära institutionen.[\[3\]](#)

Däremot befann sig den svenska filmbranschen i kris under 1950-talets sista år. Orsakerna brukar spåras till förändrade livsstilsmönster under 1950-talet. Framför allt var det televisionen som konkurrerade om publiken. Inkomst- och standardhöjningar ledde till att även andra former av rekreation - som nöjesbilism eller turism - vann på filmens bekostnad.[\[4\]](#)

Denna ekonomiska kris ledde i de konstfilminriktade kritikernas ögon till en allvarlig konstnärlig kris. 1940-talets och det tidiga 1950-talets landvinningar föröddes, ansåg man, av en räddhågad produktionspolitik som bevisligen försökte spekulera i publikens

förmodade intresse för tidigare framgångsrika genrer och populärkulturella ikoner som Lille Fridolf och Enslingen Johannes. Egentligen fanns bara Ingmar Bergmans internationella framgångar till tröst.

Branschens kritiker kunde med visst fog hävda att den internationella vägen - för filmbranschens kris var vid skärningspunkten mellan 1900-talets två stora bildmedier ett i högsta grad internationellt fenomen - var att satsa på estetiskt nyskapande och värdefull film. Filmer av till exempel Robert Bresson, Carl Th. Dreyer eller Luis Buñuel var både konstnärligt intressanta och hade goda möjligheter att betala sig i det växande kretsloppet av *art houses* i västvärldens storstäder. [5]

Men det fenomen framför andra som uppfattades som ett föredöme i den svenska diskussionen var den franska nya vågen. Den började uppmärksammas i Sverige under 1959 och fick ett massivt genombrott vårvintern 1960 när framför allt Alain Resnais och Marguerite Duras *Hiroshima min älskade* (*Hiroshima mon amour*, 1959) möttes av hänfödda recensioner. Den franska nya vågen hade sin bakgrund i ekonomisk ofärd i filmbranschen, som ledde till att man satsade på små och billiga produktioner av oprövade filmbegåvningar, många med en bakgrund som kritiker och filmintellektuella. Bortsett från filmernas kvaliteter fanns det något i själva produktionsformen som slog an på aktörerna i den svenska konstfilmsinstitutionen, som just i övergången mellan 1950-tal och 1960-tal - det förtjänar att understryks - hade sitt fäste så gott som uteslutande *utanför* själva filmproduktionen, bland kritiker, författare och intellektuella. Regissörer som Arne Sucksdorff eller Alf Sjöberg hade inte på flera år fått möjlighet att starta några nya filmprojekt, en producent som Rune Waldekrantz hade svårare att få gehör för den kvalitetslinje han försökte driva på Sandrews. Kortfilmsproduktionen, som rymt så många egensinniga filmare och fungerat som rekryteringsbas, var i praktiken nedlagd. Även om konstfilmsinstitutionen var väldefinierad så hade det ett svart hål i sin mitt: intressanta filmer av intressanta regissörer saknades.

Vilgot Sjöman befann sig mitt i den här utvecklingen, han var en av dem som kände sig kallad att täppa till det svarta hålet.

I oktober 1962 mottogs Sjömans debutfilm *Älskarinnan* med glödande entusiasm av kritiken. Man utsåg den, med Jörn Donners ord, till "den mognaste och självständigaste debutfilmen som någonsin gjorts av en svensk regissör". [6] Sjöman, menade man, var definitivt den förste regissören i en svensk ny våg. På sätt och vis var det också avsikten med filmen. Ingmar Bergman, som vid den här tiden hade en stark maktposition på svensk Filmindustri, och som kände Sjöman sedan gammalt, hade genomdrivit produktionen av filmen just som början på en ny giv för SF. Ett alternativ som hade diskuterats var att helt och hållet lägga ner all filmproduktion i bolaget.

Sjöman var en etablerad skönlitterär författare och publicist. Han hade skrivit teater- och filmkritik sedan mitten av 1940-talet och debuterade 1948 vid 24 års ålder med romanen *Lektorn*. Sjömans hela skrivargärning var från början starkt präglad av hans stora filmintresse. *Lektorn* var ett slags svar på Bergmans och Alf Sjöbergs porträtt av läraren Caligula i *Hets* från 1944. Sjöman ville ge en nyansrikare bild av den demoniserade lärargestalten. Han skrev också flera filmmanuskript. I skarven mellan 1950- och 1960-talen profilerade han sig som filmskribent med en serie reportage om några av den franska Nya Vågens centralgestalter och med sin stora bok om den amerikanska filmindustrin, *I Hollywood*.

Sjömans roller som författare, kritiker och filmintellektuell var viktiga. Det aktuella regissörsidealet - som hade gamla anor, men som blivit hett igen i den franska filmdiskussionen - var filmdiktaren, eller *auteursen*, som använde sin kamera som en författare använder pennan. Det var också många litterärt verksamma som drogs till filmmediet. Strax efter Sjöman debuterade till exempel Bo Widerberg och Jörn Donner. Båda något yngre men med en nästan identisk utvecklingsgång. Alla tre hade till och med skrivit böcker om Ingmar Bergman. [7]

*

I juli 1963 trädde det första filmavtalet i kraft. Det innebar att en viss del av biografernas intäkter gick tillbaka till stiftelsen svenska filminstitutet, som i sin tur använde pengarna för att stödja svensk filmkultur, inte minst genom kvalitetspremier. Filmoffentlighetens, senare konstfilmsinstitutionens, djupaste drivkraft hade varit att visa att film är konst - snarare än kommers. Nu kodifierades denna institutions värderingar och ideal som en mall för kvalitetsbedömning och detta kopplades till finansieringen av film. Den här filmsynen får alltså en direkt ekonomisk betydelse och blir under flera år vägledande för svensk filmproduktion. Men detta innebar också maktanspråk. En institution som hotades av den nya ordningen var filmcensuren. Och nu är det vinter 1963.

*

491 bygger på en prisbelönad roman av Lars Görling. Sjöman och Görling samarbetade med manuskriptet och förberedelserna. Man strävade efter realism och åskådlighet. Romanen handlar om några ungdomar som vårdas av de sociala myndigheterna. De deltar i ett experiment i fri fostran som går över styr. Sjöman framhöll i intervjuer att det hårdrealistiska stoffet också innefattade en dimension av kristen symbolik. Filmen kunde förstås som ett mysteriespel.

Den 5 december 1963 lämnade SF in en kopia av 491 till Statens Biografbyrå för granskning. Byråns chef Erik Skoglund såg filmen redan samma dag. Flera visningar följde för inkallade censorer, flera av dem med medicinsk och psykiatrisk utbildning. Man beslöt att inhämta synpunkter från filmgranskningsrådet.

Biografbyrån tog del av Filmgranskningsrådets yttrande den 18 december. En majoritet av rådets ledamöter förordade att filmen skulle tillåtas för visning från 15 år efter vissa klipp. Samma dag fattade Skoglund och hans medcensorer trots allt det formella beslutet att förbjuda filmens offentliga förevisning i Sverige. Beslutet expedierades den 28 december. I granskningsbeslutet heter det bland annat att:

Som kommentar till beslutet anför biografbyrån, att filmens skildring av ett antal sadistiska och destruktiva ungdomsbrottslingars hat, snedvridna eller perverterade sexuella yttringar och brutala, obscena tal är ägnat att på ett chockartat sätt skadligt påverka framförallt de skaror pubertetsungdom som utgör en stor del av biopubliken/.../Filmens koncentrerade och intensiva sammanställning av brutalitet och råhet med sexualitet (våldtäkt, säregen form av tidelag, kvalificerad prostitution och brottslig homosexualitet) kommer i stor utsträckning att drabba människor som befinner sig i ett utvecklingsskede av emotionell labilitet och famlande, osäkra värderingar. Filmens konstnärliga kvalitet är enligt biografbyråns åsikt icke av den befriande eller extraordinära art som berättigar speciellt hänsynstagande när som i detta fall mentalhygieniska risker dominerar.[\[8\]](#)

I den formella beslutsgången döljer sig några personliga och politiska motsättningar. Filmcensuren var redan innan beslutet att totalförbjuda 491 mycket omdiskuterad. Censorernas handlingsfrihet begränsades av flera mer eller mindre uttalade principer. Censuren skulle i första hand vara mentalhygieniskt inriktad, man skulle skydda allmänheten från sådant som kunde anses som skadligt upphetsande och förråande.[\[9\]](#)

Däremot fick man inte censurera något enbart för att det var moraliskt anstötligt. Många menade att censuren spelat ut sin roll. Det framhölls att det var mycket svårt att skilja det moraliskt anstötliga från det skadligt upphetsande, och eftersom det i princip saknades vetenskaplig grund för att visa att en filmsekvens verkat skadligt upphetsande i enskilda fall kunde man fråga sig om inte varje censuringrepp redan var ett brott mot biografförordningen.

Filmgranskningsrådet hade inrättats 1954. Syftet var att rådet skulle förstärka allmänhetens insyn i biografbyråns verksamhet, och att det skulle fungera rådgivande vid censuringrepp av särskild omfattning eller normerande betydelse. I samband med filmavtalets ingående vid halvårsskiftet 1963 förändrades rådets förutsättningar. Biografbyrån ålades på ett mer uttalat sätt att höra rådet vid varje ingrepp i film "vilken vunnit erkännande såsom film av betydande konstnärligt värde eller som uppenbarligen kan antagas vinna sådant erkännande". [10] Samtidigt byttes kupppartat alla ledamöter i rådet ut mot nya. Situationen bäddade för att makten i viktiga censurärenden skulle komma att förskjutas till rådets fördel.

Varken censurmotståndare eller censurtillskyndare lät sig lugnas av det nya filmgranskningsrådets existens. När Bergmans *Tystnaden* (1963) släpptes ograverad genom filmcensuren ansåg båda sidor att något avgörande hade inträffat. Filmen ansågs representera en höjdpunkt - eller ett lågvattenmärke - för sexuell frispråkighet. Om inte *Tystnaden* var skadligt upphetsande, vad skulle då kunna tänkas vara det? Vad skulle i framtiden kunna censureras?

Tystnaden granskades i Erik Skoglunds frånvaro, och granskningsbeskedet ledde till en konflikt inom biografbyrån. När byråns granskning av *Tystnaden* JO-anmälades, framhöll Skoglund i sin svarsinlaga att filmen gott kunde ha klippts. Flera censorer hade uppenbarligen en annan åsikt.

Det mesta tyder faktiskt på att *491* var efterlängtdad när den inlämnades för granskning. Slitningarna inom biografbyrån, byråns oklara ställning i förhållande till det nya filmgranskningsrådet, allmänhetens intresse för censurfrågan: allt pekade på man behövde ett fall som ledde till debatt och prövning.

Att filmen skulle kunna bli just detta fall stod klart redan innan den inlämnades. Både Sjöman och Görling uppfyllde alla kriterier för att räknas som seriöst syftande konstnärer, samtidigt var romanen *491* ryktbar för sin fränhet och frispråkighet. Utgångspunkterna var givna och styrkorna formerade. Striden kunde börja.

*

Den 29 december slogs nyheten om totalförbudet av *491* upp stort. Pressen använde krigsstilsrubriker och bilder. Alla storstadstidningar utom Stockholmstidningen och GT hade totalförbudet som ämne för sina ledare.

Dagarna kring årsskiftet var mediebevakningen och åsiktsproduktionen intensiv. Alla direkt eller indirekt inblandade förhöordes om sina åsikter och känslor. Ledar- och kulturskribenter klargjorde sina positioner - i allmänhet redan kända sedan debatten om *Tystnaden* - och många av dem gjorde det i mycket skarpa eller innerliga ordalag. En radikal NEJ-falang utgjordes av DN och Expressen, som sade ett otvetydigt nej till både det aktuella totalförbudet och till vuxencensuren över huvud taget. En lika radikal JA-falang utgjordes av den kristna tidningen Dagen och en handfull landsortstidningar, kanske framför allt Nya Wermlandstidningen. Däremellan fanns alla schatteringar av åsikter om dessa frågor och andra som på ett eller annat sätt lät sig härledas från dem: frågan om filmers inverkan på sina åskådare, frågan om konstnärens och samhällskritikerns frihet kontra samhällets och dess (svagare) individers rätt till skydd mot kommersiell och nedbrytande spekulation i sexuell råhet och sadism, för att bara nämna några av de större.

SF gick nästan omedelbart till kungs och krävde att totalförbudet skulle upphävas. När statsminister Erlander med flera såg filmen den 7 januari, var ärendet sist och slutligen fört till högsta nivå, och som nyhet var saken väsentligen uttömd i väntan på beslut från regeringen.

Men debatten fördjupades och utvecklades. Ofta var det fråga om längre inlägg från experter på områden som psykiatri, socialpsykologi eller teologi samt från kritiker och

redaktörer som i allmänhet försvarade konstens frihet och utvecklade sin syn på 491:s kvaliteter och syften som konstverk.

I konseljen den 28 februari meddelades utslaget i besvärssärendet:

Kungl. Maj:t, som delar biografbyråns uppfattning i vad detta innebär, att filmen mot biograförordningens föreskrifter icke kan godkännas i befintligt skick, men som finner, att den kan godkännas för barnförbjuden visning, om den ändras i huvudsaklig överensstämmelse med vad som föreslås i den inom ecklesiastikdepartementet upprättade promemorian, visar målet åter till biografbyrån för ny handläggning. [11]

Utslaget uppfattades allmänt som en kompromiss. Båda sidor var missnöjda, men underströk framför allt att motståndaren inte bejakats av beslutet. De flesta var ense om att det var orimligt att regeringen skulle agera domare i yttrandefrihetsfrågor. Beslutets konsekvens i praktiken blev att filmen granskades igen och godkändes för offentlig visning för vuxna efter klipp om sammanlagt 38 meter.

Efter kommentarerna till beslutet ebbade debatten ut, även om den kastade en slagskugga över filmens mottagande vid premiären i april 1964. Recensenterna var handfallna, det fanns ju inte ett nytt ord att säga om filmen. Sjöman reagerade starkt mot klippen i filmen, och i september 1974 tog han initiativ till en omprövning av beslutet. Den 12 februari 1975 godkändes en version av 491 - faktiskt något längre än ursprungsversionen - för offentlig visning för vuxna.

*

Så ser huvuddragen ut i det som kommit att kallas "491-striden". Tonen i debatten var hög och inläggen präglades av ett starkt patos. Och alla förlorade. Det principiellt riktiga i att regeringen avgjorde censurfrågan ifrågasattes i alla läger. Sjöman och Görling var kränkta, och åtminstone Sjöman tog avstånd från sitt sönderklippta verk.

Möjligen skulle man kunna säga att filmgranskningsrådet vann och biografbyrån förlorade. Utslaget i besvärssärendet följde i stort sett rådets intentioner. Detta är kanske inte så konstigt. Det nya rådet tillsattes - inte utan buller - av just ecklesiastikdepartementet under Ragnar Edenmans ledning och av allt att döma med Harry Schein som rådgivare i kulisserna. Rådets bedömning av den konstnärliga aspekten i ett censurerande fick inte prövas på *Tystnaden*, eftersom biografbyrån valde att godkänna filmen utan att höra rådet. Nu gick rådet för första gången i elden i ett kontroversiellt fall, och rådsmajoriteten menade att här förelåg ett konstverk, som dock behövde mildras något av mentalhygieniska hänsyn. Det vore i själva verket underligt om inte regeringen skulle anamma rådets förslag, som lämpligt nog redan i ursprungsformen innebar en kompromiss.

Striden om 491 måste alltså ses i ljuset av att den faktiska utgången var bestämd av den kulturpolitiska situationen. När det nya filmgranskningsrådet inrättades var det ett steg i konstfilmsinstitutionens konsolidering, och man syftade alltså till att officiellt upphöja filmen - och framför allt den svenska filmen - till en konstform med samma status som litteratur, bildkonst och teater. Rådets ståndpunkt i fallet 491 offentliggjordes den 20 december, och det torde ha stått klart redan då att detta var den offentliga, kulturpolitiskt sanktionerade ståndpunkten. I stridens efterdyningar tillsattes en utredning om censuren, som faktiskt kom fram till att vuxencensur av film borde slopas. När det var dags att fatta beslut i frågan i slutet av 1960-talet hade opinionsläget förändrats. En våg mycket våldsamma filmer och en spirande hårdpornografisk genre gjorde att många tvekade att avskaffa censuren.

*

Debatten var enormt omfattande, och om man ser till medieexponeringen som helhet kan

man tala om en total fixering vid filmen under de första månaderna 1964. I inläggen står ofta enskilda kulturpersonligheter mot varandra i skarp polemik. Olof Lagercrantz håller på konstens frihet medan Levi Pethrus rasar mot förfallet. Men de är naturligtvis också representanter för olika hållningar. Mot filmen kämpar en förhållandevis liten falang som kännetecknas av värdekonservatism med inslag av kristen anständighetspopulism - det var i anslutning till 491-debatten som KDS, nuvarande KD, bildades. Filmens försvarare står för en liberal och urban modernism med kulturradikala rötter.

Motståndarna uttrycker sig ofta påfallande mustigt, och de ser filmen som en ren sexfilm. Den råhet som lyfts fram av debattörerna är i första hand sexuell råhet.[\[12\]](#) Det våld i filmen som inte har ett uppenbart sexuellt innehåll omnämns ibland, men har en helt underordnad plats i argumenteringen mot filmen. Motståndets nyckelord är upplösning; filmens formella upplösning, den moraliska upplösning filmen gestaltar och representerar som symptom, den normupplösning som filmen kommer att framkalla när den besmittar eller solkar ner sina åskådare.

Motståndarnas reaktion på filmen är en avstöttningsreaktion. De vägrar helt enkelt att befatta sig med den. De flesta som regerar starkt mot *491* har aldrig sett den.

Försvararna såg filmen i första hand som en dokumentär eller ett socialreportage. Den konstnärliga kvaliteten ringades in med hjälp av termer som 'återhållsam', 'stram' och 'ärlig'. I andra hand såg man filmen som ett "mysteriespel", eller i varje fall som ett verk med symboliska dimensioner. Eftersom viss oenighet rådde om tolkningen förstärktes faktiskt intrycket av att *491* var ett konstverk, väl värt att diskutera. Den var sannerligen inte uppenbar och lättsmält på samma sätt som t.ex. en spekulativ raggarfilm.[\[13\]](#) Försvararna följde som regel på upphovsmännens linje i sina tolkningar.

*

Man kan diskutera hur debattörerna egentligen förstått filmen. Flera stillbilder med anknytning till *491* publicerades eller exponerades på annat sätt före premiären. Det rörde sig om både rena publicitetsstillbilder och bilder som förekommer i filmen. På många av dessa bilder befinner sig Steva (Lena Nyman) i centrum. Hon omges som regel av filmens pojkroller. Även i de första skrivierna på nyhetsplats kring årsskiftet står Steva eller skådespelerskan Lena Nyman i centrum. Hon omgavs av eggande frågeställningar. Hur avklädd var hon i filmen? Hur gestaltade sig tidelaget? Man satte den depraverade rollfiguren mot den mjuka, blonda och oskuldsfulla skådespelerskan.

Ju längre debatten pågick och ju seriösare den blev, desto mer försvann Steva från uppmärksamhetens centrum.

*

Det vore fel att se de här försöken att avskilja och neutralisera filmens enda framträdande kvinnofigur enbart som exempel på kvinnofientlighet, eller helt enkelt som könsdiskriminering. I försvararnas *491 är* Steva relativt betydelselös. I socialreportaget är hon kort och gott en ung prostituerad, ännu oklar i sin roll, ena stunden bara lättfotad och sexuellt vårdslös i nästa en förslagen affärskvinna. I det metafysiska dramat om skuld och synd är hon både offer och viljelös föröväre.

Problemet med Steva är att den *491* där hon är verkligt betydelsefull är en sexfilm. Denna film genomsyras av en osäker och oklart definierad manlig sexualitet. Handlingen i *491* är i korthet att en grupp pojkar vistas på ett ungdomspensionat i de sociala myndigheternas regi. De är en del av ett experiment som går ut på att man ska pröva om de kan anpassas socialt utan tvångsåtgärder. Föreståndare är Krister (Lars Lind) och experimentet övervakas av en homosexuell inspektör (Frank Sundström). Nisse (Leif Nymark) och hans kamrater provocerar Krister, som viker undan. Han har ett hemligt rum dit ingen annan har tillträde. Pojkarna planerar att utsätta inspektören för utpressning genom att spela in ett möte mellan

honom och Pyret (Lars Hansson). Bandinspelningen misslyckas, och när Nisse utan bevis försöker pressa inspektören på dennes kontor blir han sexuellt utnyttjad.

Förförelscenen är filmens kärna och peripeti. Nisse kastats in i en kris, känner sig äcklad och hotad i sin sexuella identitet. Han berättar i *voice over* ('tal på ljudband, som återger en karaktärs tankar, inre monolog eller liknande') att han inte ens kan fantisera om flickor utan att inspektören tränger sig in i hans fantasier. Här börjar filmen (och romanen) gestalta sin utsaga om social makt och underordning i explicit sexuella termer, genom ett homoerotiskt triangeldrama. Det bygger på en uppdelning mellan passivitet som kodas som feminin och aktivitet som kodas som maskulin. Före det avgörande mötet med inspektören har Nisse och hans kamrater lystet betraktat en kontorsflicka. För att understryka att deras blick är voyeuristisk och objektiverande beskärs bilden så att flickans huvud hamnar utanför bild. Hennes kropp kröns av bröstet. När Nisse kommer ut från inspektörens kontor efter förförelsen beskärs bilden på motsvarande sätt, vilket innebär en feminisering. Inspektören framställs som en fadersfigur. Hans familj står prydligt inom glas och ram på hans skrivbord på kontoret. Han är konventionellt sett den manligaste rollfiguren i filmen. I både film och roman antyds det utan mån för tvivel att inspektören genomfört ett analt samlag med Nisse och att feminiseringen alltså är en följd av att ha penetrerats av en man.

Ett av de drag i Görlings roman som måste ha tilltalat Sjöman är dess centrala symbol, Kristers låsta rum, som har många motsvarigheter i Sjömans litterära verk, framför allt i romanen *Kvinnobild* (1951). I Görlings roman dubbleras och understryks symboliken av att Krister också sover i en inredd låda för värmens skull. Kristers låsta rum står för hans förbehållsamhet, men också för identitet och interioritet. Det är där han har sitt hemligaste, musik och litteratur, sitt jag. Nisses nyfikenhet på det låsta rummet vänds efter övergreppet till raseri, en blind drift att penetrera Krister som han själv blivit penetrerad för att kunna träda tillbaka över gränsen från femininitet till maskulinitet. Det är i det här skedet av utvecklingen som Steva och Nisses schäfer Ray kommer in i historien. Genom Steva länkas i filmens slut ekonomisk och social makt till sexuell makt och Kristers rum förbinds med en bisexuell kontamination av anus och vagina: Stevas "kloak" (som pojkarna med syftning på hennes kön kallar Steva strax före den klimaktiska våldtäkten). Nisse bryter sig in i Kristers rum, tömmer det och säljer inventarierna. Nu "äger" han Krister, som behöver pengar för att kunna skaffa tillbaka sina saker. Nisse erbjuder honom att låna pengar av Steva, pengar som hon sedan skaffar genom att prostituera sig. Det Steva tar emot i sin "kloak" omvandlas till pengar för att fylla Kristers rum. När Krister får reda på hur det förhåller sig bryter han samman.

Under senare delen av filmen förebådas klimax genom att Ray laddas med falliska konnotationer. Tydligast sker det i prostitutionsepisoden, som skildras genom en serie stillbilder och Nisses kommentarer i *voice over*. Steva har Ray som skydd mot kunderna, men:

En gång låna jag Ray av'na. Det var när en böggjävvel dök upp i en port och mena på att JAG... När jag kom tillbaka med Ray sprang han.

Att penetrera Kristers rum är inte nog. Det innebär bara en symbolisk omkastning av det våld Nisse utsatts för. Också Steva måste penetreras för att steget ska kunna tas över till en trygg, maskulin domän. Men det kan bara ske genom Ray som ställföreträdande fallos i en kulmen där en revanschistisk manlig sexualitet och våld blir till ett:

Det är svårt att förklara, men hon fick inte bara för det hon hade gjort mej utan också för det hon hade gjort Krister och för det jag gjort honom. Hon fick för det jag var och för det hon var själv, och för att hon inte låtit mej vara ifred. Och alltihop var sammanvävt och allt var samtidigt.[\[14\]](#)

Mönstret i filmen följer Görlings roman. Det finns ett släktskap mellan porträttet av Krister och andra gestalter hos Sjöman, och flera motiv i filmen tas upp i senare filmer till ny behandling. I *Tabu* (1977) gestaltar Frank Sundström ännu en variant av den homosexuelle

fadersfiguren, och först där gör Sjöman den till sin, hel och hållen. I 491 saknas det för Sjöman typiska hoppet om läkning. Nisses utveckling följer en järnhård logik i sin våldsamma inriktning bort från hotet om identitetsupplösning mot heterosexuell bekräftelse. Detta mönster syns ofta i Sjömans verk, men det är nästan alltid förknippat med en dröm om mognad, med föreställningen att denna utveckling i grunden är det samma som att växa, att den står i livets tjänst. I 491 finns ingen nåd, inget uttalat hopp att destruktiv sexualitet kan vändas till sin motsats och alstra liv. Nisse tar sig in i Kristers rum, men han kan inte komma ut utan blir kvar i mörkret. Detta mörker är inte Sjömans, ens i hans mörkaste stunder. Det är Görlings.

Den läsart jag skisserat här är nästan helt osynlig i mottagandet av 491. Det är en smula märkligt. Den ligger mycket nära filmens ytskikt, det finns inget djupsinnigt i den. Det är helt enkelt denna dynamik som sammanfogar filmens fyra huvudpersoner i ett grundläggande, meningsfullt sammanhang. Filmens och romanens många religiösa motiv lägger en nivå av mening ovanpå denna grund, men en tolkning som fullt ut tar fasta på denna nivå har svårt att införliva den logik som driver handlingen mot katastrof. Relationen mellan peripeti och kulmen - sodomi och tidelag - har inga för mig uppenbara kristna bibetydelser utom möjligen att de är uttryck för en ondska som utgår från inspektören, och som den tomme frälsaren Krister är för svag för att bemöta. Men det lämnar relationen mellan Steva, Nisse och Krister i ett besvärande dunkel.

Filmens bild av sexualiteten är mörk. En förklaring till att den inte lyftes fram kan vara debattens ideologiska och polemiska förutsättningar. De debattörer som ville försvara filmen som konst ville gärna underbetona de sexuella inslagens betydelse och sortera in dem i filmens dokumenterande ärenden. De hade annars riskerat att bekräfta motståndarnas demonisering av filmen och av dem själva. Man kan heller inte underskatta 491:s betydelse som uttryck för socialt engagemang och för en lust att skildra samtiden som senare under 1960-talet kanaliseras i Nyfikenfilmerna och andra samhällskritiska filmer. Men Görlings bestående arv till Sjöman var modet att använda perversionen som tecken i sin egen motivvärld. Det var inte ett socialreportage eller ett mysteriespel som gav anledning till de reaktioner som vitaliserade Sjöman. Han har beskrivit hur han tog emot nyheten om totalförbudet. "Jag satt hemma vid TV:n och /.../ kände en enorm tillfredsställelse! Jag kände att bilden av 'snälla Vilgot' sprack, inför allt folket".^[15]

© [Anders Åberg](#)

[1] En utförlig redogörelse för debatten om 491 finns i Anders Åberg, *Tabu. Filmaren Vilgot Sjöman* (Lund: Filmhäftet, 2001), ss. 117-168.

[2] Bolin, Göran och Michael Forsman, "Ett kritiskt tillstånd. Det svenska filmvetandets framväxt och formationer", *Filmhäftet* 4/1996, ss. 5-22.

[3] Andersson, Lars Gustaf, "Den svenska konstfilmsinstitutionen", *Filmhäftet* (1-2/1995), ss. 3-14.

[4] Se t.ex. Furhammar, Leif, *Filmen i Sverige. En historia i tio kapitel* (1991) (Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker, 1998), ss. 260ff.

[5] I en kommentar till den svenska filmens provinsialism anger Hanserik Hjertén just Dreyer, Buñuel och Bresson som möjliga förebilder och understryker att "[e]n sträng, absolut filmsyn är det reningsbad som celluloiden behöver doppas i, sig själv till fromma". "Filmens myter", *Ord & Bild* 1/1958, s. 44.

[6] Donner, Jörn, "'Älskarinnan': En mogen filmdebut av en mogen regissör", DN 1962-10-09.

[7] Sjöman, Vilgot, *L 136. Dagbok med Ingmar Bergman* (Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag, 1963); Donner, Jörn, *Djävulens ansikte. Ingmar Bergmans filmer* (Stockholm: Aldus/Bonniers, 1962) och Widerberg, Bo, *Visionen i svensk film* (Stockholm: Bonniers, 1962). Widerbergs bok är delvis en vidräkning med Bergman, som han betraktar som "vår andes dalahäst mot världen".

[8] Statens biografbyrås granskningsbeslut rörande filmen "491" (kopia), Statens Biografbyrås arkiv (Sba) dnr saknas. Detta utförliga granskningsbeslut är identiskt med den

kommuniké, som gick ut till TT den 28 december, och som sedan citerades flitigt i pressen.

[9] Dessa principer framgår i de kommittéutlåtanden med mera, som låg till grund för de författningsrum i biografförordningen som reglerade biografbyråns verksamhet. Se exempelvis P. M. ang. tillämpningen av biografförordningen på filmen "491" (kopia) SBA dnr 1883/63. Se också Svensk författningssamling, 1959: 348, 3 § 1 mom.

[10] Skoglund, Erik, *Filmcensuren* (Stockholm: Bokförlaget PAN/Nordstedts, 1971), s. 110. Skoglund beskriver skeendet i inledningen av kapitel 8. Det bör tilläggas att boken är en partsinlägga mot bl.a. filmgranskningsrådet i den form det fick 1963. Jfr Skoglunds uttalanden i "Märkligt om regeringen desavouerar censurbeslutet för filmen '491'" i Högerens organ *Medborgaren* 1964-01-13.

[11] KUNGL. MAJ:TS utslag (kopia, dnr 6487/63) SBA dnr 1883/63.

[12] En folkpartistisk riksdagsman, herr Gustafsson från Borås, sade i plenum om inriktningen i svensk film: "Den började med 'Jungfrukällans' långt utdragna våldtäktscen, sedan kom 'Tystnaden' med en onanerande kvinna och samlag i en biograf, och så nu '491' med en sammanfattning av allt av snusk och uselhet som finns." Riksdagens protokoll 1964, andra kammaren, nr. 4, s. 71.

[13] Raggarfilm var det svenska namnet på en genre med motiven hämtade från den ungdomskultur som började spira i USA efter andra världskriget. Man kan nämna klassiska filmer som *Vild ungdom* (*The Wild One*, Laslo Benedek, 1953), *Vänd dem inte ryggen* (*The Blackboard Jungle*, Richard Brooks, 1955) och *Ung rebell* (*Rebel Without a Cause*, Nicholas Ray, 1955), men en mer typiskt lågkulturell företrädare för genren torde vara den vid tiden aktuella *Raggargänget* (*Dragstrip Riot*, David Bradley, 1958). Raggarfilm är inte den filmhistoriskt självklara beteckningen på den till övervägande del amerikanska genre som dessa filmer tillhör. Däremot kan termen med fördel användas om de svenska försöken i genren, t.ex. *Raggare!* (Olle Hellbom, 1959), *Raggargänget* (Ragnar Frisk, 1962) och *Chans* (Gunnar Hellström, 1962) efter Birgitta Stenbergs roman. Raggarfilm hade låg status med sina inslag av ungdomskriminalitet, bil- eller motorcykelfetischism, våld, fylleri och lössläppt sexualitet. Den sågs närmast som en del av det "raggarproblem" som den gestaltade. Jfr Bengtsson, Bengt, *Ungdom i fara. Ungdomsproblem i svensk spelfilm 1942-62* (Stockholm, 1998) ss. 322 och 332.

[14] Görling, Lars, *491* (Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1962) s. 287.

[15] Svenstedt, Carl Henrik, "Intervju med Vilgot Sjöman om 491", *Svensk Filmografi* 6, s. 178.

Historieämnets legitimitet i skolan, offentligheten och akademien

Av Peter Aronsson, professor i historia

[Länk till presentation av Peter Aronsson](#)

Historia lyfts ofta fram som en nödvändig del i individens och samhällets självreflektion. Buden är många på vilken historia som är viktig och varför. Ofta uttrycks de i luftiga och allmänt vällovliga termer. Temat för högre seminariet den 25 april 2001 var historieämnets legitimitet, och vi tänkte då särskilt på den historiefilosofiska frågan om hur ämnet och det historiska perspektivet kan legitimeras i vår egen samtid. Särskilt tänkte vi behandla frågan i det konkreta sammanhang som skolan och lärarutbildningen utgör, båda stadd i snabb förändring med en ny lärarutbildning som tar form. Som utgångspunkt för diskussionen gavs fyra inledningar.

Ola Agevall, som disputerade 1999 på en avhandling om Weber, och gärna tänker kring disciplinbildning, bidrog med ett terminologiskt resonemang som belyser frågan på ett djuplodande sätt, inte bara med fokus på historia - utan även på hur ämnet ges legitimitet.

Roddy Nilsson, disputerad på en avhandling om fängelseystemets framväxt och ideologiska kontext, men också en flitig debattör i historieteoretiska frågor, argumenterar för att historieundervisningen måste ta hänsyn till den postmoderna belägenheten för att ha någon samtida funktion.

Från pedagogiska institutionen gav Bengt Göransson med mångårig erfarenhet av lärarutbildning sin bild av hur läroplanerna förändrats i hanteringen av mål och innehåll, men också synen på de traditionella ämnens relevans - eller behovet av nya block och teman.

Lektor Anders Linderöth är en av de aktiva kursplanekonstruktörerna som deltagit i dessa förändringar, men också en under många år verksam historielärare inom gymnasieskolan. Vid seminariet kunde både han och Teleborgsskolans rektor, Roland Agevall, bidra med långa tidsperspektiv på lärarpraktikens förändringar och styrförsök.

Så kunde under ett enda seminarium en rad frågor om historieämnets legitimitet, från de kunskapsteoretiska nivåerna över de historiefilosofiska frågorna röra sig genom det statliga regelverket till skolans praktik. Seminariet var stimulerande för oss som deltog, och diskussionen är nödvändig för frågan om de val som politik, skola och universitet har att göra om vad som egentligen är värt att lära sig och ålägga andra att lära sig inom ramen för ett obligatoriskt skolväsende. Nu vill vi dela med oss av våra tankar till andra, och vi har därför låtit föredragen av Agevall, Nilsson och Göransson ta artikelns form.

Växjö 2 september 2001

[Peter Aronsson](#)

"Historieämnets legitimitet": några preliminära frågor

Av Ola Agevall, FD i sociologi

[Länk till presentation av Ola Agevall](#)

Temat för den diskussion som förs här nedan är "historieämnets legitimitet", ett tema som utan tvekan är viktigt och intressant men också synnerligen svårbemästrat. Därför är det rimligt att redan inledningsvis ge en vink om att denna text inte gör särskilt stora utfästelser. Vi kan inte göra anspråk på att besvara frågan huruvida historieämnet åtnjuter legitimitet eller inte. För att kunna besvara den frågan krävs naturligtvis att diskussionen baseras på ett empiriskt material, och något sådant har inte tagits fram. Det kan ändå vara värt att reflektera över frågan *vilken sorts* empiriskt material som skulle krävas för att frågan ska kunna besvaras. Här hamnar man dock genast i beråd. Det är inte lätt, ens i princip, att avgöra vilka data som skulle ge informationer om historieämnets grad av legitimitet - vilket antyder att frågan inte är tillräckligt specificerad. Detta förhållande får ange diskussionens riktning. De punkter som jag kommer att ta upp här har att göra med hur man ska förstå själva frågan. Vad innebär det att fråga efter historieämnets legitimitet? Vilka är de relevanta variablerna i en sådan diskussion? Och hur kan en sådan diskussion struktureras och föras på ett kontrollerat sätt?

Min egen disciplinära bakgrund kan tjäna som ett ingångsvärde här. I sociologin, och i synnerhet den sociologi som utvecklats i nära anknytning till Max Webers tänkande, har frågan om legitimitet haft en viss centralitet. I första hand är det kanhända den politiska legitimiteten som mest omedelbart befunnit sig i blickfånget - man kan exempelvis tänka på debatten mellan Niklas Luhmann och Jürgen Habermas om möjligheten av "Legitimität kraft Legalität", eller på E.P. Thompsons tankar om "moralisk ekonomi". I sin ursprungliga weberska formulering är legitimitetsdiskussionen dock inte begränsad till de politiska institutionernas legitimitet, och genom att gå tillbaka till dessa första formuleringar går det att utvinna synpunkter som kan tjäna som utgångspunkt för en vidare diskussion.

Inledningsvis vill jag ta upp ett mer allmänt resonemang om legitimitet (A), baserat på exempel från helt andra områden. Ur detta resonemang ska vi därefter utkristallisera några centrala variabler för analysen av legitimitet (B). Den modell vi på så sätt får fram ska vi sedan slutligen tillämpa på den mer avgränsade frågan om "historieämnets legitimitet" (C).

A. Legitimitet handlar, om man så vill, om *erkännande*. Som Max Weber konstaterar är det inte nödvändigt att en institution har legitimitet för att den ska fortleva, åtminstone inte på kort sikt. Med våld och tvångsmakt kan man t.ex. upprätthålla ett statsstyre som saknar legitimitet hos befolkningen. Webers uppfattning är dock att för att en institution, en stat etc., ska leva vidare i det långa loppet så fordras det att de underlydande uppfattar det som legitimt att beslut som rör dem fattas av någon annan. Att vi tillerkänner någon annan rätten att tala eller rätten att besluta i frågor som är viktiga för våra personliga liv ligger alltså vid legitimitetsproblemet rot. Det behöver knappast sägas att vi, mestadels ofreflekterat, gör ganska vittgående koncessioner till institutioner och makter i detta hänseende. Enklast åskådliggörs det om man hämtar exempel från rättens och domstolarnas område: Vi tillerkänner domstolen makten att fatta helt livsavgörande beslut för vår räkning, t.ex. att döma oss till dryga skadestånd och fängelsestraff. Vi må vara aldrig så missnöjda med innehållet i det konkreta domslutet, men vi *erkänner likväl domstolens rätt* att fatta sådana beslut, och vi gör det med sådan självklarhet att vi inte ens kommer oss för att ifrågasätta denna tingens ordning.

Att legitimitet handlar om erkännande kan tjäna som fast punkt i vårt resonemang. Frågan

är bara hur man tar sig vidare från den punkten? Om det är sant att det legitima framstår som så självklart att vi inte ens ser det, hur får man då syn på legitimitetsförhållanden? Det är som med det antika Greklands föreställning om stjärnornas musik. Man tänkte sig att när etern passerar mellan stjärnorna uppstår det musik, men att vi inte hör den eftersom vi ständigt har den i öronen. Det handlar om något som är ohörbart, inte för att det är dolt för oss utan för att det ständigt är närvarande. På motsvarande sätt kan man resonera om legitimitet - man får lättast syn på den när den upphört eller i vart fall är i kris. Litteraturen i ämnet bär spår av detta förhållande. Uppror och revolutioner synliggör legitimitetsförhållanden så att man kan ställa frågor om den moraliska ekonomin; kriser får legitimeringsproblem att framträda.^[1] Har stjärnornas musik väl tystnat märks den genom sin frånvaro. Men sammanbrott är inte det enda slags variation som tillåter inspektion av det för givet tagna. Komparationen ger också upptäcktmöjligheter, och en annan väg till legitimitetsfenomenet går över jämförelser mellan olika typer av legitimitet. Den vägen ska vi, i Max Webers sällskap, följa en bit.

I *Wirtschaft und Gesellschaft* kontrasterar Max Weber olika former av legitimitet. Exempelen hämtas från de mest skilda sakområden, men för våra syften räcker det om vi återvänder till exemplet med rättssystemets legitimitet. Låt oss först se närmare på dagens västerländska domstolsväsende. Där är det det abstrakta rättssystemet som betraktas som auktoritativt. Det faktum att domaren denna dag var Fredrik Andersson eller Lena Bengtson saknar betydelse. Det är snarare själva positionen domare som vi betraktar som auktoritativ och legitim. Vem som helst som uppfyller de formella kompetenskraven kan bli domare - det är en i denna mening opersonlig instans som åtnjuter legitimiteten och betraktas som auktoritativ. Att vederbörande *är* domare är ju inte heller något tillräckligt kriterium. Positioner, som den att vara domare, upptas av konkreta personer som samtidigt är bärare av andra egenskaper och är tillhöriga andra roller. Det är inte i egenskap av familjefar, frimärkssamlare, granne eller metodist som domaren tillerkänns domsmakt även om han är allt detta.^[2] Domsmakten är kringskuren: dels genom att domaren inte kan döma på sin fritid utan endast i bestämda, reglerade situationer, dels genom att domaren endast får ta hänsyn till rättsligt relevanta förhållanden (och dit hör inte att kändanden är hans granne, att han är ärkebiskop etc.). Restriktioner sätts alltså i form av regler som bestämmer såväl vem som får agera i processen som vad som är relevant. I sista instans är det systemet av sådana relevansregler som är avgörande: det är *legaliteten* - att beslut tillkommit i laga ordning - som får bli avgörande, och det är denna legalitet man hänvisar till när man hävdar institutionens legitimitet.

Mycket schematiskt ger detta en bild av grunderna för det moderna rättsväsendets legitimitet. Poängen framträder emellertid tydligare vid en jämförelse med andra möjligheter. En sådan möjlighet är att det istället är en viss person som betraktas som auktoritativ, som auktoritet. Vi tänker oss då en karismatiker som får legitimitet, och därmed domsmakt, i kraft av extraordinära egenskaper, nådegåvor etc. Detta är uppenbart något helt annat än när en abstrakt institution får legitimitet. Exempelen är så pass konträra att den karismatiska legitimiteten snart sagt på varje punkt avviker från en legitimitet som erhålls i kraft av legalitet. Till exempel är karismatikerns domsmakt diffus snarare än specifik; han kan själv diktera giltighetsområdet för sina påbud, och det går inte att göra någon åtskillnad mellan karismatikerns fritid och den tid då han kan fälla domar. Den skillnad som Max Weber framför allt tar fasta på är emellertid en skillnad i fråga om *hänvisnings-sammanhang*, en skillnad ifråga om *vad man hänvisar till för att få legitimitet*. Den moderna domstolen hänvisar till sin legalitet, karismatikern till sina extraordinära gåvor - och att skälen "fungerar" är detsamma som att beslutsformen har legitimitet. Man kan alltså säga att Max Webers komparation blottlägger existensen av skilda *legitimitetsprinciper*, och lejonparten av hans fortsatta resonemang går ut på att kartlägga och analysera övergångsformer - t.ex. den traditionella eller traditionalistiska legitimitetsform som följer mönstret "*det står skrivet*" - och drivkrafter som för från en form till en annan. Så långt behöver vi emellertid inte följa Weber. Exemplet räcker för att visa att det finns betydande variationer ifråga om vilka principer man kan hänvisa till för att få legitimitet, och det räcker i sin tur för att visa att hänvisnings-sammanhanget är en variabel som har betydelse för analysen av legitimitetsförhållanden. I nästa sektion ska vi,

på basis av resonemanget så här långt, försöka utkristallisera ytterligare några sådana variabler.

B. Vad vi vet så här långt är att legitimitet handlar om erkännande och att de principer man åberopar sig på för att få detta erkännande kan skilja sig åt. De exempel vi givit låter oss också ana en ännu större komplexitet. Härnäst ska vi något ytterligare sortera i denna komplexitet, och generalisera våra fynd till en allmänt hållen analysram för studier av legitimitetsförhållanden. Till den ändan ska vi återvända till erkännandet som legitimitetens kärnpunkt. Redan själva termen ger en viss vägledning. Det går inte att tala om erkännande utan att det finns *något* som erkänns. Likaså måste det finnas *någon* som ger sitt erkännande. Huruvida det finns någon utpekbar person som kräver detta erkännande är däremot inte lika självklart. Vi har ju sett att legitimiteten kan röra en abstrakt institution, vars bärare är en diffus och inte klart utpekbar grupp. Vi har emellertid också sett att en person, nämligen karismatikern, kan göra anspråk på legitimitet. Därför bör man ändå kunna resa frågan vem det är som vill ha eller får erkännande, under förutsättning att man lämnar öppet för möjligheten att en sådan inte alltid står att finna. Sammanfattningsvis kan vi således notera att en analys av legitimitetsförhållanden allmänt innehåller åtminstone fyra variabler:

1. *Vad* är det som erkänns?
2. *Vem*, om någon, är det som vill ha/kräver/får detta erkännande?
3. *Vems* erkännande är det som efterfrågas, och vilka måste ge sitt erkännande för att vi ska kunna tala om legitimitet i det konkreta fallet?
4. Vad är det för *principer* man hänvisar till för att få erkännande?

Beträffande denna lista på variabler går det att göra ett par allmänna konstateranden. För det första att en analys av legitimitetsförhållanden inte kan reduceras till en av variablerna; snarare är det så att hela variabelkomplexet impliceras. En andra iakttagelse, relaterad till den första, är att punkterna är inbördes relaterade och betingar varandra på ett icke-trivialt sätt. Detta kan behöva en kort kommentar. Om man empiriskt vill besvara frågan huruvida något - t.ex. rättsväsendet - har legitimitet, så måste man specificera vem som eventuellt efterfrågar detta erkännande, vems erkännande som efterfrågas och vad det är man i så fall åberopar sig på för att få detta erkännande. Det går också att tänka sig en omkastning av utgångsfrågan, så att t.ex. punkt 3 blir startpunkten för undersökningen. Undersökningar av denna typ börjar istället med att fixera en bestämd grupp (klass, skikt, strata etc.), vars erkännande man intresserar sig för, och måste därefter specificera vad det är som erkänns, vem som eventuellt får erkännande och vilka principer man hänvisat till för att få gruppens erkännande. Något liknande går naturligtvis att göra med punkt 2. Slutligen kan man, som Max Weber, ta punkt 4 som utgångspunkt för undersökningen. Max Webers undersökningar syftade, som vi har sett, till att undersöka de principer som åberopas för att få erkännande. Analytiskt blir detta den fasta punkt som används för att avgränsa de olika legitimitetstyperna, och forskningsuppgiften blir att bestämma konsekvenserna av respektive legitimitetsform, beskriva övergången från en legitimitetstyp till en annan och att bestämma de drivkrafter som förorsakar övergångarna. För att kunna göra det måste Weber dock i varje steg precisera vad det är som erkänns, vem som ger sitt erkännande och, i förekommande fall, vem som får erkännandet. [\[3\]](#)

Analysen av legitimitetsförhållanden visar sig således vara mer komplex än de i förstone framstod, vilket förklarar den svårighet vi hade inledningsvis med att ange vilka empiriska data som kan ge svar på frågan om historieämnets legitimitet. Vi är nu i en bättre position att precisera vilken sorts empiri som behövs. Vi har sett att det är fyra inbördes relaterade variabler som måste specificeras och fyllas med empiriskt innehåll, och vi har sett att väldigt olikartade analyser resulterar beroende på vilken av variablerna man tar som startpunkt. Därmed har vi konstruerat en allmän analysram för studier av legitimitetsförhållanden. I sig själv är analysramen dock inte tillräcklig för att vi ska kunna formulera konkreta empiriska frågeställningar - därtill är den alltför generell. I förberedelserna för en konkret undersökning dyker nya, s.a.s. finmekaniska, problem upp. På sådana problem finns inga allmängiltiga standardlösningar; här krävs materialkännedom

och teoretisk fantasi. Helt tomhänta är vi emellertid inte: analysramen anger restriktioner och möjligheter för konkreta studier. Vi inledde med att ge konkreta exempel, ur vilka vi extraherade en generell analysram för studier av legitimitetsförhållanden. I den avslutande sektionen går rörelsen från det generella ramverket tillbaka till en konkret fråga, den om historieämnets legitimitet.

C. När man, utan tilläggförklaringar, frågar efter historieämnets legitimitet är det punkt 1 ovan som tas som utgångspunkt. Vi fixerar ett något, nämligen historieämnet, vars legitimitetsstatus vi är intresserade av. Legitimitetsobjektet är alltså, åtminstone på en allmän nivå, fastställt, och det återstår att undersöka vems erkännande det handlar om, vem som eventuellt vill ha eller får erkännande, samt vad man kan hänvisa till för att få legitimitet. Vid närmare påseende visar det sig emellertid att saken inte är så enkel. Vi har ju specificerat vad legitimitet kan betyda, men har samtidigt lämnat termen *historieämnet* utan närmare bestämningar. Det visar sig dock att just termen historieämnet, det fixerade objektet, är mångtydigt. Med detta menar vi inte endast att objektet inte har situerats i tid och rum. Detta gäller också. För att kunna undersöka historieämnets legitimitet måste man naturligtvis precisera vilken tidsperiod, och i vissa fall kanske även plats, som undersökningen avser - och för varje sådan tid och plats gäller det att empiriskt belägga punkterna 2-4 ovan, eller rentav huruvida historieämnet alls hade någon legitimitet under perioden. Vi kommer naturligtvis till olika resultat - förmodligen på alla variabler - om vi frågar efter historieämnets legitimitet i Tyskland under 1800-talet eller om dess legitimitet i dagens Sverige.

Men termen historieämnet är obestämt, och vagt, även i andra hänseenden. Ett viktigt sådant hänseende är att historieämnet är såväl ett undervisnings- och skolämne som ett forskningsämne. Förmodligen finns det fler uppdelningar som har stort genomslag och borde beaktas. Här gör sig dock det bristande empiriska underlaget, och en allmän bristande materialkänedom, gällande. Mina kunskaper om sakområdet tillåter inte några mer finmaskiga iakttagelser, och texten i hela detta avsnitt måste naturligtvis lida av den bristen. En hel del låter sig likväl sägas på basis av distinktionen mellan historieämnet som skolämne respektive forskningsämne, och det är till denna vi nu vänder oss. De resultat vi kan förvänta oss av våra mödor är inte färdiga resultat utan en fingervisning om hur några intressanta studier kunde se ut.

Först måste vi göra ett klargörande. När vi gör en distinktion mellan historieämnet som forskningsämne respektive skolämne menar vi inte att de två nödvändigtvis måste vara åtskilda empiriskt. Tvärtom kan det mycket väl vara så att man, vid en viss tidpunkt, i båda fallen hänvisar till samma skäl för att hävda historieämnets legitimitet, att det därvidlag är samma grupps erkännande som eftersöks, och att det är samma personer som eftersträvar historieämnets legitimitet. Poängen är bara att de inte behöver sammanfalla, och att frågan om huruvida de sammanfaller eller inte är en empirisk fråga. Just genom att relationen mellan de två inte är nödvändig och fastlagd på förhand är det möjligt att undersöka empiriska variationer ifråga om hur denna relation gestaltat sig, och det möjliggör avsevärda kunskapsvinster.

Låt oss börja med att undersöka historieämnet som forskningsämne, och se vad en analys av dess legitimitetsstatus skulle kunna innehålla. En första punkt att ta fasta på är vad man hänvisar till för att få legitimitet. Schematiskt kan man tänka sig två varianter: å ena sidan hänvisningar till vetenskapsinterna grunder, å andra sidan till utomvetenskapliga faktorer. De två varianterna har och ger olika förutsättningar.

Om vetenskapsinterna skäl åberopas förutsätter det att vetenskaplighet redan är etablerat som ett värde, att vetenskapen är tillräckligt autonom för att själv producerar skälen till varför vetenskapen är av godo. Vetenskapen måste, för att tala med Pierre Bourdieu, vara ett *autonomt fält*. Detta kan jämföras med andra system, t.ex. etiken och konsten. Tänk exempelvis på Immanuel Kant, när han i *Grundläggning av sedernas metafysik* talar om det kategoriska imperativet, som implicerar att man ska göra det goda för det godas egen skull. Det är rentav så att motiv till moraliskt handlande, som inte själva är etiska till sin

natur, framstår som suspekta eller i vart fall etiskt svårhanterliga.^[4] Även konsten uppträder med anspråk på autonomi i denna mening när den talar om *L'art pour l'art*, konst för konstens egen skull.^[5] Gemensamt för etiken och konsten i detta hänseende är att de legitimerar sig genom självreferens; det goda skall göras för att det är gott, konsten för att den är konst. Detsamma gäller alltså för vetenskapen - vetenskapen ska praktiseras för att den är vetenskaplig. Om det är vetenskapsinterna skäl man hänvisar till vilar det således på vissa förutsättningar. En sådan är att det är historieämnets vetenskaplighet man hänvisar till, och att de vars erkännande man eftersträvar godtar vetenskaplighet som ett tillräckligt skäl; en annan förutsättning är att historievetenskapen måste framstå som en egen, självständig och identifierbar vetenskap. Det *ger* emellertid också vissa förutsättningar. Legitimering genom självreferens förutsätter som sagt att sådana skäl redan fungerar, vilket gör att den sortens legitimering förmodligen fungerar bäst i tider av vetenskapsoptimism och i förhållande till vetenskapsmän från andra discipliner. Men samtidigt behöver historieämnet då en viss autonomi i förhållande till andra vetenskapliga discipliner. Dessa discipliner uppträder då som *konkurrenter* till historieämnet, något som kan framtvunga strider om de respektive disciplinernas legitimitet. Ytterligare en konfliktyta kan för övrigt uppstå om det är vetenskaplighet man hänvisar till för att få legitimitet: I strider inom historieämnet, eller mellan företrädare för det akademiska historieämnet och andra som ägnar sig åt historieskrivning, finns möjligheten för en part att hävda att den andra parten brister i vetenskaplighet, och därmed inte är historia i egentlig mening.^[6]

Men det är inte bara vetenskapsinterna, självrefererande skäl om står till buds. Man kan också tänka sig att de skäl man hänvisar till är externa i förhållande till vetenskapen. När historieämnet får sitt stora genombrott i Tyskland under 1800-talets början lånar den legitimitet från den framväxande nationalismen. Andra icke-vetenskapliga legitimeringsgrunder kan man finna i hänvisningar till bildningsideal, humanism eller nyttan av historisk forskning. Under senare år har moraliskt betingade överväganden, om att förintelsens fasor aldrig får glömmas bort, också skänkt legitimitet åt historieforskningen.

Ur det som sagts så här långt går det redan att utkristallisera konkreta forskningsuppgifter. Är vetenskapsinterna och utomvetenskapliga legitimeringsgrunder alltid förenliga, och vilka kombinationer förekommer de i? Vad har historieforskningen de facto hänvisat till för att få legitimitet, och vad är det som betingar variationerna ifråga om hänvisningssammanhang? Vilka konfliktytor uppstår i olika legitimeringskamper, mellan vilka parter har de stått, och hur hanteras de av parterna? Detta är bara några av alla de frågeställningar som framträder när vår analysram appliceras på problemet med historieforskningens legitimitet.

Antalet tänkbara studier multipliceras om vi även tar med skolämnet historia i analysen. Det blir då möjligt att resa frågor om skolämnet motsvarande dem vi ställde om forskningsämnet, även om analysen måste undergå viss revision. Men det blir också möjligt att ställa frågor om *relationen* mellan skolämne och forskningsämne.

Först måste vi notera att historieämnet som skolämne skiljer sig på bestämda punkter från forskningsämnet historia. Den mest uppenbara skillnaden ligger i vems erkännande det är som eftersträvas. När det gäller historia som skolämne är det inte i första hand erkännande från andra vetenskapliga discipliner som blir avgörande. Historielärares legitimitet är snarare avhängig erkännande från andra grupper - såsom elever, föräldrar, andra lärargrupper och andra yrkesgrupper. Det betyder inte att historiens vetenskaplighet behöver bli oväsentlig som legitimeringsgrund, men som legitimeringsgrund betraktat får den en annan karaktär genom att de som använder sig av legitimeringen står utan makt att påverka dess innehåll. Kriterier för vetenskaplighet sätts av vetenskapen - d.v.s. självreferentiellt i den mening som angavs ovan - inte av dem som förvaltar och förmedlar de vunna resultaten. Att uteslutande hänvisa till ämnets vetenskaplighet för legitimitet torde därför vara både kostsamt och vanskligt för historielärarna. Åberopar man vetenskaplighet som legitimeringsgrund är det ett erkännande av att en annan grupp får diktera innehållet i den egna verksamheten, vilket är liktydigt med en närmast komplett heteronomi. Eftersom

historieforskningen inte är statisk - nya rön omkullkastar gamla sanningar, och t.o.m. kriterierna för vad som är god historievetskap genomgår förändringar - blir det en arbetsam affär att hålla sig uppdaterad med vad som händer på forskningsfältet. Om man emellertid inte håller sig uppdaterad med vad som händer på forskningsfältet riskerar man att förfäktas en vetenskapssyn som inte längre delas av dem vars auktoritet man åberopar. Uppstår en sådan diskrepans kan historieläraren förvisso hålla fast vid den egna vetenskapssynen, men i så fall erkänns inte längre vetenskapens rätt att själv ange kriterier för god vetenskap, och legitimeringsgrunden börjar s.a.s. förskjutras. I alla händelser vore det angeläget att studera den eventuella förekomsten av sådana konfliktytor.

Problemet med att uteslutande hänvisa till vetenskaplighet som legitimitetsgrund ligger som sagt i att man hamnar i en *heteronom* relation till något som är föränderligt. En lösning på det problemet är att skapa en viss *autonomi* i förhållande till historieforskningen, vilket låter sig göras genom att introducera andra legitimitetsgrunder. På så sätt skjuts en buffert in mellan den egna verksamheten och den pågående forskningen, och därmed blir man mindre utsatt för alltför tvära kast och vändningar som utspelar sig på ett område som ligger bortom vad man själv kan påverka eller ens följa i detalj. Det ligger ju också i professionens natur att den uppträder med anspråk på en egen domän och egna kunskapsanspråk, och om historielärarna ska vara en profession måste gruppen etablera en viss autonomi i detta hänseende. Betoningen av lärandet, av undervisningen som praktik och av didaktiken erbjuder sådana möjligheter. Därtill kommer de utomvetenskapliga legitimeringsgrunder som naturligtvis står till buds även för skolämnet historia. På en allmän nivå ges sådan sanktion av läroplanen. Det går emellertid att tänka sig andra legitimeringsgrunder - t.ex. nationalistiska eller religiösa skäl, etiska motiv, hänvisningar till bildningen och humanismen - som kan stå i ett mer eller mindre problematiskt förhållande till läroplanen. Har man väl accepterat andra legitimeringsgrunder än vetenskaplighet öppnar det samtidigt upp för motsägelser, och därmed även för konflikter, mellan skolämne och forskningsämne. Inte minst den sortens konfliktytor vore det värdefullt att belysa empiriskt - varvid det skulle vara nödvändigt att få data som täcker de fyra variabler som skisserats ovan.

Längre än så ska inte resonemanget tas här. Det slutar i tänkbara forskningsfrågor snarare än i givna svar. Den analysram vi presenterat anger restriktioner för analysen av legitimitet, men framför allt erbjuder den analysmöjligheter. Vi har visat att den, applicerad på den konkreta frågan om historieämnets legitimitet, ger ingångar till åtskilliga, och som vi menar intressanta, empiriska studier. Det är min förhoppning att läsaren också ska finna den användbar vid konstruktionen av egna empiriska frågeställningar.

© [Ola Agevall](#)

[1] Se E.P. Thompson "De engelska massornas moraliska ekonomi", i *Herremakt och folklig kultur* (1983), samt Jürgen Habermas, *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus* (1973).

[2] Jfr. Niklas Luhmann, *Legitimation durch Verfahren* (1993).

[3] För en elegant analys av hur Weber konstruerar de objektiva relationerna mellan erkända objekt och olika klasser av agenter, se Pierre Bourdieu, "Une interprétation de la théorie de la religion selon Max Weber", i *Archives européennes de sociologie*, vol.XII, no.1, 1971, s.3-21.

[4] Se t.ex. diskussionen i kapitel 10 ("Why act morally?") i Peter Singers *Practical Ethics* (1990).

[5] Se t.ex. Pierre Bourdieus *Konstens regler* (2000). Bourdieu analyserar där uppkomsten av det autonoma konstfältet, som han förlägger till 1800-talets mitt, och studerar dess specifika funktionssätt.

[6] Det finns olika sätt att svara på en sådan anklagelse: (1) Genom att hävda att man de facto uppfyller de uppställda kraven på vetenskaplighet; (2) genom att hävda andra (och "sannare") kriterier för vetenskaplighet; (3) genom att hänvisa till något annat kriterium än vetenskaplighet.

Historieämnets legitimitet i en postmodern tid

Av Roddy Nilsson, FD i historia

[Länk till presentation av Roddy Nilsson](#)

Varför ska historia finnas på schemat i grundskola och gymnasium? Varför ska det vara möjligt att läsa historia på universitet och högskolor? De här frågorna liksom den ännu större dito om varför vi över huvud taget ska bry oss om historien kan ges många olika typer av svar. Ett sätt är att se dem i ljuset av en diskussion kring legitimitetsproblematiken. Jag ska i den här korta artikeln lyfta fram och diskutera några, som jag ser det, viktiga utgångspunkter och förutsättningar för att kunna formulera en legitimitet för historieämnet.

Begreppet legitimitet har spelat en viktig roll i den moderna samhällsvetenskapen. Som Ola Agevall visar i sin diskussion ovan kan frågan om legitimitet angripas från flera olika håll.^[1] Jag kommer avslutningsvis att med hjälp av de variabler Agevall urskiljt som grundläggande för en analys av legitimitetsförhållanden skissera en tentativ bild av de olika svar som jag menar att moderniteten respektive postmoderniteten ger på dessa frågor. Jag kommer dock att inleda med en kort diskussion kring vad jag mera generellt ser som centralt när det gäller syftet med historiska studier.

Utgångspunkten för mig är insikten att vi lever i postmoderniteten vilket medför en förändrad erfarenhetsvärld i jämförelse med moderniteten. Detta i sin tur har betydelse för hur historieämnet kan och bör legitimeras. Det medför också att förutsättningarna för kunskapsproduktion och kunskapsöverföring både i teknisk och social bemärkelse har förändrats kraftigt.^[2]

Postmoderniteten har i slutet av det 20:e århundradet ersatt moderniteten som dominerande kulturell konfiguration vilken tagit sig uttryck i en rad sociala, ekonomiska, politiska och teknologiska förändringar. Att moderniteten ersatts av postmoderniteten ska inte ses som ett absolut brott. Tvärtom kan det hävdas att postmoderniteten innehåller och på vissa områden fört med sig en radikaliserings av företeelser och tendenser som utmärkte moderniteten. Här finns emellertid inte utrymme för någon ytterligare diskussion kring innebörden i dessa förändringar vilka jag utförligare diskuterat i andra sammanhang.^[3]

I

För att kunna skapa ett historieämne som både är samtida och återknyter till sin egen äldre historia måste vi göra oss av med det mesta av ämnets modernistiska barlast; dess objektivitets- och neutralitetsideal, dess realistiska kunskapssyn och sanningsanspråk, dess avståndstagande från all form av historiefilosofi; dess framstegstänkande, dess monopol på en sorts rationalitet etc. Vi bör dock behålla den dialogiska potential som finns slumrande i moderniteten - även om vi inte tror på vare sig Habermas eller hans ideal kanske vi ska handla och tänka som om vi gjorde det. Historieundervisningen måste - även i praktiken - erkänna att den alltid är för någon, att den utformas med ett syfte i åtanke. Den syn på historien och historieämnets legitimering jag här pläderar för vänder sig emot tanken på ett studium av historien för dess egen skull - att studiet skulle ha ett egenvärde som inte i sig behöver ytterligare motiveras.

För mig är det centralt att historieämnet måste kunna spela en roll både i nuet *och* i framtiden. Det är viktigt att studenterna upplever att historiestudiet är relevant och betyder

något för dem i nuet. Historia bör vara en reflexiv och praktisk *aktivitet*. Historias största betydelse ligger inte i förmedlandet av faktakunskaper om det förflutna utan i dess potential att förändra vår världsbild - vår syn på samtiden och på vad människan är och kan bli. I förlängningen av detta ligger också att historia kan skapa möjligheter till förändring, antingen politiskt, socialt eller på ett individuellt plan. För, som Eric Hobsbawm säger, historia är det mest praktiska redskap vi har för att hantera den ständiga förändring vi är underkastade.

Historien kan verka befriande från samtidens bojar. Den kan erbjuda oss alternativ och visa att något skulle kunna förhålla sig annorlunda. Det handlar om att låta historia bli ett *verktyg* för studenterna för att förstå sig själva och sin samtid; vem man är och vad man kan bli; det handlar om *identitet* och självkänedom; om att lära sig mera om andra kulturer och samhällen genom att studera andra epoker; det handlar om en historia som kan fungera i en tid där en ny individualism växer fram. Det handlar om att historia ska hjälpa människor att bli och vara någon i en svåröverskådlig och allt mera krävande tid. Det handlar om att kunna fungera utifrån de behov och erfarenheter studenten har; om att utrusta honom eller henne med redskap för att kunna hantera sitt eget liv. Med ett i sammanhanget vanligt engelskt ord brukar det sistnämnda beskrivas som "empowerment".[\[4\]](#)

Postmoderniteten innebär bl a ett accepterande och - menar jag - bejakande av det mångkulturella. Något som får viktiga konsekvenser inte minst för historieutbildningen. Hans Ingvar Roth diskuterar i en artikel mångkulturalismens betydelse för den svenska skolan. Roth delar in ämnena i tre olika kategorier: kulturellt neutrala, kulturspecifika och mångkulturella profilämnen. [\[5\]](#) Historia hänförs till den sistnämnda kategorin vilken omfattar ämnen som berör olika gruppers historiska och samtida roll i samhället. Betoningen på historias mångkulturella karaktär innebär att olika gruppers perspektiv integreras i undervisningen. Detta har framför allt tagit sig uttryck i målsättningen att olika minoriteters erfarenheter ska lyftas fram.

Roths artikel behandlar situationen i grundskola och gymnasium. Det är här diskussionen om mångkulturalism börjat göra sig gällande. Jag anser dock att det är dags att utvidga diskussionen till att också omfatta den undervisning och forskning som bedrivs vid högskolor och universitet. Om inte vi som arbetar med historia tar denna utmaning på allvar riskerar ämnet i värsta fall att bli förbehållet etniska "svenskar". Varför har - till skillnad från vad som är fallet inom naturvetenskap och teknik - en försvinnande liten del av historiestudenterna invandrarbakgrund? Beror det på ofullständiga kunskaper i svenska, ointresse eller kan det vara så att studenter med invandrarbakgrund uppfattar historia i termer av vad Roth kallar ett kulturspecifikt ämne, d v s att undervisningen i historia inte är undervisning *om* historia utan *i*? Alltså i detta fall i "svensk" historia vilken de inte uppfattar är till för dem? Är det kanske denna effekt mycket av historieundervisningen i grundskola och gymnasium i praktiken har lett till? Det är dock viktigt att framlyftandet av det mångkulturella inte utvecklas till att bli ett redskap i någon form av "culture war" i miniatyr efter amerikansk modell.[\[6\]](#)

II

Historia måste, menar jag, för att stärka sin legitimitet i det tjugoförsta århundradet *både* betona - och bejaka - sin extremt samtidsberoende karaktär och knyta tillbaka till sin egen historia, alltså till vad som brukar benämnas historiografien. Om vi gör det sistnämnda kommer vi också att åter kunna lyfta upp två av historiestudiets länge undanträngda delar, nämligen dels vad modernitetens historiker ofta nedlåtande och med tydligt avståndstagande kallat "historiefilosofi", dels dess potential att kunna vara till hjälp i ett moraliskt reflexivt tänkande. Historia måste, för att tala med den brittiske historikern Beverley Southgate, få en injektion av filosofi.[\[7\]](#)

Studiet av historia måste i sista hand vara ett medel för insikt i och reflektion över vad som

pretentiöst brukar kallas de "stora" eller "eviga" frågorna (som inom parentes sagt inte alls är eviga utan konstruktioner av de problem som upplevs som angelägna vid ett visst tillfälle). Det bör betonas att när jag talar om att historien måste bli mera filosofisk så handlar inte detta om teleologisk spekulation à la Hegel, Marx, Spengler eller Fukuyama. Medan historiefilosofin av nyss nämnda slag kan sägas gå ut på att avslöja eller deducera fram "historiens mening" handlar det här i stället om att studiet av historia kan vara en hjälp för hur vi lever våra liv.

Historia som *magistrae vitae*, som "livets lärare", har en lång tradition. Fram till genombrottet för den moderna historieskrivningen decennierna kring sekelskiftet 1900 och inriktningen på källkritik och faktapositivism betonades det hur studiet av historien kunde ge samtiden instruktiva och eftersträvansvärda exempel på moraliskt och dygderikt handlande. Detta kombinerades oftast med en starkt individcentrerad historiesyn där det var den enskilde hjälten (krigaren, kungen, statsmannen etc.) eller någon gång hjältinnan som stod i fokus. Den moderna historieskrivningens källkritikbaserade sanningssökande ledde emellertid till att vad vi kan kalla "historien som moraliskt exempel" avvisades på programmatiska grunder. Historikern hade inget särskilt ansvar för att undervisa samtiden om dygderika exempel från det förflutna. Hans ansvar och professionalism låg i sökandet efter sanningen, i att visa "wie es eigentlich gewesen". I den skarpast formulerade faktapositivismen sågs moraliska frågor som meningslösa och ovetenskapliga och följaktligen som något som historikern inte borde syssla med.

III

Av övertygelsen att studiet och förmedlingen av historien har - eller kan ha - en enorm betydelse för hur vi lever våra liv följer också ett moraliskt ansvar. Postmodernitetens betoning på att det inte finns någon värdeobjektiv eller neutral historieskrivning innebär *inte* ett mindre moraliskt ansvar utan ett större. Historien i sig innehåller inga lärdomar eller svar på moraliska frågor. Den kan bara vara grundmaterial och utgångspunkt för historiska reflexioner.

En postmodernistisk historieskrivning flyttar fokus från *historien* till *historikern* på samma sätt som den postmoderna historieundervisningen flyttar fokus från stoffet till läraren. Det är historikern/läraren - eller med andra ord förmedlaren/producenten av historien - som har ansvar för vad det forskas eller undervisas kring. Det finns inga givna svar på frågor vad historien ska handla om. Det finns inga "stora" eller "viktiga" problem eller processer som framträder av sig själva. Historien är alltid ett val. Det är i sista hand också här historikerns och historielärares ansvar ligger. Samtidigt innebär detta ett större ansvar för studenten. Denne måste vara beredd att själv ta sitt ansvar för vad han eller hon lär sig och för hur historien används.

I insikten om att studiet av historia och andra former av kulturstudier kan spela en central roll kan man hämta stöd från så olika tänkare som Michel Foucault och Martha Nussbaum. För Foucault framstod historien, framför allt under de sista åren av hans liv, som ett område där den av erfarenheten formade verkligheten och gränserna för den mänskliga existensen möttes. Foucault kallar på ett ställe historien för "a critical ontology of ourselves".[\[8\]](#) Nussbaum pläderar för en hållning där utbildningen formas till ett fritt kunskapssökande med målsättningen att öka vår förmåga både till självreflexion och till att se oss i ett större mänskligt sammanhang.[\[9\]](#)

IV

Syftet med denna artikel är att betona att historieämnets legitimitet idag måste vara en annan än den som gällt under den moderna epoken. Med historieämnet avses här undervisningsämnet historia, framför allt inom högre utbildningar. Diskussionen gäller därmed inte explicit legitimeringsgrunderna för forskningsämnet historia. Frågan om, och i så fall hur, legitimeringsgrunderna för undervisningsämnet historia skiljer sig från

forskningsämnet historia tas inte upp här. Jag skulle dock hypotetiskt vilja hävda att skillnaden beträffande legitimeringsgrunden för historia som undervisning och historia som forskning tenderar att bli mindre i och med postmodernitetens intåg. Jag menar alltså att ett postmodernistiskt synsätt innebär ett betydligt närmare förhållande mellan forskning och undervisning än ett modernistiskt. Det ska också understrykas att de diskussioner och kontroverser som finns mellan forskarna har stor betydelse för hur dess förmedling ser ut. De försök i "back to the essentials-anda" som kunnat iakttas är därför inte bara något som rör forskningen inom ämnet utan också historieförmedlingen i dess olika former.^[10] Det är dock fullt klart att en uppdelning av historieämnet i undervisning och forskning inte täcker alla de former detta kan uppträda i.

Med utgångspunkt i de variabler Agevall diskuterar skulle en tentativ uppställning över historieundervisningens legitimitetsförhållanden inom moderniteten respektive postmoderniteten kunna se ut som nedan. På frågan *vad* som erkändes (som historia) under moderniteten låg betoningen på stoffet och den (realistiska) narrativa formen. Centralt var också erkännandet av historia som ett specifikt ämne. I postmoderniteten står erkännandet av historia som en kunskapsform, ett redskap för reflexion, i centrum. När det gäller *vem* som åstundade erkännandet var det för moderniteten i första hand den i ämnet utbildade läraren medan motsvarande erkännande inom postmoderniteten gäller historieförmedlaren i bredare bemärkelse. *Vems* eller *vilkas* erkännande ansågs eller anses då nödvändigt? Modernitetens svar på denna fråga var i första hand staten i dess olika framträdandeformer, i andra hand den bildade medelklassen. Postmodernitetens svar vill jag framför allt se som studenterna och andra "användare" av historia. Här kan möjligen också marknaden föras in i resonemanget i det att ett marknadsmoment blivit allt mera framträdande när det gäller om man över huvud taget ska välja att studera historia. Historia måste alltså i viss mån "säljas" i konkurrens med andra ämnen på ett annat sätt än tidigare. Slutligen då frågan om *vilka principer* man hänvisar eller hänvisade till för att få legitimitet. För moderniteten framstod fostran och bildning som de centrala kriterierna. För postmoderniteten framstår däremot de centrala principerna som "empowerment" och vad jag vill kalla moralisk vägledning.

Tablå 1. Historieämnets legitimitet.

	Modernitet	Postmodernitet
Vad erkänns?	Stoff, ämne	Redskap för reflexion
Vem åstundar erkännandet?	Läraren	Förmedlaren, producenten
Vems erkännande åstundas?	Staten, medelklassen	Användaren, Marknaden
Vilka principer hänvisas till?	Fostran, bildning	Empowerment, moralisk vägledning

En tablå av det här slaget blir med nödvändighet en förenkling och renodling. Övergången från modernitet till postmodernitet innebär självklart inte att betydelsen av t ex stoffet försvunnit, bara att den minskat och kanske också ändrat karaktär. Det betyder också att det går att hitta flera aktörer, faktorer, principer etc. att placera i de olika rutorna. Syftet är att på samma gång tentativt och analytiskt försöka urskilja de "idealtypiska" svaren på de olika frågor om legitimiteten som kan ställas. Det är som Agevall framhåller i sitt inlägg viktigt att ha i minnet att dessa variabler inbördes är relaterade till varandra. Som han också mycket riktigt påpekar krävs naturligtvis mera preciserade frågor och ett empiriskt material för att kunna gå vidare.

Diskussionen om hur vi kan legitimera studiet av historia är även viktig av det skälet att det historiska perspektivet under de senaste åren fått ökad betydelse inom såväl andra kulturvetenskaper som inom samhällsvetenskaperna. Också utanför utbildningssystemet har historien mötts av ett växande intresse.

Mot dem som menar att postmoderniteten och allt vad den står för upplöser och förstör historieämnet vill jag till sist hävda att det är precis tvärtom; genom att bejaka postmoderniteten och vad den för med sig ger vi historieämnet en betydligt bättre chans än

någonsin under moderniteten - men det är ett *annat* historieämne.

© [Roddy Nilsson](#)

[1] Se Agevall [ovan](#).

[2] En mera utförlig diskussion kring dessa förändringar finns i Roddy Nilsson, "Historiedidaktiken och den postmoderna utmaningen", *Historisk tidskrift* 1:2001 s 68-80.

[3] För en vidare diskussion av begreppet postmodernitet se Roddy Nilsson, "Postmodernismen i historieundervisningen - hot eller löfte?", *Historielärarnas förenings årskrift* 1996/1997 s 69- 79 samt Nilsson 2001 och där anförda hänvisningar.

[4] I direkt översättning från engelskan står begreppet för (att) "bemyndiga", "tillåta" eller "göra det möjligt för" någon att göra något. Se *Prismas engelska ordbok*. Inom postmodern kulturteori har begreppet dock en starkare innebörd och används ofta i sammanhang när tidigare maktlösa eller svaga grupper eller individer ges legala eller intellektuella resurser för att stärka sin ställning och förbättra sina möjligheter att leva ett mera värdigt liv. Det är i denna senare bemärkelse begreppet används i denna framställning.

[5] Hans Ingvar Roth, "Skolan utmanad. Att hantera det mångkulturella", *Tvärsnitt* 1:2001. Gränserna mellan kategorierna kan ifrågasättas. Feminister och "postinfluerade" teoretiker har t ex hävdad att matematiken och fysiken vilka kan ses som idealtypen för kulturellt neutrala ämnen med universella begreppssystem också är impregnerade av manliga och eurocentristiska normer.

[6] Se t ex James Davidson Hunter, *Culture Wars. The Struggle to Define America*, New York 1991; N J Rengger, *Retreat from the Modern. Humanism, Postmodernism and the Flight from Modernist Culture*, London 1996; Gary B Nash, Charlotte Crabtree, and Ross E Dunn, *History on Trial. Culture Wars and the Teaching of the Past*, New York 2000.

[7] Beverley Southgate, *History: What & Why?*, London and New York 1996, s 1. För en plädering för en filosofisk ansats i studiet av historien se Gordon Graham, *The Shape of the Past*, Oxford and New York 1997.

[8] Michel Foucault, *Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings of Michel Foucault*, New York 1988, s 95. Det är dock värt att understryka att Foucault under hela sitt liv var en tänkare - även under hans mest strukturalistiska period - för vilken historien spelade en central roll.

[9] Martha C Nussbaum, *Cultivating Humanity. A Classical Defense of Reform in Liberal Education*, Cambridge, Mass and London 1998.

[10] Se t ex Richard J Evans, *Till historiens försvar*, Stockholm 2000.

Historieämnets legitimitet: skola, akademisk disciplin, offentlighet

Av **Bengt Göransson**, institutionen för pedagogik

[Länk till presentation av Bengt Göransson](#)

Inledning

Ett sätt att tydliggöra didaktikbegreppet är att beskriva de frågeställningar som didaktiken problematiserar och försöker belysa. Följande frågor brukar betecknas som didaktikens huvudfrågor:

- **Selektionsfrågan: vad** är det som skall vara föremål för undervisning?, dvs valet av innehåll i undervisningen, vad är viktigt att kunna?
- **Legitimitetsfrågan: varför** skall det undervisas om detta?, vems intressen gagnar det?, vad syftar det till? (mål)
- **Identitetsfrågan: hur** ska undervisningens innehåll organiseras för att det ska bli möjligt att lära?
- **Kommunikationsfrågan: hur** skall undervisningen genomföras för att den på bästa sätt skall nå eleverna och att det sker ett lärande?

Didaktik förknippas med skola och undervisning. Inom historieämnet som vetenskaplig disciplin har inte de didaktiska frågorna stått i förgrunden. Andra frågor som t. ex. det historiska innehållet har stått i focus. Intresset för historiedidaktiken och vilka didaktiska frågor som stått på dagordningen har skiftat något från en tid till en annan.

Fram till 1970-talet var historiedidaktiken inriktad på historieundervisningens teori och metod. Under 1980-talet skedde en nyorientering mot historieförmedling i bredare bemärkelse exempelvis mot den historia som förmedlas genom museer, massmedia, filmkonst osv. Det gjordes också flera lovvärda försök att förena historievetenskapliga och historiedidaktiska perspektiv. En livlig didaktisk debatt som strävade efter att synliggöra historieämnets legitimitet i den svenska skolan ägde rum i början på 80-talet. Ämnet har en lång tradition som ett skolämne men hade på senare år fått en ökad konkurrens av andra ämnen, framförallt samhällskunskapen. Christer Carlegärde från Lunds universitet och lärarhögskolan i Malmö gav ut en rapport i serien Utvecklingsarbete och fältförsök under titeln *Varför historia? Några didaktiska spörsmål*. (4/83) Lars-Arne Norberg skrev en artikel i Historielärarnas förenings årsskrift 1980-81 som handlade om den didaktiska grundfrågan "*Vad ska vi med historia till*". Överhuvudtaget pågick under 80-talet ett flertal historiedidaktiskt inspirerande undervisningsprojekt under medverkan av både skolverksamma historielärare, pedagoger och historieforskare. Det skedde en avmattning under 80-talets senare del och början av 90-talet.

Under senare hälften av 90-talet har intresset för de didaktiska frågorna återigen ökat och etablerandet av begrepp som historiebruk och historiemedvetenhet förenar historia som vetenskaplig disciplin och historiedidaktik.

Syfte/perspektiv

Ett av didaktikens forskningsfält brukar betecknas som läroplansteori. Det kännetecknas av att det problematiserar innehållet som undervisningsinnehåll och läroplansinnehåll. Ulf P Lundgren som är en av våra mest framstående forskare inom det läroplansteoretiska

forskningsfältet riktat, med begreppet läroplan i focus, perspektivet mot de fenomen och skeenden i omvärlden som bidrar till att förklara läroplanens grundläggande principer och hur dessa formats i ett historiskt skeende. I begreppet läroplanskod sammanfattar han de grundläggande principerna som styr utformningen av en läroplan. De senaste läroplanerna är ett uttryck för vad han kallar för den rationella koden som kännetecknas av pragmatism, individualism och rationalism.

Mitt perspektiv, såsom i första hand allmäntdidaktiker, är utifrån grundskolans läroplaner. Min intention är att belysa, analysera och jämföra hur historieämnet framträder i grundskolans läroplaner. Jag eftersträvar att se om man kan urskilja några tendenser, se någon riktning i "utvecklingen" etc. Min utgångspunkt blir tre av didaktikens huvudfrågor: legitimitetsfrågan, selektionsfrågan och identitetsfrågan. De två första är relativt svåra att skilja åt vid en dokumentanalys. Båda frågorna i läroplanerna besvaras oftast med måltermer. Mål och medel är inte heller alltid så lätt att åtskilja. Identitetsfrågan, dvs hur ämnets stoff ska organiseras för att det ska bli möjligt att lära har diskuterats mycket i synnerhet i orienteringsämnena och är starkt förenat med hur man ser på ämnet, historia som egenvärde eller som ett instrumentellt värde.

Metod

Min metod är analys och tolkning av läroplanerna och till viss del det bakgrundsmaterial som föregått läroplanerna. Min avsikt är att visa hur skolämnet historia framträder i läroplanerna, inte hur skolämnet historia framträder i den pedagogiska praktiken. Förändringar i styrdokumentet påverkar inte alltid den pedagogiska praktiken eller gör det i olika hög grad.

Resultat

Grundskolan har haft fyra läroplaner, Lgr 62, Lgr 69, Lgr 80 och Lpo 94. Begreppet läroplan existerar enbart från 60-talet och grundskolans införande. Läroplanen är samhällets viktigaste styrdokument när det gäller undervisningen i skolan. Begreppet läroplan är inte något entydigt begrepp. Den läroplan som mest avviker från övriga är den senaste, Lpo 94. Den är ett renodlat måldokument. Kursplaner ingår inte i Lpo 94 utan återfinns i ett särskilt dokument. Tidigare läroplaner innefattar både läroplan och kursplaner. Vissa rubriker återkommer i de tre första läroplanerna: **mål, innehåll** i form av **huvudmoment, anvisningar och kommentarer (riktlinjer)**. Huvudmomenten var varje lärare skyldig att på något sätt behandla i undervisningen. I anvisningar och kommentarer kommenteras urval av lärostoff, arbetsätt och i viss utsträckning även syftesbeskrivningarna (målen). Anvisningar och kommentarer är inte lika bindande.

Lgr 62 är grundskolans första läroplan och är på nästan 500 sidor varav mer än 300 sidor är kursplaner. Föregångaren var 1955 års undervisningsplan. Historia räknas in under gruppen samhällsorienterande ämnen. Lgr 62 beskriver målen med historieundervisningen på följande sätt:

"att genom en grundläggande orientering om mera betydelsefulla händelser, tidsföreteelser och personligheter i svensk, nordisk och allmän historia ge eleverna en föreställning om det liv, som gångna generationer levat och om innebörden av det arv, som de efterlämnat. Undervisningen skall belysa den kulturella, sociala, ekonomiska, rättsliga och politiska utvecklingen. Ett väsentligt utrymme bör därvid ägnas åt vår egen tid. Undervisningen skall skapa förståelse för att varje tid och dess gestalter bör bedömas utifrån dess egna förutsättningar. Arbetet i historia bör inriktas på att bibringa eleverna sådana färdigheter att de kan självständigt förvärva kunskaper" (sid 252)

Innehållsangivelser finns beskrivna dels som huvudmoment dels i anvisningar och kommentarer av lärostoff. Läroplanen ger dessutom ett förslag till disposition i form av en studieplan. Huvudmomenten är grupperade stadiervis och beskrivna i vida termer som *Berättelser och bilder ägnade att belysa vårt folks arbete och liv genom tiderna, ...;*

Betydelsefulla händelser, tidsföreteelser och personligheter i nordisk och allmän historia, ...; Allmän och nordisk historia från omkring 1815 till våra dagar; Längdsnitt över väsentliga områden ... osv

Anvisningarna är mera konkreta. Man poängterar hembygdens historia och landskapets historia. Personligheter skall åskådliggöras både med fel och förtjänster och hur personer kan påverka utvecklingen både på gott och ont ska illustreras. Händelser som upprör rättskänslan kan belysas ur ett historiskt perspektiv.

Riktlinjerna i läroplanen betonar att undervisningen i de samhällsorienterande ämnena bör få en mera orienterande karaktär. Man ska inrikta sig på att ge en grundläggande förståelse snarare än ett stort förråd av fakta. Viktigast inom historieämnet är att ta upp de händelser som syns ha betydelse mest för den historiska utvecklingen och de kunskaper som anses väsentliga för att förstå vår egen värld.

Lgr 69 är mycket lik Lgr 62 i sin uppbyggnad. Omfånget är dock betydligt mindre. Ett stort antal supplement kompletterar läroplanen, bl a ett om orienteringsämnen. Begreppet arbetsområde, som ett sätt att ordna och presentera lärostoffet, introduceras.

Målen med undervisningen i historia är mycket likt det som fanns i Lgr 62 med ett litet tillägg; *Undervisningen ska förutom att belysa den kulturella, sociala, ekonomiska, rättsliga och politiska utvecklingen även klargöra den vetenskapliga och tekniska utvecklingen.*

Det är stora likheter med Lgr 62 även innehållsligt. Den stora skillnaden är att Lgr 69 mer poängterar Sveriges och Europas roll och betydelse (positivt och negativt) i ett världsperspektiv. De europeiska industriländernas ekonomiska och politiska inflytande över tredje världen skall studeras likaså FN:s historia och möjligheter. En mer internationaliserad syn på innehåll/undervisning börjar framträda.

Orienteringsämnenas uppgift är inte i första hand att lära ut fakta, utan att få eleverna att förstå sammanhang och företeelser. Krav på objektivitet finns. Man understryker att det är svårt att förverkliga en objektiv undervisning i historia. Lärare och läroböcker är influerade av en bestämd historiesyn.

Lgr 80 poängterar läroplanens betydelse som styrinstrument och planeringsunderlag. Målen anger de begrepp och sammanhang som eleverna skall få insikt i. De "gamla" beteckningarna på de samhällsorienterande ämnena finns inte kvar utan historia kallas nu för "människans verksamhet - tidsperspektivet". Målen uttrycks inte längre ämnesvis vad beträffar orienteringsämnen utan som mål i orienteringsämnen och mål i samhällsorienterande ämnen (respektive naturorienterande ämnen).

Vissa av målen i de samhällsorienterande ämnena kan man gruppera in i de traditionella ämnena. Historieämnet känner man igen i exempelvis följande mål: *undervisningen skall hjälpa eleverna att sätta in sig själva i ett större sammanhang; Genom att analysera rådande förhållanden ur ett historiskt perspektiv bör eleverna bli medvetna om att framtiden är beroende av handlingar och beslut i gårdagens och dagens samhälle.*

Fram till nu har huvudmomenten (dvs ett visst föreskrivet innehåll) uppfattats som obligatoriska. Lgr 80 blir den första läroplanen där detta börjar ifrågasättas. Relationen mål/innehåll diskuteras. En slutsats blir att målen anses vara överordnade huvudmomenten och det bedöms som möjligt att elever och lärare kan välja att arbeta med andra stoffområden. Arbetsområden som är överblickbara för eleverna kan ersätta traditionell systematik. Huvudmomenten är betydligt färre än i tidigare läroplaner Även mängden anvisningar med en innehållslig styrning är betydligt mindre. Vikten av ett internationellt perspektiv framhålls.

Lpo 94 är utformad efter en helt ny struktur. Läroplan och kursplaner är skilda dokument. Läroplanen anger grundskolans uppdrag och allmänna utbildningsmål. En relevant jämförelse måste därför göras mot kursplanedokumentet. Kursplanerna har också fått en helt ny struktur.

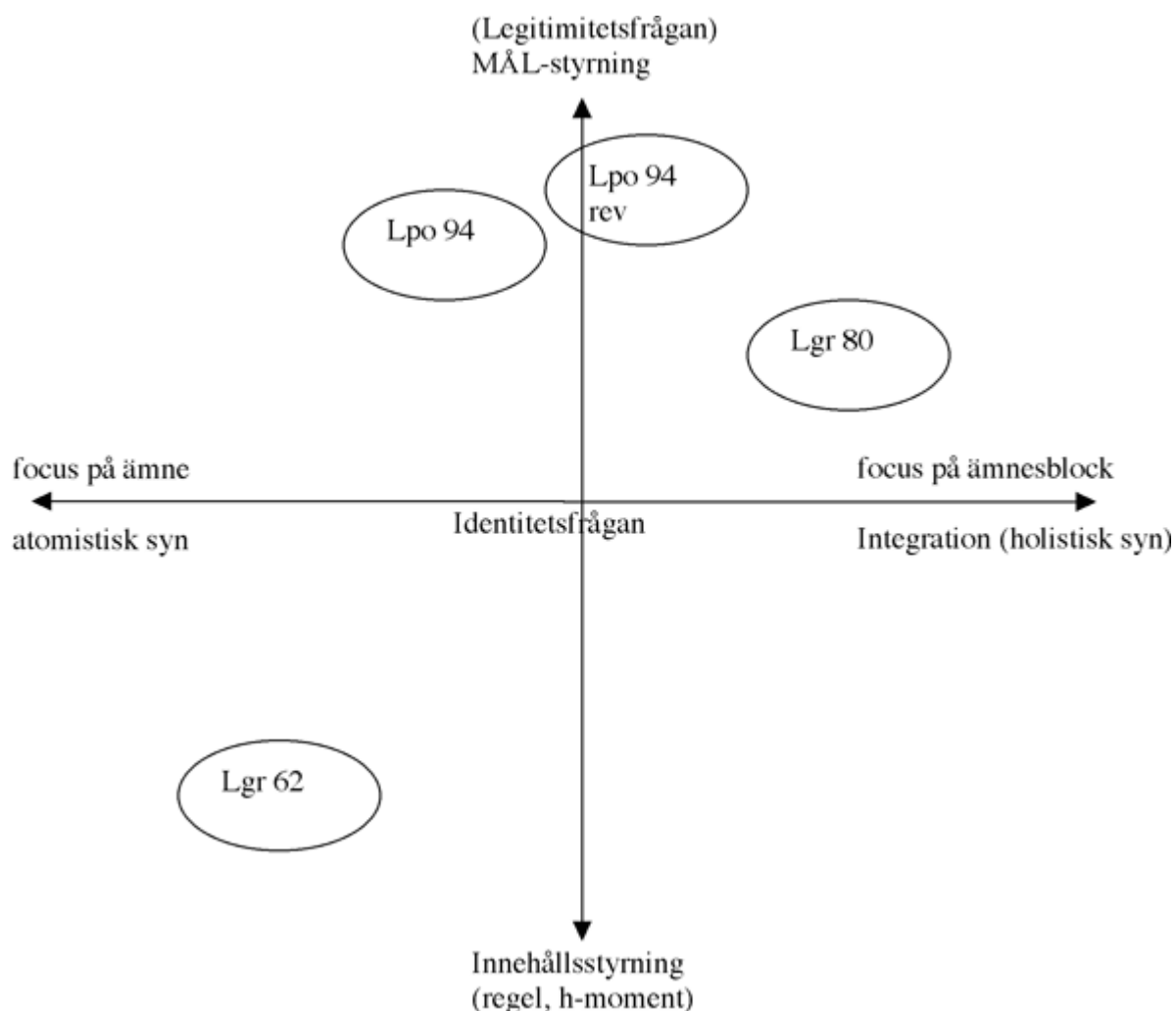
De är uppbyggda med följande rubriker: syfte och roll i utbildningen, mål att sträva mot; ämnets uppbyggnad och karaktär; mål att uppnå.

Målen i Lpo 94 är omfattande. Målformuleringar av olika karaktär kan man finna under samtliga rubriker. Målen innefattar bl a att eleverna ska utveckla kunskap om historiska strukturer, utvecklingslinjer och förändringsprocesser. De ska förvärva en grundläggande historiesyn och ett historiemedvetande, som underlättar förståelsen för händelser och skeenden i nutid och en beredskap inför framtiden. Att man kan se ur olika perspektiv och att händelser kan tolkas på olika sätt är ytterligare en målsättning. Man beskriver också mål med hjälp av innehåll. Under rubriken en gemensam referensram räknar man upp exempel på innehåll som ska behandlas, såsom hembygdens historia, vikingatid, medeltid och svensk stormaktstid. Den gemensamma referensramen innefattar även allmän historia särskilt den europeiska, antikens historia inbegripet. Ytterligare ett stort antal exempel räknas upp.

Tid och historiemedvetande är överordnade begrepp. En medvetenhet hos eleverna att de lever i tiden då-nu-sedan skall utvecklas.

Lpo 94 har reviderats och i synnerhet i kursplanerna har det skett stora förändringar. En gemensam kursplan för de samhällsorienterande ämnena har tillkommit. Denna ser ämnena utifrån ett samhällsorienterande perspektiv och tillsammans med övriga ämneskursplaner i de samhällsorienterande ämnena bildas en helhet. En annan strävan har varit att formulera tydligare mål och att rensa ut allt föreskrivande av metoder och stoff. Valet av arbetsätt och innehåll lämnas till det professionella fältet, dvs lärare och elever att tillsammans besluta om.

Ett försök att åskådliggöra skillnader mellan grundskolans läroplaner är att placera in läroplanerna i ett fyrfältsdiagram där legitimitetsfrågan uttryckt som mål eller innehåll utgör den vertikala axeln och identitetsfrågan uttryckt som ämne eller ämnesblock utgör den horisontella axeln. (se nedan)

Avslutande reflektioner

Varför bör unga människor möta historien? Vilka tänkbara *värden* finns i detta möte? Det är inte helt lätt att utläsa dessa *värden* ur läroplaner. Läroplanerna har till en stor del bestått av innehållskataloger och dessa innehållskataloger visar inte värdena bakom.

En klar tendens som går att se i samtliga fyra läroplaner är att regelstyrningen har minskat till förmån för målstyrning. Den senaste läroplanen är ett rent måldokument där man eftersträvat att formulera tydliga mål av kvalitativ natur. Dessa mål kräver i sin tur en uttolkning och konkretisering som skall ske i lokala arbetsplaner. Då blir också delvis frågan Varför historia? en gemensam uppgift för lärare och elever. Det blir också en uppgift där historia som vetenskap och historiedidaktik kan förenas. En uppgift som känns synnerligen angelägen icke minst för lärarutbildningen.

En något svängigare utveckling har identitetsfrågan utgjort. De tre första läroplanerna pekade mot på ett alltmer holistiskt synsätt med integration av ämnena i ämnesblock eller tema. Lpo 94 bryter denna tendens och har enbart ämnesmål. Man motiverar sitt ställningstagande med att på nationell nivå grupperar vi målen ämnesvis men på lokal nivå får ni göra som ni vill. Den reviderade läroplanen har återigen en kursplan för de samhällsorienterande ämnena.

© [Bengt Göransson](#)

Reflektioner kring Renée Frangeurs avhandling "Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige"

Av Marie Eriksson, studerande vid Växjö universitet

Arbete kvinnans väg till frihet?

Att tala om gifta kvinnors yrkesrätt implicerar enligt min mening en i grunden positiv syn på begreppet arbete. Det har inte varit ovanligt, vilket jag kommer att visa i denna artikel, att man istället talat om att just gifta kvinnor, av ett eller annat skäl, varit tvungna att arbeta för att försörja sig. För att de har en arbetslös man, en lågavlönad man, en frånvarande man osv. Den gifta kvinnans arbete har alltså satts i relation till mannens arbete. Idag hör argumenten för (gifta) kvinnors arbete ofta ihop med att det är omöjligt att kunna leva enbart på mannens lön i ett konsumtionssamhälle, med höga krav på standard och höga utgifter. Även den gifta kvinnan måste således arbeta. Med en dylik syn försvinner enligt min mening arbetets emanciperande och utvecklande potential. Därmed inte sagt att jag vill romantisera allt arbete då jag är medveten om att det finns många arbeten som snarare är förslavande än befriande. Vad jag däremot vill peka på är skillnaden i synen på mäns och kvinnors arbete. Talet om att män är tvungna att arbeta är inget man hör särskilt ofta. Inte heller om mäns rätt till arbete. Däremot deras plikt att försörja. Dessa bilder eller tankefigurer kring män, kvinnor och deras relation till arbete är historiska artefakter som i viss mån fortfarande präglar våra värderingar och vårt handlande och som vi på olika sätt bidrar till att reproducera.

För oss, idag, i Sverige, ses det dock som en självklarhet att kvinnor ska ha samma rätt till arbete och utbildning - som män - med följd att vi inte ens tror att vi behöver argumentera för det. Denna rätt gäller alla kvinnor oavsett civilstånd. Trots detta är det ändå fortfarande gifta kvinnors (med barn) arbete, och inte deras mäns, som ifrågasätts i tider av lågkonjunktur. I enlighet med den rådande jämställdhetsdiskursen framförs dock denna syn oftast implicit genom mediernas rapportering om stress och ohälsa bland dubbelarbetande mödrar, barns långa vistelser på dagis och politikerns förslag om vårdnadsbidrag. Det är vidare mer vanligt att kvinnor har lägre löner, att de betraktas och behandlas som en reservkader av arbetskraft vilket avspglas i att det främst är kvinnor som arbetar deltid - ofta mot sin egen vilja - då det inte finns heltidstjänster att tillgå inom vård och omsorgssektorn där kvinnorna dominerar. Det är också vanligare att kvinnor innehar vikariat än män.[\[1\]](#)

För att återknyta till den inledande synen på arbete som en positiv rättighet menade redan Simone de Beauvoir att det var genom kvinnans deltagande i arbete som hon skulle bli fri. Kvinnors abstrakta rättigheter i form av lagstiftning blir, enligt de Beauvoir, först till konkreta möjligheter genom arbetet. Genom att delta i produktionen kan kvinnan utveckla sin mänskliga förmåga samtidigt som ett ekonomiskt oberoende av mannen möjliggörs genom detta arbete.[\[2\]](#) Det är genom detta ekonomiska oberoende av mannen som den emancipatoriska potentialen i arbetet finns för den gifta kvinnan. Om man då lagstiftar mot gifta kvinnors yrkesrätt finns det, i enlighet med de Beauvoirs resonemang, ingen möjlighet för den gifta kvinnan att bli fri.

Utifrån de Beauvoirs resonemang kom den svenska gifta kvinnan att bli fri i den meningen

att hon tillerkändes en legal rätt till yrkesarbete. Sett ur ett historiskt perspektiv har allt fler kvinnor i Sverige, även gifta, gått ut i förvärvslivet, vilket har bidragit till en ökad jämlikhet i fråga om ekonomiskt oberoende. Samtidigt har ojämlikheten mellan könen bevarats på arbetsmarknaden i form av löneskillnader. All ojämlikhet till trots ses det idag av de flesta som en självklarhet att även kvinnor ska ha lika formell och legal rätt att arbeta. Men vägen dit var allt annat än självklar, vilket Frangeur visar i sin avhandling.

Med utgångspunkt i Frangeurs avhandling har jag för avsikt att i denna artikel diskutera om huruvida konstruktionen av förvärvsarbetets genus kom att transformeras i Sverige under mellankrigstiden, vilket är intimt sammanflätat med konstruktionen av manlighet och kvinnlighet.

Framsteg och bakslag

I 1920- och 30-talets Sverige höjdes företrädesvis manliga röster för att begränsa gifta kvinnors rätt till arbete. Denna debatt startade 1925 då en ung socialdemokratisk riksdagsman, Lindberg, lade fram en motion om att begränsa gifta kvinnors rätt till statstjänst. Mot bakgrund av de nyvunna rättigheter som kvinnor hade fått tiden före denna motion kan den, enligt min mening, ses som ett uttryck för vad Susan Faludi benämner "backlash", dvs ett bakslag för kvinnorna.^[3] Gifta kvinnor i Sverige hade inte bara tillkämpat sig politiska och medborgerliga rättigheter genom den allmänna rösträttens införande 1921, de hade dessutom blivit myndiga vilket innebar att de hade rätt att själva bestämma om de skulle arbeta. Dessutom fick de råda över sin egen inkomst. Den gifte mannens husbondemakt hade sålunda urholkats och männen hade fått ökad konkurrens på offentliga arenor. Den nya giftermålsbalken stadgade dessutom att såväl mannen som kvinnan hade samma skyldighet att bidra till familjens försörjning.^[4] Detta var något nytt. Tidigare, i 1734-års lag, fanns inte ens uttryckt att det var mannen som skulle försörja sin hustru, det var en norm som var så förgivettagen att den, enligt Monika Edgren, "ansågs ligga i äktenskapets väsen".^[5] Alltså är det inte att förvånas över att utmaningen mot denna traditionella försörjarmanlighet, som dessutom under 1800-talet förstärkts med hjälp av borgerlighetens manlighetsideal, möttes med motstånd. Genom behörighetslagen som antogs 1923 och trädde i kraft 1925 fick kvinnor, såväl ogifta som gifta dessutom i princip samma rättigheter som män att inneha statliga tjänster som läkare, statsråd, universitetslärare m m.^[6]

Införandet av dessa reformer kom inte att avsluta kampen för kvinnors emancipation, utan bidrog istället att förstärka den samtidigt som de utlöste en kamp kring konstruktionen av manligt och kvinnligt. En kamp som kom till uttryck i debatten kring gifta kvinnors rätt till yrkesarbete. Manligheten hade tidigare varit knuten till den maktbas som husbondeväldet utgjorde, dvs till mannen som försörjare av och förmyndare över kvinnan. Båda dessa baser för mannens makt hade förändrats på kort tid genom att kvinnan hade blivit myndig och givits utökade rättigheter genom behörighetslagen att försörja sig själv. Den rådande genusordningen var i gungning; isärhållandet mellan könen hotades genom att kvinnor fick formell rätt att inträda på männens arenor och hierarkin hotades genom att mannen inte längre var formellt och legalt överordnad sin hustru. Försörjarmanligheten och den makt som var knuten till denna var således hotad, och Lindbergs motion om att begränsa yrkesrätten för kvinnor kan ses som ett uttryck för detta hot. Genom denna motion, som kom att följas av flera, kom en debatt att föras under mellankrigstiden som på ett ytligt plan handlade om gifta kvinnors yrkesrätt men på ett djupare plan om maktrelationen mellan könen och om konstruktionen av manlighet och kvinnlighet.

Mellankrigstidens husmoderskontrakt

Frangeur har i sina teoretiska utgångspunkter inspirerats av Yvonne Hirdmans teori om genusystemet. Enligt denna teori präglades mellankrigstiden av en genusordning som på en

generell makronivå kan liknas vid ett "husmoderskontrakt". Denna genusordning innebar att kvinnan på de flesta plan i samhället var underordnad mannen och att det var han som utgjorde normen. Genusarbetsdelningen förutsatte husmoderskontraktet "en manlig yrkesarbetande försörjare och en kvinnlig försörd hemarbetande moder".^[7] Jag instämmer i Frangeurs kritik mot denna teori då den är alltför strukturalistisk och inte tar hänsyn till att husmoderskontraktet kunde rubbas, även på en strukturell nivå genom mänskligt handlande. Trots att vi som människor styrs av omgivande strukturer som t ex klass och kön, vilka påverkar vad som är möjligt att tänka och handla, så går det inte att bortse från att det är människor som skapar historia genom sitt handlande. Ett handlande som vi, inte minst genom att studera historien, har sett kan förändra även de mest sega strukturer. Det som enligt Hirdman kan påverka och förändra genussystemet är yttre strukturella faktorer som t ex krig och ekonomiska kriser. Människors möjligheter att som handlande aktörer förändra genusordningen bortser hon ifrån, vilket enligt min mening leder till en statisk syn på människan som skapare av sin egen historia. Trots sin aktörsinriktade studie bortser Frangeur dock inte från strukturella förhållanden utan kopplar sin analys till den omgivande kontexten. Bland annat visar hon hur de ekonomiska konjunkturerna med efterföljande arbetslöshet påverkade genusrelationen. Det var nämligen i tider av lågkonjunktur som röster mot kvinnans förvärvsarbete höjdes. I början av 1920-talet rådde en hög arbetslöshet i Sverige, ca 20 % av befolkningen stod utanför arbetsmarknaden. I den ekonomiska krisens spår hade 10 000 lägre manliga tjänster försvunnit inom de statliga verken samtidigt som 2 500 nya tjänster hade skapats för kvinnor.^[8] Eftersom kvinnor var billigare att anställa var det från statligt håll rationellt att i kristider föredra kvinnliga anställda framför manliga.

Franguers bild av mellankrigstidens genusordning på en makronivå blir på olika sätt en annan än den som Yvonne Hirdman lanserat genom sitt Husmoderskontrakt som kännetecknas av renodlade idealtyper som hemmafrufamiljen och den manliga enförsörjarmodellen.^[9] Hirdmans Husmoderskontrakt bygger på statistiska beräkningar som visar att kvinnors förvärvsarbete minskade dramatiskt på 1930-talet. I polemik med denna forskning visar Frangeur på ett övertygande sätt att de gifta kvinnorna ökade i antal under hela mellankrigstiden särskilt inom tjänstesektorn. Hon synliggör hur svensk officiell statistik kraftigt underskattat kvinnors arbetsinsatser vid denna tiden genom att inte inkludera jordbrukarhustrurs arbete och gifta kvinnors deltidsarbete i statistiken.^[10] Det är intressant hur beräkning av statistik kan påverka vår bild av det förflutna men också, vilket Frangeur lyfter fram, hur statistik kan påverka synen på kvinnors arbete och hur denna på sikt kan bli normerande. Detsamma gäller idag då man beräknar arbete. Det arbete som syns i statistiken är vanligen det avlönade förvärvsarbetet människor utför, medan det oavlönade arbetet i hushållet, som till största delen utförs av kvinnor, vanligen osynliggörs. Om vi idag skulle räkna in det obetalda hushållsarbetet och omsorgen om barn skulle vi förmodligen kunna konstatera att ett slags husmoderskontrakt fortfarande existerar. Hursomhelst går det rent statistiskt att konstatera att nära två tredjedelar av det obetalda arbetet i Sverige utförs av kvinnor.^[11]

Klass och kön

I initiativet till Lindbergs motion 1925 om att utreda en begränsning av gifta kvinnors rätt till statstjänst kan det förefalla anmärkningsvärt, menar jag, att förslaget kom från en socialdemokrat eftersom vi fått lära att det var ett parti som förespråkade jämlikhet, demokrati och rättvisa. Det tidigare motståndet mot att införa politisk rösträtt för kvinnor hade dessutom haft sitt främsta fäste inom högern och hos de konservativa medan vänstern och liberalerna förespråkade allmän och lika rösträtt. Frangeur menar dock att denna politiska splittring inte fanns kring frågan om gifta kvinnors rätt att yrkesarbeta. De statliga tjänster som förbudet främst riktade sig mot hade blivit en språngbräda för män inom arbetarklassen - åtminstone för de män som i likhet med förespråkarna tillhörde en arbetararistokrati och som hyllade det borgerliga familjeidealet, den manliga enförsörjarmodellen.^[12] Därför kom debatten i riksdagen under 1920-talet att inte bara innehålla genusargument, utan även klassargument. Man kritiserade behörighetslagen för

att skapa en ny överklass bland familjer med två statliga tjänster, medan familjer med bara en tjänst kom att benämnas proletariat. [13] Klassargumenten apellerade säkert till den politiska vänstern, och därmed föreföll det inte som om det enbart handlade om en könsfråga. Lindberg fick dessutom stöd från ledamöter från religiöst färgade och agrart präglade län där motståndet mot modernisering och ett försvar av gamla traditioner av typen "hustrun ska stå vid spisen" (eller mjölka korna) var som störst. [14] Trots inslag av klassargument i debatten menar Frangeur att det argument som var mest förekommande under riksdagsdebatten under de tre första åren var försvaret av mannens rätt till arbete, eftersom han betraktades som försörjare och kvinnans naturliga plikter var i hemmet. [15] Klassbegreppet var således centralt i debatten, men det blir tydligt att många av männen hade klassöverskridande intressen av att bevara genusordningen och sin egen position som familjeförsörjare. Det borgerliga familjeidealet som växte fram på 1800-talet med doktrinen om de två sfärerna, där den manliga sfären var offentlighet och arbete och den kvinnliga det privata och hemmet, var den genusordning Lindgren och hans anhängare förespråkade. Denna genusordning försökte man stabilisera genom att essentialisera manlighet och kvinnlighet. Genusolikheterna sågs därmed som naturgivna, vilket en debattör uttryckte med orden: "Naturen skapade olikhet mellan könen och inte likställighet". [16]

Behörighetslagen hann alltså inte mer än träda i kraft och ge kvinnor lagstadgad rätt till statliga tjänster förrän det gjordes försök att med såväl klass- som genusargument mota bort dem från desamma. Förespråkarna för en utredning menade att det var ett stort problem med gifta kvinnor i statlig tjänst eftersom de tvingade bort bättre behövande familjeförsörjare från sina arbeten. Genom att utestänga gifta kvinnor från arbete skulle man lösgöra fler arbetstillfällen för andra, mer behövande grupper, dvs män och ogifta kvinnor. Kvinnorna i statlig tjänst hade blivit hotande många och uppfattades således som konkurrenter till den manlige familjeförsörjaren. Om vi riktar ljuset mot vår egen tid kan detta, enligt min mening, jämföras med att man idag allt oftare hör talas om det hot feminiseringen av skolan utgör. Att majoriteten av lärare idag främst är kvinnor bidrar enligt vissa debattörer till att skapa alltifrån lägre löner, lägre yrkesstatus till ett ökat antal värstingar bland de manliga eleverna. Däremot talar man aldrig om en maskulinisering då man omskolar f d personal med ledaregenskaper ur försvaret för att ta anställning inom skolan. Överhuvudtaget talas det inte om en maskulinisering i mansdominerade branscher som teknik och ekonomi. Hur vanligt är det att maskuliniseringen av börsen ses som ett problem jämfört med feminiseringen av skolan? Förmodligen hänger det samman med att män, pengar och makt är så intimt förknippade att vi inte ens ifrågasätter det. Skolan däremot, åtminstone de högre stadierna, har inte alltid varit en given arbetsplats för kvinnor, och då de i början på 1900-talet försökte få tillgång till dessa tjänster, med samma lön som männen, restes redan då röster om "gosskaraktärens feminisering" och "feminismen och läroverkens förfall". [17] Ibland verkar det onekligen som om de gamla grekernas historiesyn "inget nytt under solen" har giltighet än idag.

Konstruktion av manlighet och kvinnlighet

Trots förespråkarnas högljudda argumentation med krav på utredning om gifta kvinnors rätt till yrkesarbete fanns det motståndare till inskränkningar i denna rätt. I riksdagsdebatten framträder det därmed tydligt att konstruktionen av genus handlar om en konfliktfylld process, en process som framträder i människors sociala relationer och i deras språkliga utbyte med varandra. Denna process är stadd i ständig rörelse varför den, vilket vi också ska se, kan leda till förändring. De som var motståndare till en utredning betonade rättvis- och rättighetsargument, dvs att kvinnor genom behörighetslagen tillskrevs samma rätt som männen och att de skulle vara likställda. De lyfte också fram nödvändigheten av att vissa kvinnor, särskilt ur lägre klasser, av praktiska skäl var tvungna att arbeta och att det inte var mer självklart att en man skulle arbeta än att hans hustru skulle göra det. [18] Man pekade vidare på den nya giftermålsbalken vilken stadgade mannens och hustruns lika försörjningsplikt, och en lag mot gifta kvinnor i statlig tjänst, menade man, skulle inte råda bot på det ökande arbetslöshetsproblemet. I likställighetens anda betonade motståndarna till

en utredning att behovsprincipen inte skulle vara styrande för vem som skulle få statlig tjänst, utan principen om "förtjänst och skicklighet".

Frangeur gör alltså en analys av de olika aktörernas argument och strategier och debatten ser hon som uttryck för olika klass- och manlighetsstrategier. Hon använder sig av den relativt nya s.k. mansforskningen för att visa hur olika grupper av män företräder olika manlighetsstrategier. Det är, menar jag, en nödvändighet att studera såväl män som kvinnor som historiska subjekt. Eftersom manlighet lika lite som kvinnlighet är något essentiellt bör det problematiseras, vilket den tidigare genusforskningen ofta har bortsett från i sin emfas på kvinnan som studieobjekt.[\[19\]](#) Vidare är det centralt att studera genus relationellt eftersom det som är manligt konstrueras i relation till det som är kvinnligt och vice versa. Enligt sociologen R.W. Connells teori finns det i västerländska samhällen en hegemonisk manlighet, vilket kan definieras som "den konfiguration av genuspraktik som innehåller det för tillfället accepterade svaret på frågan om patriarkatets legitimitet".[\[20\]](#) Eftersom patriarkatets legitimitet på olika sätt kan undergrävas är den hegemoniska manligheten föränderlig. Nya grupper, av såväl kvinnor och män, kan utmana den gamla hegemonin och skapa en ny varför hegemoni är en historiskt föränderlig relation. Den hegemoniska manligheten är dock inte den enda enligt Connell eftersom det inom denna hegemoni existerar genusrelationer som bygger på dominans och underordning mellan olika grupper av män. Det finns alltså över- och underordnade maskuliniteter inom genusordningen. Trots att majoriteten av män inte tillhör den hegemoniska manligheten så kan de ändå dra fördelar av den eftersom "de tillgodogör sig den patriarkaliska utdelningen, dvs de fördelar som män vinner av kvinnornas underordnade ställning".[\[21\]](#) Utifrån Connells beskrivning av de inre relationerna i genusordningen som hegemoni, underordning, delaktighet och marginalisering finner Frangeur i sin analys av riksdagsdebatten vad hon kallar tre olika manlighetsstrategier: "familjeförsörjarstrategin", "medelvägsmanligheten" och "likställighetsstrategin". Med begreppet manlighetsstrategi avser hon "det politiska uttrycket för att uttrycka, stödja eller försvara en viss manlighet".[\[22\]](#)

Manlighetsstrategier

"Familjeförsörjarmanligheten", så som den framträder i debatten om gift kvinnas yrkesrätt, är den som Lindberg företräder och som kännetecknas av ett motstånd mot att "försörjarmanligheten" utmanats av behörighetslagen och kvinnorörelsen. Det var dock inte denna manlighetsstrategi som avgick med segern i riksdagsdebatten på 1920-talet, utan "medelvägsmanligheten". Som företrädare för denna strategi ställs P A Hansson i det att han motsatte sig en lagstiftning mot gift kvinnas yrkesrätt av demokratiska jämlikhetsskäl, kallade motståndet mot gifta kvinnors yrkesrätt för "manlig skråpolitik" samtidigt som han pläderade för att kvinnans naturliga plats, i goda tider, var i hemmet.[\[23\]](#) Det är statsministerns position som en åsna mellan två höttappar eller med ett ben i en traditionell genusordning, och ett annat i en modern som gör att man kan definiera honom som en medlöpare till den hegemoniska manligheten enligt Connells termer. Hos "medelvägsmanligheten" saknas dock de aggressiva reaktionära utfallen mot yrkesarbetande hustrur som återfinns i familjeförsörjarmanlighetens argumentation. Istället ser man kvinnors arbete mer som ett nödvändigt ont, ett ont som i det framtida socialistiska samhället ska utplånas. Den tredje manlighetsstrategin är "likställighetsmanligheten". I 1920-talets debatter utgjorde den en mycket liten grupp av ledande politiker inom socialdemokratin och liberalerna, t ex Wigforss och Västberg, som menade att män och kvinnor skulle vara jämlika och ha samma rättigheter.

Jag finner det intressant att dessa politiker framstår som mindre konservativa än de yngre socialdemokratiska "familjeförsörjarmanligheterna" i riksdagen. Möjligen kan detta bero på att de har en högre, mer befäst maktposition, dvs är hårdare knutna till samhällets politiska makt och därmed inte upplevde kvinnoemancipationen som ett lika stort hot. Ovikligt är inte heller, vilket Frangeur lyfter fram, att de var gifta med kvinnor som var politiskt aktiva yrkeskvinnor.[\[24\]](#) Det privata och det politiska tycks hänga samman även för män. Istället för att idealisera doktrinen om de två sfärerna förespråkade de likställighet såväl i hemmet

som på arbetsmarknaden.[25] Det blir alltså tydligt i Frangeurs analys att det existerar flera olika manligheter i ett samhälle samtidigt, och att de på olika sätt förhåller sig till den hegemoniska manligheten - antingen som ett stöd för den eller som ett utmanande alternativ till den. Detsamma gäller som vi ska se kvinnligheterna.

Kvinnlighetsstrategier

Kvinnorna i riksdagen var vid denna tiden få, och flera av dem motsatte sig förändringar i behörighetslagen dock inte alla. Kvinnors idéer och politiska strategier på 1920-talet kom istället främst till uttryck i kvinnoorganisationerna varför Frangeur även har studerat kvinnorörelsens argumentation i debatten kring gifta kvinnors rätt till yrkesarbete. De kvinnorörelser hon avgränsat sig till är Socialdemokratiska kvinnoförbundet (SSKF), Fredrika Bremerförbundet (FBB), Sveriges Husmodersföreningars riksförbund (SHR), Frisinnade kvinnors riksförbund (FKR) och Yrkeskvinnors riksförbund (YKR). Redan 1925, då Lindbergs motion lades fram, tog diskussionen kring gifta kvinnas yrkesrätt fart även inom delar av denna kvinnorörelse. Frangeur visar dock att kvinnorörelsen på 1920-talet, trots att de samarbetade i andra sakfrågor, långt ifrån var enad kring frågan om gifta kvinnors yrkesrätt. Precis som i riksdagsdebatten fanns det såväl motståndare som förespråkare. Det fanns, menar hon, ingen "kollektiv identitet" inom kvinnorörelsen på 1920-talet vilket inte är att förvåna då kvinnorörelsen var långt ifrån homogen, utan snarare bestod av kvinnor ur olika klasser, i olika positioner och med olika preferenser.

Simone De Beauvoir pekar i *Det andra könet* på problematiken kring att se kvinnor som en kollektiv, homogen enhet. Klass kan enligt hennes resonemang utgöra en mer grundläggande kategori än genus i den meningen att kvinnor i första hand solidariserar sig med sin klass och inte sitt kön.[26] Detta blir tydligt i debatten om gift kvinnas yrkesrätt då i synnerhet socialdemokratiska kvinnoförbundet under 1920-talet var splittrat i frågan. Deras klassolidaritet med männen inom SAP fick ofta gå före deras gemensamma intressen med andra kvinnor. Klassolidariteten var således starkare än kvinnsolidariteten, vilket överensstämmer med de Beauvoirs resonemang om att kvinnor är hårdare bundna till män ur samma klass än till andra kvinnor ur andra klasser, en bindning som uppstått inte minst på grund av deras ekonomiska beroende av män, men också på grund av att kvinnor vinner på att liera sig med det kön som har makt.[27] Kvinnorörelsen var vidare, under 1920-talet starkt influerad av de rådande husmodersidealen och präglades av ett särartstänkande. Både i SSKF och inom SHR dominerade en biologiserande bild av kvinnan som moder med en given naturlig plats i hemmet. Denna kvinnlighetskonstruktion kan, enligt Frangeur, ses som en pendang till den försörjnings- och medelvägsmanlighet som dominerade riksdagsdebatten 1925 - 34.[28] I FBB och bland de frisinnade kvinnorna fanns dock ett mer uttalat yrkeskvinnoideal då de rekryterade medlemmar främst ur medelklassen och bland förvärvsarbetande kvinnor.

Kvinnors arbete ett dubbeltjänstsystem?

På 1930-talet kom en ny attack mot kvinnans rätt till arbete i riksdagen, vilket inte är märkligt mot bakgrund av att arbetslösheten i Sverige hade ökat till över 20 % igen. Debatten i riksdagen hade en spill-over-effekt även på andra arenor som LO-kongresser, fackliga kongresser och SAP-kongresser där frågan kom att behandlas under 1930-talet.[29]

Riksdagsdebatten kom dock att skilja sig från hur den sett ut på 1920-talet i vissa avseenden. Dels fanns det på 1930-talet fler förespråkare för förbud eller inskränkningar i gifta kvinnors rättigheter än tidigare, dels var det nu Bondeförbundet som tydligast drev frågan, varför det kom att bli en tydligare uppdelning mellan vänstern och högern i frågan än på 1920-talet. Argumenten var i stort sett de samma men nytt var begreppet *dubbeltjänstsystem* som infördes i en motion av en bondeförbundare. Begreppet härrörde från det tyska "doppelverdiener" och syftade på att det fanns fler än en (statlig) tjänst i en familj, vilket definierades som onormalt och användes som skällsord mot gifta kvinnors

arbete i största allmänhet. [30] Detta dubbeltjänstsystem ville motionärerna avveckla genom att gifta kvinnor, precis som i Tyskland, skulle tvingas att avgå från sina statliga tjänster då de gifte sig. Det intressanta med begreppet dubbeltjänstsystem är, enligt min mening, att det användes så flitigt att det till slut integrerades i utredningsspråk. På så sätt kan begreppet i sig få "makt över tanken" hos utredare och riksdagsmän, dvs att det var något onaturligt med gifta kvinnors förvärvsarbete. [31] Särskilt onaturligt var det i bondeförbundarna Nybloms och Walléns ögon, dvs bland dem som införde begreppet och som krävde att staten främst skulle garantera svenska män arbete. [32] De gjorde således inte enbart distinktioner gentemot kvinnor i konstruktionen av manlighet utan även gentemot utländsk manlig arbetskraft, helt i linje med sina fascistiska och antifeministiska ideal. Detta visar hur genus interagerar även med etnicitet och klass. Även Connell visar hur vita mäns maskulinitet inte enbart konstrueras i relation till vita kvinnor, utan också till svarta män. [33] Genus är således inte allt men mycket.

På de fackliga kongresserna framkom det att en stor andel kvinnor inom såväl offentlig som privat tjänst, även där det inte existerade något legaliserat tvång, avsåg sina tjänster då de gifte sig eller blev gravida. Det behövdes således inte alltid en lag för att fördriva kvinnorna tillbaka till hemmets sfär. Det yttre trycket i form av normer och förväntningar kunde också utgöra en starkt tvingande kraft i denna riktningen. Eftersom föräldraskapet var så intimt förknippat med moderskapet i den samtida diskursen var det säkert viktigare för många kvinnor att vara en god mor, vilket betydde att man skulle vara hemma med sina barn, än att få utvecklas eller bli ekonomiskt oberoende genom förvärvsarbete. Att dessa normer är seglivade är tydligt även mot bakgrund av att kvinnor i Sverige idag använder 88 % av de dagar då föräldrapenning utgår. [34] Trots att mycket har hänt lever fortfarande gamla föreställningar kvar om vad som konstituerar en god mor och en god far. Kvinnan tillmäts fortfarande en större roll som omsorgsgivare och mannen som försörjare. Denna genusarbetsdelning, som konstituerade det borgerliga familjeidealet kom efter hand att bli ett eftersträvanvärt ideal även bland arbetare, särskilt bland dem som tillhörde en arbetararistokrati och som ville uppåt i hierarkin. Att ha en hustru som höll sig i hemmets sfär var förknippat med status varför hemmafrun kan ses som en klassmarkör som, såväl symboliskt som faktiskt, indikerade att mannen tjänade tillräckligt mycket för att hustrun skulle slippa att arbeta. Med tanke på hur svårt det måste ha varit, särskilt för arbetarkvinnor, att sköta sina barn, tungt hushållsarbete (utan avlastning med hjälp av tekniska påfund) och ett förvärvsarbete så är det inte märkligt att de också betraktade hemmafrun som ett ideal vanligen omöjligt att uppnå.

1934 nådde debatten sin kulmen i riksdagen, i båda kamrarna godkändes förslaget om att gift kvinnas yrkesrätt skulle utredas. Därmed kan man se det som att förbudsanhängarna segrade, åtminstone i denna fasen, eftersom varken företrädare för andra manlighetsstrategier eller kvinnorna i någon högre utsträckning motsatte sig en utredning. Den gifta kvinnans yrkesrätt verkade nu vara starkt ifrågasatt i riksdagen. Frangeur menar att medelvägsmanlighetens anslutning till försörjarmanligheten i riksdagen bidrog till att en hegemonisk manlighet, "som anknöt till husbondeväldets genusordning och inte längre värnade om den demokratiska emancipationen", hade utvecklats. [35] De flesta kvinnoorganisationerna kan också, menar jag, ses som ett slags medlöpare till den hegemoniska manligheten då de till slut accepterade en utredning med kravet att den blev förutsättningslös, dvs inkluderade såväl privat som offentlig arbetsmarknad samt bestod av kvinnliga sakkunniga. [36] Kvinnorna bidrog således också till att reproducera den rådande genusordningen.

Männens förening för myndarmanligheten förkroppsligad

Även utanför riksdagen fanns en opinion för yrkesförbud för gifta kvinnor. Det forasom intogs den tydligaste försörjarmanlighetsstrategin, eller för att införa ett nytt begrepp för myndarmanlighet, i debatten var Männens förening. Denna kortlivade sammanslutning startade 1932, som en del av den maskulina tidsströmningen mot gifta kvinnors förvärvsarbete. Det är extremt tydligt hur man i denna oppositionella högerpopulistiska

rörelse konstruerar kvinnan som "det andra" för att tala med de Beauvoir. Det är inte bara isärhållandet mellan könen som idealiseras i deras tidning; "mannen är född till arbetsledare", utan även hierarkin betonas starkt: "kvinnor behöver en fast manlig hand", dvs mannen ska vara överordnad kvinnan.^[37] Kvinnan skulle hållas i hemmet på grund av sin natur vilket betydde att hon skulle avhållas från att konkurrera med mannen på arbetsmarknaden, allt för nationens och de kommande släkternas bästa.^[38] Så skulle alltså både det aktuella arbetslöshets- och befolkningsproblemet bemästras. I föreningens tidning ger man uttryck för en essentialistisk syn på könen, det är biologin som avgör hur samhället ska organiseras, varför kvinnan genom barnafödande ska vistas i hemmet. Vurmandet för nazismen blir också tydligt då man framhåller Tyskland som ett föredöme som avskedade gifta kvinnor.

Huvudfienden blev inte oväntat kvinnorörelsen då dessa högerpopulistiska strömningar kom att få betydelse inte minst genom att bidra till att kvinnorörelsen kunde "enas genom en yttre fiende".

Kvinnorörelsen bjuder enat motstånd

Det var först på 1930-talet, när diskussionen om yrkesförbud för gifta kvinnor återuppstod, som kvinnorörelsen kunde samlas kring frågan om kvinnors rätt till arbete och mer enat och kraftfullt försvara denna. Bakom denna förändring kan man skönja flera orsaker. För att tala med Foucault finns det alltid, där makten finns, en motmakt.^[39] I detta fallet kan det ses som att kvinnorna utgjorde en motmakt till den hegemoniska manligheten. Men det var, menar jag, först när man kunde identifiera denna manliga makt och definiera den som en gemensam fiende som motmakten kunde samla sig och påverka strukturerna. Kvinnorna fick lättare att enas om en kollektiv identitet då de definierat en yttre fiende. Denna yttre fiende blev hotet mot demokratin, dvs högerreaktionen i Sverige mot gifta kvinnors yrkesrätt, som man menade påminde om de samtida tendenserna i Tyskland där man f ö lagstiftat mot denna kvinnornas rätt.^[40] Hotet mot demokratin var således något som kvinnorörelsen gemensamt kunde sluta upp bakom. Även Edward Palmer Thompson menade, i sin studie över den engelska arbetarklassens uppkomst, att det är först när människor blir medvetna om att de tillhör en grupp eller klass, genom att de har gemensamma erfarenheter och intressen vilka skiljer dem från människor med andra eller motsatta intressen, som de kan handla utifrån ett klassmedvetande.^[41] Detta synsätt, menar jag, kan appliceras även på kvinnorörelsen. Det var först då dessa kvinnor blev medvetna om att de som kvinnor tillhörde en grupp, genom att de delade specifika erfarenheter och intressen, som de kunde agera samfällt utifrån en feministisk medvetenhet. Precis som Thompson menar att klassen skapas i en aktiv process av mänskliga handlingar och relationer kan kvinnorörelsens feministiska medvetenhet sägas ha tillkommit i en liknande process. Den, även idag aktuella, krisen i befolkningsfrågan aktualiserades också vid denna tiden och kom att genomsyra samhällsdebatten. Detta, menar Frangeur, "gav kvinnorna en viss makt i den samhälleliga diskursen".^[42] Det var alltså i egenskap av mödrar och hustrur och inte primärt som samhällsmedborgare som kvinnorna kunde skaffa sig politiskt inflytande. Rädslan för att kvinnor skulle föda färre barn eller leva i synd, dvs som ogifta, om de inte fick rätt att arbeta som gifta fick en annan relevans nu än på 1920-talet eftersom befolkningsfrågan, genom makarna Myrdals försorg, definierades som en kris.

Av stor betydelse för kvinnorörelsens enande i frågan om gift kvinnas yrkesrätt var också att kvinnoidealet kunde transformeras och breddas. Istället för att som tidigare lyfta fram antingen yrkeskvinnoidealet eller husmodersidealet kunde man nu göra en lyckad kompromiss och förena dessa disparata ideal i ett och samma: den yrkesarbetande husmodern. Den tidigare dikotomin upplöstes och den nya given var, menar jag, att kvinnan skulle vara yrkeskvinna och makens tjänarinna. Trots att det handlar om idealtyper, som inte alltid motsvaras av verkligheten, blir det tydligt att genus är en föränderlig kategori och att det är människor i egenskap av historiska aktörer som genom sitt handlande, strategier och allianser bidrar till att ändra dessa. Den, med Frangeurs ord, feministiska statsstrategin blev starkare på 1930-talet och innebar att kvinnorörelsen med

olika metoder påverkade den manliga politiska ledningen.^[43] Kvinnorörelsens medlemsantal kom också att öka dramatiskt under 1930-talet och när kvinnoidealet hade ändrats talade man inte längre lika ofta om kvinnans natur och hennes kall som moder inom kvinnorörelsen. Under inflytande från nya idéer som t ex funktionalismen började istället en vision om ett nytt samhälle, om moderniteten, ta form. Traditionen med försörjarmanligheten och husmodersidealet kom således att bli utsatt för en ökad konkurrens.

Resultatet av kvinnorörelsens kamp och nya yttre hot

I riksdagen på 1930-talet var dock motståndarna till begränsningar ambivalenta och defensiva och Frangeur finner bara två företrädare för likställighetsmanligheten. Eftersom det till slut klubbades genom ett beslut om utredning kan det tolkas som att anhängarna till begränsningar av kvinnans yrkesrätt segrade, men Kvinnoarbetskommittén som tillsattes att utreda kom att få en viktig betydelse för hur frågan om gift kvinnas rätt till yrke kom att utvecklas. Istället för yrkesförbud blev kommitténs arbete snarare en manifestation för kvinnans rättigheter. Kvinnorörelsens krav på kvinnliga sakkunniga hörsammades så kommittén kom att bestå av fem kvinnor, varav de mest kända är Alva Myrdal och Kerstin Hesselgren, samt två män. Majoriteten av dessa kvinnor var dessutom kvinnosakskvinnor som hyllade yrkeskvinnan och likställigheten vilket kom att få som resultat att man lade fram ett betänkande som betonade att kvinnors arbete var viktigt. Frangeur beskriver kommitténs arbete som en "likhetsfeministisk yrkeskvinnostrategi" och exempel på "feministisk statsstrategi".^[44] Hon visar hur de ledande kvinnorna i kommittén vände utredningen till en seger för gifta kvinnors rättigheter genom kunskapssamlade, opinionsbildning, kontakter med den politiska eliten och kvinnorörelsen.

När kvinnoarbetskommittén till slut lade fram sitt betänkande 1938 var det inte längre tal om att inskränka gifta kvinnors yrkesrätt. Kvinnors arbete betonades nu som något vanligt och viktigt, inte minst av ekonomiska skäl. Eftersom kvinnors arbete kunde stimulera köpkraften skulle konsumtionen öka och man skulle därigenom kunna få fart på ekonomin. Frågan handlade nu snarare om hur samhället skulle kunna främja "förvärvsarbete kvinnors rätt till äktenskap och moderskap".^[45] Det blev, trots en del turer i riksdagen 1939, ingen lagstiftning mot gifta kvinnors yrkesrätt eller begränsningar av den. Istället beslutades om en lag som förbjöd avsked av kvinnor

p g a trolovning, äktenskap, havandeskap eller barnsbörd.

Som betydelsefulla strukturella, bakomliggande faktorer till detta beslut nämner Frangeur att arbetslösheten hade sjunkit till 10 % 1939 och att det rådde högkonjunktur i landet. Minoritetsparlamentarismen hade ersatts av en mer stabil socialdemokratisk majoritetsregering och Sverige stod dessutom inför en annan situation 1939 med ett växande hot om att bli indraget i krig. Det fanns hos samtidens politiker en vetskap om att kvinnorna skulle behövas i produktionen, som en slags arbetskraftsreserv, då männen behövdes i försvaret. Kvinnornas arbete skulle dessutom ge ökade skatteintäkter vilka i sin tur behövdes för att finansiera de ökade försvarskostnaderna.^[46] Eller med Frangeurs ord: "[...]yttre hot mot nationen istället för inre hot mot manligheten medverkade till att gifta kvinnors yrkesarbete kunde uppfattas som något positivt av en majoritet av riksdagsledamöterna".^[47]

Avslutande diskussion och ett försök att lyfta blicken

Varför frågan väcktes i riksdagen om utredning av gifta kvinnors rätt till yrkesarbete står nu relativt klart. Samhället höll på att transformeras och två idealtyper av samhällen existerade parallellt sida vid sida; jordbrukssamhället och industrisamhället. Ett ben var rotat i traditionen och ett annat på väg in i moderniteten, vilket kan tydliggöras med hjälp av den medelvägsmanlighet som kom att dominera; en kluvenhet som PA Hansson kan sägas personifiera i sin inställning till gifta kvinnors yrkesrätt. Å ena sidan förespråkade

han jämlikhet mellan könen i lagstiftningen men å andra sidan gav han uttryck för en traditionell syn på genusarbetsdelningen. Försörjarmanligheten hade tidigare varit den hegemoniska, men genom samhällstransformationen kom den att hotas, inte minst genom de landvinningar som kvinnor gjort genom myndighet och utträde på arbetsmarknaden där det dessutom rådde arbetslöshet och stor konkurrens om arbetstillfällena. Samhällets maktbaser hade förändrats, det gällde för den hegemoniska manligheten att återerövra dem genom att motsätta sig kvinnors rätt till yrkesarbete. Som vi har sett blev detta dock inte möjligt tack vare kvinnorörelsen och ett antal ledande manliga politikernas handlande.

I debatten om gift kvinnas yrkesrätt blir det tydligt att det finns ett samband mellan verkligheten och det samhälleliga samtalet som förs om hur verkligheten ska uppfattas, eller mer om den samhälleliga diskursen, för att tala med Foucault. Det blir tydligt att det handlade om en kamp mellan två olika diskurser kring arbetets genus; skulle det vara manligt eller kvinnligt? Skulle en enförsörjar- eller tvåförsörjarmodell vara förhärskande? Å ena sidan finner vi de som förespråkade gifta kvinnors rätt till arbete och å andra sidan de som motsatte sig den. I denna motsättning synliggörs hur den historiskt föränderliga konstruktionen av manligt respektive kvinnligt är något som produceras i en ständig konfliktfylld process. Hur denna konstruktion av genus sker genom individers agerande och strategier som påverkar de större samhälleliga strukturerna, men också hur idéer, tankefigurer och strukturer kring manligt och kvinnligt påverkar och styr vad som är möjligt att tänka och göra. Denna tolkning av verkligheten har betydelse för hur vi väljer att agera i våra liv. När den nya diskursen konkurrerat ut den gamla och förvärvsarbets genus blivit två kom alltför många gifta kvinnor att förvärvsarbeta. Antalet gifta kvinnor i förvärvsarbete ökade under hela 1930-, 40- och 50-talet.^[48] Husmoderssidealet fick ge vika för kvinnan som yrkeskvinna och det framväxande välfärdssamhället anpassade sig efterhand genom dessa förändringar. Nya lagar och institutioner kom att införas vilka i sin tur ytterligare bidrog till att förstärka kvinnors deltagande i arbetslivet.

I Frangeurs aktörsinriktade studie ser vi hur genusordningen kan ändras genom såväl inre som yttre motsättningar; människors egna handlingar och politiska tänkande kan förändra systemet likväl som ekonomiska konjunkturen och samhälleliga omvälvningar. Att i likhet med forskare som Hirdman bortse från denna möjlighet gör kvinnor och till offer för de manliga strukturerna, vilket vi har sett att de inte alltid var; de kunde till och med agera samfällt och med hjälp av statsfeministiska strategier påverka det historiska skeendet. Det går således att underminera till synes statiska strukturer underifrån och inifrån. Men som Frangeur också visar och som vi ser genom att se oss omkring idag händer inte så mycket på en metafysisk övergripande nivå i genusordningen. Där kom bilden av kvinnan som "den andra", som moder och som omsorgsgivare i hemmet att leva kvar. Normer och värderingar tar tid att förändras, men det går. Idag ses det snarare som märkligt om någon väljer att vara hemmafru framför att yrkesarbeta då det inte längre överensstämmer med den rådande samhälleliga jämställdhetsdiskursen. Verklighetens siffror avspeglar denna diskurs och låter berätta att endast tre procent av kvinnorna ägnar sig åt hushållsarbete på heltid.^[49] Trots att det samtidigt som, jag redan visat, är kvinnan som är den som i störst utsträckning stannar hemma med barn och som utför obetalt

hushållsarbete. Kvinnan är fortfarande i hög utsträckning "den andra", "modern", "hemmet" och "makens tjänarinna" samtidigt som hon är yrkeskvinna. Ulla Wikander för ett intressant resonemang över sambandet mellan normer och levd verklighet: att [...] "beskriva vad kvinnlighet är, övergår lätt i att normera vad kvinnlighet bör vara. Sedan är steget kort till att den normerade kvinnligheten blir mer eller mindre förverkligad av kvinnor av kött och blod, som vill vara Sanna kvinnor".^[50]

Till skillnad från andra länder, som Tyskland och USA, infördes i Sverige aldrig något yrkesförbud för gifta kvinnor under mellankrigstiden, men som Frangeur visat kunde historien blivit en annan. Det fanns en stark opinion för yrkesförbud för gifta kvinnor, men det var likställighetsfeminismen som till slut avgick med segern. Utan denna seger hade den fortsatta utvecklingen förmodligen också blivit en annan, en utveckling med mindre konkret frihet och oberoende för kvinnor.

© [Marie Eriksson](#)

-
- [1] *På tal om kvinnor och män. Lathund om jämställdhet 2000*, SCB, 2000, s. 52.
- [2] De Beauvoir, Simone, *Det andra könet*, 1999, s. 404.
- [3] Det bakslag för kvinnorna som Faludi talar om kom i USA på 1980-talet som en reaktion på de framsteg för kvinnor som gjorts på 1960- och 70-talet bl a inom lagstiftning och på arbetsmarknad, en reaktion som främst riktade sig mot kvinnorörelsen och feminismen, Wikander, Ulla, "Sekelskiftet 1900. Konstruktion av nygammal kvinnlighet", *Det evigt kvinnliga: En historia om förändring*, Manns, Ulla & Wikander, Ulla (red), s. 8, 2001.
- [4] Frangeur, Renée, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*, s. 62, 1998.
- [5] Edgren, Monika, *Tradition och förändring. Könsrelationer, omsorgsarbete och försörjning inom Norrköpings underklass under 1800-talet*, s.202, 1994.
- [6] Frangeur, Renée, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*, s. 62, 1998.
- [7] Ibid, s. 14.
- [8] Ibid, s. 96 ff.
- [9] Ibid, s. 14.
- [10] Ibid, s. 71.
- [11] Kvinnors obetalda arbete upptar 33 timmar och 15 minuter per vecka och 20 timmar och 10 minuter för män, *På tal om kvinnor och män. Lathund om jämställdhet 2000*, SCB, 2000, s. 35.
- [12] Frangeur, Renée, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*, s. 104, 1998.
- [13] Ibid, s. 85.
- [14] Ibid, s. 80.
- [15] Ibid, s. 86.
- [16] Ibid, s. 88.
- [17] Wieselgren, Greta, *Den höga tröskeln. Kampen för kvinnas rätt till ämbete*, 1969, s. 135 f.
- [18] Frangeur, Renée, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*, 1998, s.94.
- [19] Järvinen, Margareta, "Makt eller vanmakt?", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1996:1, s. 50, 1996.
- [20] Connell, R.W., *Maskuliniteter*, s. 101, 1996.
- [21] Connell, R.W., *Maskuliniteter*, s. 103, 1996.
- [22] Frangeur, Renée, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*, s. 24, 1998.
- [23] Ibid, s. 104.
- [24] Ibid, s. 107.
- [25] Ibid, s. 348.
- [26] De Beauvoir, Simone, *Det andra könet*, s. 15, 1999.
- [27] De Beauvoir, Simone, *Det andra könet*, s. 17, 1999.
- [28] Frangeur, Renée, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*, s. 364, 1998.
- [29] Ibid, s. 178 ff.
- [30] Frangeur, Renée, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*, s. 151, 1998.
- [31] Ibid, s. 151.
- [32] Ibid, s. 350.
- [33] Connell, R.W., *Maskuliniteter*, s. 90, 1998.
- [34] Siffrorna baserar sig på statistik från 1999 och totalt 36 036 000 ersatta dagar med föräldrapenning, den tillfälliga föräldrapenningen ej inräknad, *På tal om kvinnor och män. Lathund om jämställdhet*, SCB, s. 38, 2000.
- [35] Frangeur, Renée, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för*

gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige, s.169, 1998.

[36] Ibid, s. 351.

[37] Ibid, s. 196.

[38] Ibid, s. 197.

[39] Järvinen, Margaretha, "Makt eller vanmakt?", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1996:1, s. 53 - 54, 1996.

[40] Frangeur, Renée, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*, s. 212, 1998.

[41] Thompson, Edward Palmer, *The making of the english working class*, 1980, s.8-13.

[42] Frangeur, Renée, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*, s. 220, 1998.

[43] Frangeur, Renée, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*, s. 226, 1998.

[44] Ibid, s. 268 f.

[45] Frangeur, Renée, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*, s. 267, 1998.

[46] Ibid, s. 343.

[47] Ibid, s. 357.

[48] Ibid, s. 366.

[49] Siffrorna baserar sig på en undersökning från 1996 som avser åldersgruppen 25-54 år, SOU 1997:137, "Yrkessegregeringen mellan kvinnor och män", Christina Jonung, s. 65, 1997.

[50] Wikander, Ulla, "Sekelskiftet 1900 - Konstruktion av nygammal kvinnlighet", *Det evigt kvinnliga. En historia om förändring*, Manns, Ulla & Wikander, Ulla (red), s. 7, 2001.

Ny avhandling i historia

Frågor om Växjö University Press, abonnemang på Acta Wexionensia, kontakta:

Kerstin Brodén, redaktör på Växjö University Press

E-post: Kerstin.Broden@adm.vxu.se

Telefon: 0470-708267.

"

"

'Cev"Y gzkppguk0P t"34"42230"Rgt/Qrnh"Cpf gtuuqp<F gp"nærglf unqr kunc"qhhepvki j gvgp0'
Nqncnr tguu."x@f go 3/puvt"qej "f gvqhhgpvki c'uco vrgvu'xkmmqt"3: : 2/3; 320KUDP <; 3/9858/"525/30'
Rtlk<422"nt0"Kf gp"r qrkunc"fgdcwgp"ntkpi "ugngnunkngv3; 22"htco u@nf gu'qhc'uvqtc'f gret"cx"
Mtppqdgti u'n@'uqo "cpf nki v'ghgt dnxgv0Qo t'of gv'dgp@ pf gu'kpv'g'u@ncp'uqo "\$f gv'o 3/4ncug"
Uo °ncpf \$0Uqo "gp'xkmi "qtucni'knlf g't'of cpf g'h34j °ncpf gpc"htco j 3/4m'kdrpf "f gv'kph'j vcpf g"
uqo "f g'iqncrc'vk'pkpi ctpc'cpu' i u'w3/4c'r °"ukp""n@ngt gw0"Nqncnr tguugpu'hwpmkqpgt"qej "xkmmqt"
@'h34go °nh34"gp'p{"cxj cpf nkpi "ht °p"X@L34'wpkxgtukgv0J kvqtknqtp"Rgt/Qrnh"Cpf gtuuqp'xkmi'
ukp'cxj cpf nkpi . "F gp"nærglf unqr kunc"qhhepvki j gvgp."tkmc'wr r o @mico j gv'o qv'f gp'iqncrc"
r tguugpu'hwpmkqpgt"qej "f guu'dgv'f g'ng'h34" f gv'qhhgpvki c'uco vrgvu'xkmmqt "k'gw'iqncrc"qej "
tgi kqpcn'uco o cpj cpi 0F gv'j wxwf ucni c'w'pf gtu3/4pkpi uqdlmgv'@""Mtppqdgti u'n@'w'pf gt"
r g'kqf gp"3: : 2/3; 32."o gp'xkuu"l@ h34gnqt"i 3/4u'o gf ""cpf tc'i gqi tchunc"qo t'of gp0"Cxj cpf nkpi gp"
@'wr r d{i i f "ntkpi "gw'cpvnc'f g'w'pf gtu3/4pkpi ct'uqo "j °mu"uco o cp'cx'tg'uco o cp'x@f c'r tqdngo /
nqo r ngz0H34" f gv'h34uc"j cpf nct "f gv'qo "r tguugpu'qrknc'hwpmkqpgt"K'uco j @ngv0Xcf "i @ngt'hwpmkqpgp"
cw'kphqto gtc."xkuct" f g'w'pf gtu3/4pkpi ctpc'cw'vk'pkpi ctpcu'ci gtc'pf g'dgtqt'r °"f gv'cmwngc"uco o cp/
j cpi gv0F gwc'o @mu'gzgo r grku'v'f nki v'k'dgxcnplpi gp"cx'r qrkunc'xcif0"Dgtqgpf g'r °"j vt'f gv'i { ppct"
\$f gtcu\$'hæpf kf cv'x@ret'vk'pkpi ctpc'o gncp'cw'xkuc"qej "f 3/4lc'kphqto cvkqp0" f gp'cpf tc'j wxwf ht °i cp"
dgj cpf nct"dg'v'f g'ng'cx'tgi kqpcn'x@f go 3/puvt0J @""htco i °t'cw'f g'i co o cmf tmi c'x@f g'kpi ctpc"
uqo "f qo kpgtc'f g'k'qo t'of gv'xk'f ""f gppc'vk'."j cf g'uvqt"dg'v'f g'ng'h34'vk'pkpi ctpcu'ci gtc'pf g0F g'nguc"
vk'pkpi ctpc""cpu3/4'uki "knlf gcrp."cpf tc'h34u3/4ng"dgn@ r c'f go "o gp'kpi gp'h34pgnc'f g'cw'f g"hc'ppu"
qej "cw'f g'xct"dg'v'f g'ng'hwnc0"Unwki gp'tkmcu'wr r o @mico j gvgp"o qv'f gv'qhhgpvki c'uco vrgvu'xkmmqt"
qej "iqncrcnr tguugpu'dgv'f g'ng'kf gwc'uco o cpj cpi 0Xkmc'vc'pnc't"qej "kf² gt"uqo "@""o 3/4rki c'cw'i g"
wvt { em'h34'k'gp'xkuu'vk' "qej "gp'xkuu'o k'3/4@ "dgtqgpf g'cx'gp""o @pi f "qo u@pf ki j gvt0Gp'vk'ki ctg'qhc"
h34uwo o cf "hcmqt"kf gwc'uco o cpj cpi ""@'ul@kc'uco vncvqpgp0Kcxj cpf nkpi gp'i gu'gzgo r gn'r °"xkmc"
nq'pugn'x'gpugt'pc""nw'pf g'drk'qo "vk'pkpi ctpc'cm'h34'hrci tcv'c'xxgnilt °p'i qf "vq'p'k'uco vrgv0

"

"

Om texters grafiska form

Recension av Lars Melin: *Språk som syns*

Av Gunilla Byrman, universitetslektor i nordiska språk

[Länk till presentation av Gunilla Byrman](#)

"Här börjar en bok om det som datorer kan men skrivmaskiner inte kunde, det vill säga hela den grafiska arsenalen av uttrycksmedel som desktop publishingtekniken gjort möjlig för allt fler skribenter." Så startar Lars Melin, universitetslektor vid Stockholms universitet, boken *Språk som syns*; den ingår i Ord och Stil, Språkvårdssamfundets skrifter nr 31 (Hallgren & Fallgren 2000). Han har åter producerat en läsvärd bok om den grafiska formens samspel med verbalt språk. Författaren påpekar att datorerna både förenklat och komplicerat skrivandet. Resultatet blir att fler grafiska och skrivtekniska möjligheter står till buds, vilket ställer textproducenter inför nya språkvårdsfrågor som behöver diskuteras. Det är just resonemang om de nya grafiska språkvårdsfrågorna som förs i bokens första del "Norm tar form". I den andra huvuddelen "Test med text" prövar han tre brukstexters effektivitet genom att grafiskt manipulera dem på olika sätt och testa dem på studenter vid Stockholms universitet. Boken ger insikt i ett stycke språkhistoria i närtid, nämligen då Sverige övergick från skrivmaskin till dator, vilket skedde på 1980-talet. Plötsligt blev det möjligt för alla med tillgång till dator att producera texter genom desktop publishingtekniken.

Författaren påpekar mycket riktigt att det är länge sedan en text enbart bestod av text. Under hela 1900-talet och särskilt numera med alla tekniska hjälpmedel som står till buds är det lätt att fabricera så kallade *paratexter*, som ingresser, mellanrubriker, bildtexter, ryckcitat och faktarutor. Under de senaste decennierna har tidningarna skaffat sig en raffinerad nyhetsgrafik, och lexivisionen är ett faktum med en påtaglig integration av text och bild i ordböcker och läroböcker.

Datorn påverkar vårt sätt att skriva eftersom den inte bara har en ångertangent utan även stora minnesresurser och kopierings- och ändringsmöjligheter. Givetvis påverkar detta vårt skrivande. För att hitta ett lagom i utnyttjandet av grafiska medel krävs balans mellan avhållsamhet och missbruk. Men grafiken överutnyttjas inte, anser Lars Melin. Tvärtom, de flesta datoranvändare använder datorn som en vanlig skrivmaskin och därigenom underutnyttjas snarare datorns grafiska möjligheter mestadels.

Författaren påtalar den kamp som föreligger mellan de olika normsystemen för hur en text kan formges. De tre systemen är blynormen (på tryckeri), Haldanormen (på kontor) och officinnormen (på tidning). Kampen gäller framför allt hur högermarginal, rubriker, styckegränser, förkortningar och särskilda ordmarkeringar (understrykning, kursiv- och fetstil) ska se ut. Det läsaren möter i dagens datorproducerade texter är en hybridisering, vilket aldrig främjar den grafiska konsekvensen. Numera blandas de tre normerna friskt. Men vi lever i språkhistorien och utvecklingen får utvisa hur datornormen eller datornormerna i framtiden kommer att se ut.

Varje välformad text tar hand om sin läsare, och detta kan göras på olika vis. Skribenterna kan skylta grafiskt i texten genom strukturerande paratexter. Dessa stimulerar läsaren till individuella läsordningar och innebär att det inte längre finns en given läsordning, vilket låter rimligt. Det är svårare att hålla med Lars Melin om att skriv- och läsordningen inte längre är linjär. På ett basalt plan är den ändå fortfarande det, enligt min mening.

Ett annat sätt att ta hand om läsaren är genom *metatext*, som enklast kan förklaras vara en text i texten om texten själv. Skribenten signalerar vad som kommer före och efter i texten i formuleringar som: "Inledningsvis ..., Vi övergår till ..., Sammanfattningsvis" Metatext ökar redundansen och ger läsaren förförståelse av texten. Det verkar utifrån Melins test som om läsare föredrar grafiska lösningar (paratexter) framför metatextuella. Det man kan fråga sig är hur det blir med förståelsen när brödtexten styckas upp och redundansen minskar genom brist på metatext som vägleder läsaren.

Författaren hävdar med rätta att språkvården måste ta ansvar för textens grafiska formgivning och diskuterar med utgångspunkt i sina testresultat och sin egen erfarenhet hur vardagliga och frekventa texter numera bör formges. Vad är lagom desktopstandard? Lars Melin förespråkar funktionalism framför ett stilrent antingen (Halda) eller (bly). Sällan är det rationella skäl utan vana och tradition som styr skribenternas val. Han anbefaller hur vardagliga lagomtexter bör utformas grafiskt. Rekommendationen har drag både från bly och Halda, men påminner på den globala nivån mest om Halda, dvs. gammal svensk skrivmaskinsstandard med blankrad för att markera styckegräns och ojämn högermarginal.

Konkurrensen om läsarna är stenhård, och skribenten måste för att nå dem dels ha något intressant att säga, dels säga det på ett iögonfallande sätt. Finns dessa båda egenskaper i texten skapas det som Lars Melin kallar för *text appeal*, som innebär att texten kan fånga och hålla kvar sin läsare. I texter med hög text appeal-faktor ska texten idealt ställa låga krav på mottagaren, vara intresseväckande och ha en välavvägd grafisk form utan reklamstuk. Men texter måste också vara effektiva, vilket betyder att de ska vara snabbblästa och lätta att komma ihåg. Av de olika testen framkom att metatext ger hög redundans och ökar därigenom läshastigheten. Till tröst för en redigerare som vändas i valet mellan para- och metatextuella styrningsstrategier visar Lars Melin att effekterna av styrningen snabbt klingar av. Vad läsaren minns av texten påverkas mer av dennes förkunskaper, textens huvudpoäng och starkt avvikande inslag i texten.

Sist i boken finns en nyttig lista med förklaringar på ord, som han använder i sin framställning, exempelvis *fanzin* 'magazin för och av fans, dvs. icke-etablerade musiktidningar eller ren marknadsföring för artister', *kerning* 'en teknik att jämna ut avståndet mellan bokstäver i ord' och *änka* 'grafikerslang för ett ensamt ord på en spalts sistarad'.

Sammanfattningsvis kan grafisk form som används på rätt sätt främja såväl läsarens uppmärksamhet, textuppskattning, läshastighet som minnesbehållning. Vi kan inte bortse från att alla texter har grafisk form oavsett hur mycket eller lite tid skribenten lägger på formgivningen. Men lönar det sig då att ödsla tid på texters grafiska form? I boken framförs tre olika teorier om detta. *Läs-mindre-teorin* går ut på att minska läsmotståndet med hjälp av textuppfluffande paratexter. Resultatet blir att allt fler läser texten mer selektivt. Inom *läs-mig-teorin* finns en strategi som vill väcka intresse för hela produkten genom en ambitiös formgivning. Tanken bakom är att helhetsintrycket gör att läsaren sväljer allt. I *läs-bättre-teorin* framhävs en överblickbar text, där olika textslag planeras, struktureras och formges noga. De tre teorierna fokuserar på olika övergripande strategier och skillnaderna dem emellan verkar vara mer en fråga om grad än art. Vilken strategi som är effektivast beror nog på kommunikationssituationen. Författarens generella råd blir: "Måtta är bäst, även i textens värld."

I sin bok har Lars Melin visat att diskussionen om den grafiska språkvården i högsta grad är på sin plats i det grafiska kaos som råder i många nutida desktoppublicerade texter.

© [Gunilla Byrman](#)

Recension av Åsa Linderborg: *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892-2000*. Atlas Akademi 2001.

Av Roddy Nilsson, FD i historia

[Länk till presentation av Roddy Nilsson](#)

Det är en utbredd uppfattning att socialdemokratin varit ointresserad av historien. Uppsalahistorikern Åsa Linderborg visar emellertid i sin avhandling *Socialdemokraterna skriver historia* att inget kan vara felaktigare. Socialdemokratin har tvärtom förhållit sig mycket aktiv både till den egna och nationens historia. Detta har i sin tur lett till att svenskarnas historiemedvetande under efterkrigstiden bytt skepnad, vilket i själva verket är det som beklagas av de flesta debattörer som talar om historielöshet och avsaknad av historisk bildning.

I sin mycket intressanta och väldokumenterade avhandling visar Linderborg hur socialdemokratin på ett ytterst framgångsrikt sätt lyckats sätta sin prägel på svenskens historiemedvetande. Råvaran till denna omvärdering av historien har producerats av generationer av "rörelseintellektuella" knutna till socialdemokratin - riksdagsmän, partifunktionärer, redaktörer, publicister etcetera. På ett i förstone paradoxalt sätt har man lyckats kombinera ett äldre historieromantiskt synsätt med ett utvecklingsoptimistiskt perspektiv där socialdemokratin övertagit de gamla kungarnas roll som ledare för nationen. Den nationella historien förvandlades därmed från att ha varit en av den unga socialdemokratins värsta fiender till en av det statsbärande partiets största tillgångar.

Trots marxismens teoretiska betoning på kollektivens och strukturernas betydelse i skapandet av historien var den socialdemokratiska historieskrivningen länge i hög grad centrerad kring rörelsens stora ledare med Hjalmar Branting och Per Albin Hansson som de stora namnen. I takt med samhällets demokratisering och historievetenskapens förändring har denna tendens avtagit även om den i vissa varianter återkommit i skildringen av Olof Palme.

En av Linderborgs poänger är dock att socialdemokratins framgångsrika annektering av historien har skett inom en visserligen utmanad, men i sista hand ändå bibehållen borgerlig hegemoni av socialliberalt snitt. Begreppet hegemoni hämtas från den italienske kommunistledaren Antonio Gramsci (1891-1937) och kan ses som maktutövning genom präglning av verklighetsbilder, värderingar och normer. Den borgerliga hegemonin har tagit sig uttryck i att socialdemokratin i sin historieskrivning visat upp ett tydligt motstånd mot att ta upp makt- och ägandefrågor. De olika tillfällen när sådana frågor varit aktuella - framför allt 1920-talets socialiseringsutredningar, 1940-talets efterkrigsprogram och 1970-talets löntagarfonder - har i historieskrivningen tonats ned eller skjutits åt sidan.

Linderborg framhåller hur historieskrivningen inom socialdemokratin även fungerat som en intern maktresurs med vars hjälp den reformistiskt sinnade partiledningen försökt fostra och disciplinera arbetarklassen. Den socialdemokratiska historieskrivningen har framställt partiet som demokratiskt, reformistiskt, realpolitiskt, samarbetsvilligt och ansvarstagande medan dess mera renodlat marxistiska tankegods tonats ned. Sammankopplingen av den reformistiska strategin med en svensk frihets- och rättstradition med djupa historiska rötter har varit ett sätt att skapa kontinuitet mellan den äldre och den moderna historien. Det går, menar Linderborg, att i den socialdemokratiska historieskrivningen avläsa hur socialdemokratin gått från att vara en mothegegonisk och motarbetad rörelse till att bli ett

optimistiskt och självsäkert statsbärande parti, för att mot slutet av seklet anta formen av en rörelse med försvagad identitet, legitimitet och auktoritet.

Användningen av historien som maktresurs har, ofta med hänvisning till George Orwells *1984*, förknippats med totalitära system. Men, som redan Orwell själv påpekade, makten över tanken och därmed också historien kan många gånger vara viktigare i demokratiska stater då dessa inte kan använda sig av tvång. Att socialdemokratin tidigt förstod historieskrivningens betydelse som ideologisk maktresurs är inget att moralisera över. Historien är - och har alltid varit - ett politiskt slagfält där alla politiska krafter, diktatorer som demokratiska partier, strider om inflytande.

Socialdemokratin framgångsrika användande av historien framstår ännu tydligare vid en jämförelse med liberalernas och högerens fåfänga försök att skriva in sig i Sveriges moderna historia. När det gäller liberalerna måste man också ställa sig frågan om man inte underskattat historieskrivningens betydelse. Försöken att lansera Karl Staaff och Bertil Ohlin som liberala hjältar framstår som halvhjärtade i jämförelse med socialdemokraternas effektiva historieskrivning. Liberalernas ringa framgång är desto mer förvånande om man betänker de stora publicistiska resurser man haft tillgång till. Den socialdemokratiska hegemonin över historieskrivningen har hos liberalerna även visat sig i en strävan efter att framhålla välfärdsstatens liberala drag. Därmed har man också velat betona den egna betydelsen för framväxten av densamma. Detta har varit svårt nog.

För högern, inklusive moderaterna, har problemet varit ändå större. Här har det snarast varit svårigheterna med att kunna formulera en kontrafaktisk historieskrivning som utgjort det stora hindret. Socialdemokratin framgångar har gjort det omöjligt för högern att, utan att framstå som motståndare till demokrati och allmän välfärd, få gehör för en annan version av vår moderna historia. Misslyckandet visar sig i att man trots stundtals idogt arbete aldrig lyckats bli av med stämpeln som det gamla överhetssamhällets försvarare. Från nyliberalt håll har under de senaste åren försök gjorts att hitta en historisk förebild i en ren och av välfärdsstatligt tänkande obesmittad 1800-talsliberalism.

Den andra sidan av socialdemokratin framgångar har varit en borgerlighet som har under en stor del av 1900-talet befunnit sig på defensiven när det gäller tolkningen av vår senare historia. Först under 1980- och 1990-talets nyliberala offensiv började socialdemokratin historieskrivning på allvar att utmanas. Det framstod då tydligt att socialdemokratin förlorat en stor del av tolkningsföreträdet beträffande historien.

Linderborgs arbete har gett upphov till en del diskussion. Förutom de ganska utmanande teser författarinnan driver utmärks det också av en respektlöshet, där både vänstern och högern får sina slängar, och detta faller kanske inte alla i smaken. Efter läsningen av Linderborgs digra arbete är det kanske dags att ställa frågan om inte den svenska socialdemokratin förmåga att på ett framgångsrikt sätt använda historien varit en bidragande orsak till dess dominerande ställning i svenskt politiskt liv. På samma gång måste man då fråga om inte det faktum att man uppenbart misslyckats med detta under 1990-talet varit en lika bidragande orsak till att socialdemokratin försvagats.

© [Roddy Nilsson](#)